

ТАНИЛЦУУЛГА

Хүний эрхийн Үндэсний Комисс Монгол Улс дахь Хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 11 дэх удаагийн илтгэлийг Комиссын 2012 оны 4 дүгээр сарын 6-ны өдрийн хурлаар хэлэлцэж, Улсын Их Хуралд өргөн барьж байна.

Энэ удаагийн илтгэлийг Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын хийсэн хяналт шалгалт, судалгаа, гаргасан шаардлага, зөвлөмжийн дагуу холбогдох байгууллагуудаас авсан арга хэмжээний талаарх тоо баримт, мэдээлэл, ажлын тайлан, иргэний нийгмийн байгууллагуудын мэдээлэл, судалгаа, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр гарсан материал болон иргэдээс Комисст хандан гаргасан гомдолд үндэслэн боловсруулав.

Тус илтгэлийг бичихдээ нийгэмд тулгамдаж байгаа, зайлшгүй анхаарвал зохих дараах сэдвүүдийг сонгон авсан болно.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Эрүүдэн Шүүхийн Эсрэг Хорооны 2010 оны 45 дугаар хуралдаанаас Эрүүдэн Шүүхийн Эсрэг Конвенцийн хэрэгжилтийн талаарх Монгол Улсын анхдугаар илтгэлийг хэлэлцээд өгсөн зөвлөмжийн биелэлтийг хангах болон Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа Цагдан хорих анги, хорих анги, орон нутгийн цагдан хорих төвүүдэд гарч буй хүний эрхийн зөрчлийг илрүүлэх, таслан зогсоох, түүнээс урьдчилан сэргийлэх, хорих байгууллагын алба хаагчид, ялангуяа эмэгтэй алба хаагчдын хөдөлмөрлөх эрх, түүний хэрэгжилт, ажлын орчин нөхцлийг сайжруулах, аюулгүй байдлыг хангах талаар хийсэн судалгааны дүнг эхний хэсэгт оруулав.

Монгол Улсад ажилгүйдэл, ядуурал дорвитой буурахгүй байгаатай уялдан төрийн болон хувийн хэвшилд ажиллаж буй иргэдийн хөдөлмөрлөх эрхийн, тухайлбал ажилтан, ажилчид эрх ашгаа хамгаалуулах зорилгоор эвлэлдэн нэгдэх, баталгаатай ажлын байраар хангагдах, хөдөлмөрөө шударгаар үнэлүүлэх асуудал чухлаар тавигдаж байна. Иймд хөдөлмөрлөх эрхийн зарим асуудалд дүгнэлт хийсэн болно.

Ашигт малтмалын томоохон орд газрууд ашиглалтад орж, уул уурхайн үйлдвэрлэл эрс нэмэгдсэнээр Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжил эрчимжиж байгаа боловч, нөгөө талаас уул уурхайн хайгуул, хөрс хуулалт, олборлолт, тээвэрлэлтээс үүдсэн агаар, хөрс, усны бохирдол нь Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан иргэдийн амьд явах, эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, эрүүл мэндээ хамгаалуулах болон бусад эрхэд сөргөөр нөлөөлөх боллоо. Төр нь иргэнийхээ өмнө хүлээсэн хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг

зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргээ биелүүлэх хэрэгтэй байна.

Хорт хавдар болон бусад эдгэршгүй хүнд өвчний улмаас өдөр хоногоо хүлээж буй өвчтөний өвчин, зовиурыг бага боловч нимгэлэх, сэтгэцийн эмгэгтэй өвчтөний талаар төрөөс шинээр авч хэрэгжүүлэх бодлого чухал байгаа учраас эдгээр асуудлыг мөн хөндсөн болно.

Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын тухай хуулийн 13 дугаар зүйлийн 13.1 дэх хэсэгт заасны дагуу Улсын Их Хурлаар шийдвэр гаргуулахаар 6 асуудлаар зөвлөмж хүргүүлж байна.

I БҮЛЭГ. ХОРИХ БАЙГУУЛЛАГА БА ХҮНИЙ ЭРХ

Халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй. ...Хэнд боловч эрүү шүүлт тулгаж, хүнлэг бус, хэрцгий хандаж, нэр төрийг нь доромжилж болохгүй...

(Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арванзургадугаар зүйлийн 13 дахь заалт)

Эрх чөлөөгөө хасуулсан бүх хүнтэй хүнлэг харьцаж, угаас заяасан нэр төрийг нь хүндэтгэнэ.

(Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын 10 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг)

Монгол Улсын нийгэм, улс төрийн тогтолцоо өөрчлөгдөн шинэчлэгдэх тусам шүүхийн байгууллагын зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны хүрээ улам өргөжин олон талтай болж байна. Өөрөөр хэлбэл, төр засгаас ял эдлүүлэх байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааг боловсронгуй болгоход анхаарч, хуульчлан баталгаажуулж ирсэн.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь шүүх засаглалын байгууллагаас гаргасан шийдвэрийг хэрэгжүүлэх, төрийн нэрийн өмнөөс үйл ажиллагаа явуулах шүүх эрх мэдлийн тогтолцооны туслагчийн үүрэг гүйцэтгэдэг. Шүүхээс гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн гэм буруутайг эцэслэн шийдвэрлэж аль нэг төрлийн ял оногдуулснаар шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага шүүхийн шийдвэрийг биелүүлж, оногдуулсан ялыг эдлүүлэх ажиллагааг хэрэгжүүлдэг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагаатай холбоотой харилцааг Үндсэн хууль, Төрийн албаны тухай, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай, Цэргийн алба хаагчийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай, Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай, Согтуурах, мансуурах донтой этгээдийг захиргааны журмаар албадан эмчлэх, албадан хөдөлмөр хийлгэх тухай зэрэг хууль тогтоомж болон Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн зарлиг, Засгийн газрын болон Төрийн албаны зөвлөлийн тогтоол, Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын даргын тушаалаар батлагдсан дүрэм, журмуудаар зохицуулж байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь анх 1921 оны 7 дугаар сарын 10-ны өдөр Шүүх яамны харьяанд “Гяндан салаа” нэртэйгээр байгуулагдаж, 1931 оныг хүртэл засаг төрийн дээд байгууллагаас гаргасан төрөл бүрийн эрхийн актуудаар зохицуулагдаж иржээ. Улмаар ял эдлүүлэх байгууллагын үйл ажиллагааг бүхэлд нь зохицуулах нэгдсэн хуультай болох шаардлага урган гарч, 1931 онд “Монгол Ард Улсын дотор аливаа хэрэгтэн, ялтанг засан сайжруулах ажлын тухай хууль” 15

бүлэг, 126 зүйлтэйгээр батлан гарсан. 1966 онд “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн хууль” батлаж, 1981 онд “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн хууль” шинэчлэн баталсан.

1992 онд Монгол Улсын шинэ ардчилсан Үндсэн хууль баталсантай холбоотойгоор 1993 онд “Хорих байгууллага болон хорих ял эдлүүлэх тухай хууль”, 1994 онд “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны тухай хууль”, 1995 онд “Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх болон эрүүгийн хариуцлагын бусад арга хэмжээг хэрэгжүүлэх тухай хууль” тус тус батлан гаргасан боловч Эрүүгийн хуульд заасан бүх төрлийн ял эдлүүлэх ажиллагааг гурван хуулиар зохицуулж байгааг нэг хуулийн хүрээнд зохицуулах, мөн шүүхийн бүхий л шийдвэрийг төвлөрсөн байдлаар хэрэгжүүлэх үүднээс 1996 онд “Шүүхийн шийдвэр биелүүлэх тухай хууль”-ийг баталсан. Улмаар 1998 онд Улсын Их Хурлаас баталсан “Монгол Улсын эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөр”-ийн дагуу 2002 онд Эрүүгийн болон Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, Иргэний болон Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн тухай, Прокурорын байгууллагын тухай хуулиуд бүхэлдээ цогц байдлаар шинэчлэгдэж байгаатай холбоотойгоор хуулиудын хоорондын уялдааг сайжруулах үүднээс Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийг хамтад нь боловсруулж Улсын Их Хурлаас 2002 оны 01 дүгээр сарын 08-ны өдөр батлан гаргаж хэрэгжүүлж байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн¹ 2 дугаар зүйлд “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль тогтоомж нь Үндсэн хууль, энэ хууль болон тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан хууль тогтоомжийн бусад актаас бүрдэнэ. Монгол Улсын олон улсын гэрээнд энэ хуульд зааснаас өөр журам тогтоосон бол олон улсын гэрээний заалтыг дагаж мөрдөнө” гэж заасан учир шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь үйл ажиллагаандаа олон улсын зарчим, стандартыг заавал хэрэгжүүлнэ гэсэн агуулгыг илэрхийлж байна.

1961 оноос хойш өнөөдрийг хүртэл хүний эрхийг хангах, хамгаалах чиглэлээр Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас гаргасан хүний эрх тэр дундаа эрх чөлөө нь хязгаарлагдсан хүмүүсийн эдлэх ёстой эрхийг баталгаажуулсан олон тооны гэрээ конвенцид Монгол Улс нэгдэн орсон боловч эдгээр баримт бичгүүд тэр бүр бүрэн утгаараа хэрэгжиж, хэрэгжүүлж чадахгүй байна. Иймд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагаа тэр дундаа эрх чөлөө нь хязгаарлагдсан хүмүүсийн эрхийг хэрхэн ханган ажиллаж байгаа өнөөгийн нөхцөл байдал болон тэнд ажиллаж байгаа ажилтан алба хаагчдын эрхийн хэрэгжилтийн зарим нэгэн асуудлыг судалж, санал дүгнэлт гаргах зорилгоор олон тооны шалгалт судалгааны ажлыг хийсэн болно. Эдгээр баримт, шалгалт, судалгааны материалуудад тулгуурлан шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хорих байгууллагуудын үйл

¹ Улсын Их Хурлаас 2002 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдөр баталсан.

ажиллагааны өнөөгийн нөхцөл байдал олон улсын болон дотоодын хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн байдалд дүгнэлт өгсөн болно.

Хоригдогсдын эрхийг хамгаалсан олон улсын гэрээ ба үндэсний хууль тогтоомж

Хоригдогсдын эрхийг хамгаалсан олон улсын гэрээ

Аливаа этгээдийг гэмт хэрэгт холбогдуулан мөрдөн шалгах, шүүн таслах, ял шийтгэл оногдуулах ажиллагаанд хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихгүй байх олон улсын гэрээ, конвенц, үндэсний хууль тогтоомжийн заалтыг хэлбэрэлтгүй хэрэгжүүлэх нь тухайн улс орны хүний эрхийн төлөв байдлыг харуулах нэг чухал үзүүлэлт байдаг.

Үндсэн хуульд² “Монгол Улс олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар сахин биелүүлнэ. Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ” хэмээн тунхаглаж Монгол Улсын олон улсын өмнө хүлээсэн үүргийг тодорхойлсон байна. Мөн түүнчлэн Монгол Улс Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын гишүүн улс болохын хувьд тус байгууллагаас батлан гаргасан баримт бичгүүдийг дагаж мөрдөх үүргийг хуульчилсан байна.

Дэлхийн улс орнууд эрүү шүүлт тулгах болон хүний нэр төрийг гутаан доромжилж, харгис хэрцгийгээр харьцаж шийтгэхийн эсрэг байж, хүнийг хорьж мөрдөх, хорих ял шийтгэл ногдуулж эдлүүлэхдээ мөрдөх олон улсын стандартуудыг олон улсын хэмжээнд бий болгон хэрэгжүүлэхээр тэмцэж ирсний үр дүнд Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас олон улсын нийтээр хэрэглэх стандарт, дүрэм, журам, гэрээ, конвенцуудийг батлан гаргажээ.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүний Эрхийн Хорооноос эрх чөлөөгөө хасуулсан гэдэг утгаараа “эмзэг бүлэгт” орж байгаа хүмүүстэй төрөөс туйлын болгоомжтой харьцах, тэдэнд эрүү шүүлт тулгах болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийг хориглодог. Түүнчлэн, тодорхой хэргийг мөрдөх хийгээд нийгэм, хохирогчийг хамгаалах зорилгоор шүүхийн өмнөх шатанд хорьж саатуулах явдлыг эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны онцгой арга хэмжээ болгон хэрэглэх ёстой гэдгийг Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын олон баримт бичигт, тухайлбал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, Токиогийн дүрэмд онцгойлон заасан.

Хоригдлуудтай харьцах наад захын жишиг дүрэмд “...Хоригдлуудын ашиглаж байгаа бүх өрөө тасалгаа, түүний дотор унтлагын өрөө нь ариун цэврийн бүх

² Үндсэн хуулийн Аравдугаар зүйлийн 2, 3 дах заалтууд.

шаардлагыг хангасан байх ёстой бөгөөд тэгэхдээ цаг уурын нөхцөлд эдгээр өрөөний хэмжээ, ноогдох талбай, гэрэлтүүлэг, халаалт, агааржуулалтыг онцгой анхаарвал зохино³; Хорих өрөө тасалгаанууд нь байгалийн гэрэлд ном уншиж, ажиллах хангалттай хэмжээтэй, агааржуулалтын хиймэл системтэй эсэхээс үл хамаарч цэвэр агаар орохоор хийгдсэн байхаас гадна хиймэл гэрэлтүүлэг нь хоригдлуудын хараанд аюулгүй, уншиж ажиллахад хангалттай байвал зохино⁴; Цагдан хорих төвийн цонхны торонд суулгасан хавтан, хөндлөвч мод, хаалт нь байгалийн гэрэл, цэвэр агаар хоригдлуудын өрөөнд чөлөөтэй нэвтрэхэд саад болдог; Энэ арга хэмжээг аюулгүй байдлын үүднээс тодорхой хоригдлуудад хэрэглэх шаардлагатай гэдэг ч ийм арга хэмжээ нь дүрэм журмаас гадуур үзэгдэл болно гээд иймэрхүү арга хэмжээг авах шаардлагатай байсан ч хоригдлыг цэвэр агаар, байгалийн гэрлээс тусгаарлах ёсгүй” гэж дурдсан байна.⁵

Манай улс сэжигтэн яллагдагчийг баривчлах цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийг 1999 онд анх батлан гаргасан. Энэ хуулиар анх удаа цагдан хорих байрны стандарт шаардлагыг үндэсний хэмжээнд тогтоож өгснөөрөө чухал ач холбогдолтой хууль болсон юм. Одоогийн дагаж мөрдөж байгаа хуулиар 2002 оноос эхлэн цагдан хорих байрны харьяалал нь өөрчлөгдөн, цагдан хорих зөвшөөрлийг өгдөг субъектыг нь өөрчилснөөр нааштай өөрчлөлт гарахын эх үндэс тавигдсан боловч энэ нь Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ конвенцуудын шаардлагатай тэр болгон нийцэхгүй байна.

Хүний Эрхийн Түгээмэл Тунхаглал⁶ “Хүн бүр төрөхөөсөө эрх чөлөөтэй, нэр төр, эрхийнхээ хувьд адил тэгш байна” (1 дүгээр зүйл), “Хүн бүр амьд явах, эрх чөлөөтэй байх, халдашгүй дархан байх эрхтэй” (3 дугаар зүйл), “Хэнд ч эрүү шүүлт тулган эсхүл хэнтэй ч хэрцгийгээр, хүний ёсноос гадуур буюу нэр төрийг нь доромжлон харьцах, шийтгэх ёсгүй” (5 дугаар зүйл), “Хэнийг ч дур мэдэн баривчлах, саатуулах буюу хөөн зайлуулах ёсгүй” (9 дүгээр зүйл), Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт⁷ “Хэнд ч эрүү шүүлт тулгах, хэрцгий, хүнлэг бусаар, нэр төрийг нь доромжлон харьцах буюу шийтгэхийг хориглоно” (7 дугаар зүйл), “Хүн бүр эрх чөлөөтэй, халдашгүй дархан байх эрхтэй. Хэнийг ч дур мэдэн баривчлах буюу цагдан хорьж болохгүй. Хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур хэний ч эрх чөлөөг хасч болохгүй” (9 дүгээр зүйл), “Эрх чөлөөгөө хасуулсан бүх хүнтэй хүнлэг харьцаж, угаас заяасан нэр төрийг нь хүндэтгэнэ. Онцгой нөхцөл байдлаас бусад тохиолдолд сэжиглэгдэж буй этгээдийг ял шийтгүүлсэн этгээдээс тусгаарлаж, шийтгэгдээгүй этгээдийн эрх зүйн байдалд тохирсон жич дэглэмд

³ Жишиг дүрмийн 10 дугаар зүйл

⁴ Жишиг дүрмийн 11”а” дахь зүйл

⁵ Эрүүдэн шүүхээс урьдчилан сэргийлэх ерөнхий хорооны тайлан, 2001он, Женев хот, Швейцарь Улс

⁶ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий Ассамблейн 1946 оны 12 дугаар сарын 10-ны өдрийн 217/A/III дугаар тогтоолоор баталж, түүний бүх заалтыг дагаж мөрдөхийг гишүүн улсуудад уриалжээ.

⁷ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий Ассамблейн 1966 оны 12 дугаар сарын 16-ны өдрийн 2200/A/XXI дугаар тогтоолоор баталж, 1976 оны 3 дугаар сарын 23-ны өдөр хүчин төгөлдөр болсон.

байлгана. Сэжиглэгдэж буй насанд хүрээгүй этгээдийг насанд хүрсэн этгээдээс тусгаарлаж хэргийг нь аль болох богино хугацаанд шүүхэд шилжүүлэн шийдвэрлүүлнэ. Хорих байрны дэглэмийн нэн чухал зорилго нь хоригдлыг засан хүмүүжүүлж, нийгмийн хэвийн гишүүн болгох явдал байна. Ял шийтгүүлсэн насанд хүрээгүйчүүдийг насанд хүрэгсдээс тусгаарлаж, тэдний нас, эрх зүйн байдалд нийцсэн дэглэмд байлгана” (10 дугаар зүйл) хэмээжээ.

Хүний эрхийн гол үндсэн энэ хоёр баримт бичгээс гадна Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас батлан гаргасан “Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж, шийтгэхийн эсрэг конвенц”⁸, “Хууль хэрэгжүүлэх албан тушаалтнуудын зан үйлийн тухай хууль”⁹, “Хорих ял шийтгүүлсэн насанд хүрээгүй хүмүүсийг хамгаалах Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын дүрэм”¹⁰, “Цаазаар авах ял шийтгүүлсэн хүмүүсийн эрхийн хамгаалалтыг баталгаажуулах арга хэмжээнүүд”¹¹, “Хоригдлуудтай харьцах наад захын жишиг дүрмүүд”¹², Хоригдлуудтай харьцах үндсэн зарчмууд”¹³, “Аливаа хэлбэрээр саатуулагдсан болон хоригдсон хүмүүсийг хамгаалах зарчмуудын цогц”¹⁴ зэрэг зарчим, стандарт тогтоосон баримт бичгүүдэд эрх чөлөө нь хязгаарлагдсан хүмүүсийн эдлэх эрх, орчин нөхцлийн талаар тодорхой заасан байна.

Үндэсний хууль тогтоомжид хийсэн дүн шинжилгээ

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь цагдан хорих байранд сэжигтэн, яллагдагчийг хорих, бүх төрлийн төвлөрсөн хорих ангиудад шүүхээс хэрэг нь эцэслэн шийдвэрлэгдсэн ялтны ял эдлүүлэх үйл ажиллагааг хуулийн дагуу төрийн нэрийн өмнөөс гүйцэтгэж байна. Энэ ажиллагаа нь Үндсэн хууль, Сэжигтэн яллагдагчийг хорьж мөрдөх шийдвэрийг биелүүлэх тухай, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай, Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулиудын тодорхой зүйл заалт болон байгууллагад мөрдөгдөж байгаа дотоод дүрэм журмын дагуу зохицуулагдаж байгаа бөгөөд 2011 онд Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын дотоодод үйлчилж буй нийт 55 дүрэм журамд дүн шинжилгээ хийж үзлээ.

⁸ 1984 оны 12 дугаар сарын 10-ны өдөр Нью-Йорк хотноо баталж, 1987 оны 6 дугаар сарын 26-ны өдөр хүчин төгөлдөр болсон.

⁹ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий Ассамблейн 1979 оны 12 дугаар сарын 17-ны өдрийн 34/169 дүгээр тогтоолоор баталсан.

¹⁰ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий Ассамблейн 1990 оны 12 дугаар сарын 14-ний өдрийн 68 дугаар хуралдаанаар баталсан.

¹¹ Эдийн засаг, нийгмийн зөвлөлийн 1984 оны 5 дугаар сарын 25-ны өдрийн 1984/50 дугаар тогтоолоор баталсан.

¹² 1955 онд Женевт хуралдсан Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын нэгдүгээр Их хурлаар баталсан.

¹³ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий Ассамблейн 1990 оны 12 дугаар сарын 14-ний өдрийн 45/111 дүгээр тогтоолоор баталсан.

¹⁴ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий Ассамблейн 1988 оны 12 дугаар сарын 9-ний өдрийн 43/173 дугаар тогтоолоор баталсан.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас батлан гаргасан “Хоригдлуудтай харьцах наад захын жишиг дүрмүүд”, “Хоригдлуудтай харьцах үндсэн зарчмууд” болон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 115 дугаар зүйлд хорих ангид ял эдэлж буй ялтны эдлэх эрхийг баталгаажуулж өгсөн байна. Ялтан нь эрүүл мэндээ хамгаалуулах эмнэлгийн тусламж авах, сурч боловсрох, өргөдөл гомдол гаргах, эрх зүйн туслалцаа авах, тогтоосон хэмжээний илчлэгтэй хоол, хувцас, байраар хангагдах, төрөл садантайгаа удаан, бусад хүмүүстэй түр хугацаагаар уулзах, утас, захидлаар харилцах, илгээмж авах, өөрийн нэр дээр мөнгөн гуйвуулга авах, явуулах гэх мэт эрхүүдийг эдлэх эрхтэйг хуульчлан баталгаажуулсан.

Өнөөдрийн байдлаар цагдан хорих байранд хоригдож байгаа сэжигтэн, яллагдагч нарт зориулан тусгайлан журамласан “Цагдан хоригдсон этгээдэд эмнэлгийн тусламж үзүүлэх, түүнийг эрүүл мэндийн байгууллагад эмчлэх, цагдан хорих байранд эмнэлгийн ажилтан ирж үйлчлэх журам”¹⁵-д цагдан хоригдож байгаа этгээдэд үзүүлэх эмнэлгийн үйлчилгээ болон нарийн мэргэжлийн эмчид үзүүлэх талаар журамласан байх боловч сэжигтэн, яллагдагч эмчийг сонгох, ганцаарчлан үзүүлэх талаар журамлаагүй байгаа нь хүний эрх зөрчигдөх нэг нөхцөл болж байна. Учир нь энд хоригдож байгаа сэжигтэн, яллагдагч нарын хэрэг нь шүүхээр эцэслэн шийдвэрлэгдэж гэм буруу нь тогтоогдоогүй байгаа эрүүгийн хэрэгт сэжиглэгдэж байгаа хүмүүс юм.

Цагдан хорих байранд сэжигтэн, яллагдагчийг анх хүлээн авах, байцаалтад гарах, түр хугацаагаар бусад байгууллагаас авч явах, буцаан хүлээн авах үед эмнэлгийн үзлэгийг заавал хийж байхаар журамлах шаардлагатай байна. Мөн сэжигтэн, яллагдагчийн биед шарх, сорви, гэмтэл, зовиур байвал түүний хэлбэр, хэмжээ, өнгө, шинж байдлын талаар тэмдэглэлд заавал тусгаж, гэрэл зураг, дүрс бичлэг гэх мэт техник хэрэгслээр бэхжүүлж байхаар зохицуулах, шарх, шинэ сорви, гэмтлийн талаар тухайн этгээдтэй эмч заавал ганцаарчлан уулзаж, шалтгаан нөхцлийг тодруулж тэр талаараа илтгэх хуудас бичиж цагдан хорих байрны удирдлагад танилцуулах, цагдан хорих байрны удирдлага тэр талаар зохих албан тушаалтанд заавал мэдэгдэж байх, эмчийн илтгэх хуудас, үзлэгийн тэмдэглэл, гэрэл зураг гэх мэт бусад нотлох баримтын хамт ирүүлж байх шаардлагатай байна.

Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын “Иргэд, байгууллагаас шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх журам”-д гэмт хэргийн шинжтэй бол хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт явуулах эрх бүхий харьяалах байгууллагад заавал шилжүүлэх, прокурорт мэдэгдэх талаар заагаагүй байна. Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос орон нутагт хүний эрхийн нээлттэй өдөр арга хэмжээг зохион байгуулах үеэр хорих ангид явуулсан

¹⁵ Хууль зүй дотоод хэргийн сайд, Эрүүл мэндийн сайд нарын хамтарсан 2005.03.25-ны өдрийн 37/64 дугаар тушаалаар баталсан.

шалгалтаар Хорих ангийн ажилтанд зодуулж гэмтсэн, түүний улмаас эмнэлгийн үйлчилгээ авсан тохиолдол илэрч байсан.

Шийтгээ 1

Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа цагдан хорих 0461 дүгээр ангийн төлөөлөгч, ахлах дэслэгч М нь тус ангид цагдан хоригдож байсан иргэн А-г өрөөндөө оруулж, бороохойгоор бөгсөн бие рүү нь ташуурдаж зөөлөн эдийн хөхрөлт, няцралт бүхий гэмтэл учруулсан зөрчлийг Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын дотоод хяналт, шалгалтын хэлтсээс шалгаад М нь “сэжигтэн, яллагдагчийг баричвлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль”-ийн 39 дүгээр зүйлд заасан тусгай хэрэгсэл хэрэглэх журмыг зөрчсөн байна. “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтны ёс зүйн дүрэм”-ийн 5 дугаар зүйлийн 5.12.7 дахь хэсэгт заасан хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур хоригдогчийн бие махбодид хүч хэрэглэхийг хориглосон журмыг ноцтой зөрчсөн болох нь тогтоогдож байна. Тиймээс түүнд сахилгын шийтгэл ногдуулж шийдвэрлэсэн байна. Төлөөлөгч М-ийн үйлдэл нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан гэмт хэргийн шинжтэй бөгөөд эрүүгийн журмаар шалгуулах шаардлагатай асуудлыг дотооддоо сахилгын шийтгэл ногдуулаад өнгөрөөж байгаа нь хүний эрхийн ноцтой зөрчил юм. Тиймээс Комисс тус асуудлыг харьяалах прокурорын байгууллагад шалгуулахаар шилжүүлэхэд М-д холбогдуулан эрүүгийн хэрэг үүсгэсэн. Үүнээс дүгнээд үзвэл гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд сахилгын шийтгэл ногдуулаад өнгөрөөх эрсдэл дотоод журмаараа бүрдсэн байна гэж үзэж болохоор байна.

Монгол Улс 2000 онд Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж, шийтгэхийн эсрэг конвенцид нэгдэн орсон боловч энэхүү конвенцийн заалт үндэсний хууль тогтоомжид бүрэн хэмжээгээр тусгалаа олж чадахгүй байна. Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 251 дүгээр зүйлд гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тодорхойлохдоо Эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенцийн 1 дүгээр зүйлд заасан тодорхойлолтоос зөрүүтэй байдлаар хуульчилсан байна. Үүнээс үзэхэд эрх чөлөө нь хязгаарлагдсан хүмүүстэй шууд нүүр тулан харьцдаг хорих байгууллагын ажилтан нь хүний бие махбод, сэтгэл санааг шаналган зовоосон тохиолдолд энэ төрлийн гэмт хэргийн субъект болохгүй өөр төрлийн хөнгөн зүйл ангиар шийтгэгдэж байгаа нь ял завших нөхцлийг бий болгож байна. Жишээлбэл, улсын хэмжээнд 2011 оны байдлаар шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтан, албан хаагч нараас ялтан, цагдан хоригдож буй сэжигтэн яллагдагчтай зүй бус харьцаж, бие махбодид нь гэмтэл учруулсан нийт 7 хэрэгт Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 99, 181 дүгээр зүйл ангиар тус тус эрүүгийн хэрэг үүсгэн шалгажээ. Үүнээс 3 эрүүгийн хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан гэх үндэслэлээр прокурор, шүүхийн шатанд хэрэгсэхгүй болгосон, нэг хэргийн холбогдогч нь шүүхээр гэм буруутай болох нь тогтоогдсон, 3 хэрэг нь хэрэг

бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын шатанд байна. Иймээс хүний амь бие, эрүүл мэндийн эсрэг гэмт хэргээр зүйлчлэгдэж, улмаар хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан гэх үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болж, хөнгөн ял шийтгүүлж байгаа нь эрүү шүүлт тулгах гэмт хэрэг үйлдсэн албан тушаалтнууд ял завшиж байна гэж үзэх үндэстэй байна.

Тиймээс хоригдож байгаа этгээдийн биед гэмтэл учирсан үйлдэл бүрийг заавал эрх бүхий байгууллагаар (харьяалах хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт явуулах байгууллага) шалгуулж байх, журам зөрчсөн албан хаагчдад тухай бүрд нь тооцох хариуцлагыг чангатгах хэрэгтэй.

Мөн “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтны ёс зүйн дүрэм”¹⁶-ийн 5.12.4 дэх хэсэгт хоригдогч этгээдтэй зүй бус харьцах гэж тодорхойлсон нь хангалтгүй байх ба Эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенцод зааснаар хоригдогч этгээдтэй хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцахыг хатуу хориглох талаар заасан олон улсын гэрээний заалтуудыг тодорхой заалт болгон хэрэгжүүлэх нь зүйтэй байна.

2007 онд баталсан “Баривчлах, цагдан хорих байрны дотоод журам”¹⁷-ын 4.6.1-д хорих байранд нэвтрэх албан тушаалтнуудыг тодорхойлохдоо Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, Ерөнхий сайд, Улсын Их Хурал, Засгийн газрын гишүүд, Улсын Дээд Шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын Ерөнхий прокурор, түүний орлогч, тухайн нутаг дэвсгэрийн засаг дарга, шүүх, прокурорын удирдлага, цагдаа, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх төв байгууллагын дарга нар, зохих зөвшөөрлийн дагуу яваа Монгол Улсад суугаа гадаад улсын элчин сайд, консул, олон улсын байгууллагын төлөөлөгч болон бусад албан тушаалтан гэж заасан байна. Тус журмаар сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийн¹⁸ 45 дугаар зүйлийн 45.2.1 дэх хэсэгт заасан цагдан хорих байранд хяналт тавих эрх бүхий прокурор болон хэрэг хянаж байгаа прокурорын бүрэн эрхийг, Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын тухай хуулийн¹⁹ 16 дугаар зүйлийн 16.1.3 дахь хэсэгт заасан Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын гишүүний бүрэн эрхийг тус тус хязгаарласан байна. Тиймээс шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын дотоодод үйлчилж буй дүрэм, журам боловсронгуй бус байгаагаас улбаалан хоригдож буй этгээдийн хуулиар баталгаажуулсан эрх зарим тохиолдолд зөрчигдөж байна гэж дүгнэхээр байна.

Шүүхийн хүчин төгөлдөр шийтгэх тогтоол гарсны дараа ялтныг хорих байранд хүргэх асуудал дээр өнөөдөр хэрэгжиж байгаа хуулиуд хоорондоо зөрчилтэй байгаагаас ял эдэлж байх ёстой байрандаа шүүхээс ногдуулсан ялыг

¹⁶ Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын даргын 2008.02.18-ны өдрийн А/32 дугаар тушаал.

¹⁷ Хууль зүй дотоод хэргийн сайдын 2007.04.09-ний өдрийн 78 дугаар тушаал.

¹⁸ Улсын Их Хурлаас 1999 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдөр баталсан.

¹⁹ Улсын Их Хурлаас 2000 оны 12 дугаар сарын 07-ны өдөр баталсан.

эдлэх бололцоогүй зориулалтын бус байранд тухайлбал сэжигтэн, яллагдагчийг хорьж цагддаг байранд ял шийтгэлээ тэр дундаа 1-6 сар хүртэлх баривчлах ялыг эдэлж хугацаа дуусгах явдал байсаар байна. Энэ зөрчил ялангуяа хөдөө орон нутагт ихээр гарч байна. Жишээлбэл, 2011 онд Баянхонгор аймагт баривчлах ялаар шийтгэгдсэн 9 ялтан, Сэлэнгэ аймагт 11 ялтан Цагдан хорих байранд ялаа эдэлж дуусгасан байна.

1993 оны Цагдаагийн байгууллагын тухай хуулийн²⁰ 16 дугаар зүйлд “Цагдаагийн байгууллага нь шүүхийн шийтгэх тогтоолоор хорих ял шийтгэгдсэн этгээдийг хорих ял эдлүүлэх байгууллагад хуяглан хүргэнэ” гэж заасан байхад 2002 оны Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн²¹ 330 дугаар зүйлийн 330.2 дахь хэсэгт “баривчлах, хорих ял шийтгүүлсэн ялтны тогтоолыг цагдан хорих төв, эсхүл хорих байрны захиргаа шүүхийн шийтгэх тогтоол хүчин төгөлдөр болсноос хойш 72 цагийн дотор ялтныг ял эдлүүлэх байгууллагад хүлээлгэн өгнө” гэж заасан байна. Гэтэл 2002 оны Шүүхийн тухай хуулийн²² 75 дугаар зүйлийн 75.1 дэх хэсэгт “... шүүгдэгчийг хуяглан хүргэх ... үүргийг цагдаагийн байгууллага гүйцэтгэнэ.” гэж заасан байхад Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийн²³ 28 дугаар зүйлийн 28.1 дэх хэсэгт Хорих байрны захиргаа нь хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, шүүх, прокурорын байгууллагын шийдвэрээр шүүх хуралдаанд болон хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын шаардлагатай зарим ажиллагаанд хоригдсон этгээдийг хуяглан хүргэх, хорих байранд буцаан авчрах ажиллагааг гүйцэтгэнэ” гэж заасан байна.

Дээрх 4 хуульд шүүгдэгчийг цагдан хорих байрнаас шүүх хуралдаанд, шүүх хуралдаанаас цагдан хорих байранд хуяглан хүргэх болон баривчлах, хорих ял шийтгүүлсэн ялтныг ял эдлүүлэх байгууллагад хүргэхтэй холбоотой харилцааг зохицуулахдаа хуулийн байгууллагуудад давхардуулан зүйл заалтуудыг хооронд нь зөрчилтэй байдлаар хуульчилсан байна. Өнөөдрийн байдлаар Цагдаагийн байгууллага хуульд заасан заалтын дагуу ялтныг хуяглан хүргэх ажиллагааг хийдэг хэдий ч хөдөө орон нутгаас нийслэл рүү хуяглан хүргэлт хийх төсөв хөрөнгө дутмагаас болж ялтнуудыг тухайн аймгийн цагдан хорих байранд удаан хугацаагаар хорих, цагдан хорих байрны ачааллыг нэмэгдүүлэх, цагдаа болон шүүхийн шийдвэр, прокурорын байгууллагуудын үйл ажиллагаанд хүндрэл учруулсаар байгааг анхаарах цаг нэгэнт болжээ.

Эдгээр заалтуудаас болж практикт баривчлах, хорих ял шийтгүүлсэн этгээдийг ял эдлүүлэх байгууллагад хүргэх ажиллагаа удааширч, зарим тохиолдолд ялангуяа цөөн сараар баривчлах ялаар шийтгүүлсэн ялтнууд

²⁰ Улсын Их Хурлаас 1993 оны 12 дугаар сарын 02-ны өдөр баталсан.

²¹ Улсын Их Хурлаас 2002 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдөр баталсан.

²² Улсын Их Хурлаас 2002 оны 07 дугаар сарын 04-ний өдөр баталсан.

²³ Улсын Их Хурлаас 1999 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдөр баталсан.

хорих ангидаа очилгүйгээр цагдан хорих байранд ялаа эдэлж дуусгаж байгаа нь тухайн этгээд өөрийн үйлдсэн гэмт хэргийн ангилал, учруулсан хор уршиг, гэм буруугийн байдалд тохирсон дэглэмд ял шийтгэлээ эдэлж чадахгүй, хуулиар баталгаажуулсан зарим эрх нь зөрчигдсөөр байна. Баривчлах, цагдан хорих, ял шийтгэх ажиллагаа нь бүхэлдээ шүүгчийн захирамж, шүүхийн тогтоолоор гүйцэтгэгдэж байх тул бүх төрлийн хуяглан хүргэх ажлыг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад хариуцуулах талаар хуулийн нэмэлт өөрчлөлтийг даруй хийх хэрэгтэй.

Төвлөрсөн хорих ангигүй хөдөө орон нутагт тэр дундаа төвөөс алслагдмал газарт шүүхээр ял шийтгэгдсэн ялтнуудыг хорих ангиудад хуяглан хүргэх ажиллагааг хуулинд заасан хугацаанд хийх санхүү төсвийн хангалтгүй байдлаас шалтгаалан жилдээ 2-3 удаагийн хуяглан хүргэлт хийгдэж байна. Энэ нь онцгой болон чанга, жирийн дэглэмтэй хорих ангиудад ялаа эдлэх ёстой ялтныг гэм буруу нь шүүхээр эцэслэн тогтоогдоогүй сэжигтэн, яллагдагчийн хоригдож байгаа байранд байрлуулж байгаа нь тодорхой эрсдлийг бий болгож байгааг анхаарах хэрэгтэй болсныг илтгэж байна. Цагдан хорих байрны хүлээлгийн өрөөнд ялтнуудыг хуяглан хүргэлт хийлгүй удаашруулснаас уг байрны ачаалал, ялтны тоо нэмэгдэж хүнд, онц хүнд гэмт хэрэгт шийтгүүлсэн ялтнууд, хөнгөн хүндэвтэр хэрэгт шийтгүүлсэн ялтнуудтай хамт хоригдож байгаа нөхцөл байдал бий болжээ. Тиймээс тус харилцаанд үйлчилж буй хуулиудын хэм хэмжээний зөрүүг арилгаж нэг мөр болгох шаардлагатай байна.

Хорих байрны стандарт ба сэжигтэн, яллагдагч, ялтны эрх

Цагдан хорих байр ба сэжигтэн, яллагдагчийн эрх

Гэмт хэрэгт сэжиглэгдэн шалгагдаж буй гэм буруу нь шүүхээр эцэслэн тогтоогдоогүй байгаа хүмүүсийг сэжигтнээр баривчлах, сэжигтэн, яллагдагчаар цагдан хорих ажиллагаа нь хүний халдашгүй байх эрхийг зөрчих эрсдэл магадлалыг агуулж байдаг. Тиймээс баривчлах, цагдан хорих байрны нөхцөл, стандартыг олон улсын стандартад нийцүүлэх нь зайлшгүй тавигдах шаардлага болдог.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 58 дугаар зүйлд заасан үндэслэл, журмын дагуу баривчлагдсан, 68 дугаар зүйлд заасан үндэслэл, журмын дагуу цагдан хоригдсон сэжигтэн, яллагдагч нар хэдийгээр зарим эрх чөлөөгөө хязгаарлуулсан боловч тэдгээрт хязгаарлуулахгүй эрх чөлөө, баталгаатай эдлэх эрх гэж байна. Тэрхүү эрх, эрх чөлөөг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас

хэрхэн хангаж байгаа талаар Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос байнгын хяналт тавьж ирсэн.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэмжээнд цагдан хорих анги (461 дүгээр анги) 1, цагдан хорих байр 24, цагдан хорих хэсэг 2 байна. Завхан аймгийн Тосонцэнгэл сумын цагдан хорих хэсэг нь аймгийнхаа цагдан хорих байранд, Налайх дүүргийн цагдан хорих хэсэг нь цагдан хорих 461 дүгээр ангид харьяалагддаг.

Цагдан хорих байрны нөхцөл, телекамер суурилуулалт, ашиглалтын байдал

Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийн 20 дугаар зүйлийн 20.1 дэх хэсэгт “хоригдсон этгээдийн амь нас, эрүүл мэндэд аюул тулгарсан, хоригдсон бусад этгээдийн зүгээс түүнд заналхийлсэн, довтолсон тохиолдолд хорих байрны ажилтан, хоригдсон этгээдийн хувийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээг цаг алдалгүй авах үүрэгтэй” гэж заасан байдаг. Тиймээс цагдан хорих байрны алба хаагч нар энэхүү үүргээ биелүүлэх, алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах үүднээс гэрэлтүүлэг, дохиолол, телекамерын техник хэрэгсэл суурилуулсан байх шаардлагатай байдаг.

Улаанбаатар хотод үйл ажиллагаа явуулж буй цагдан хорих төвийн тухайд тус шаардлагыг хангасан цагдан хорих байрны бүхий л хэсгийг, тасралтгүй хянах, баримтжуулах бололцоо бүрдүүлсэн нь хүний эрхийг хангах, хамгаалах үйл ажиллагаанд томоохон алхам болсон. Гэвч орон нутагт үйл ажиллагаа явуулж буй цагдан хорих байруудад дохиолол, телекамер хангалттай суурилуулаагүй учраас цагдан хорих байрыг бүхэлд нь болон зарим хэсгийг хянах бололцоогүй байна. Тиймээс хоригдож буй хүмүүс бие биенийхээ амь нас, эрүүл мэндэд халдахаас сэргийлэх, алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах, хамгаалах, хоригдогчийг эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх төрийн байгууллагын үүрэг зохих ёсоор хэрэгжихгүй байна гэж үзэж болохоор байна.

Говь-Алтай аймаг, Өвөрхангай аймгийн Хархорин сум, Сэлэнгэ аймаг, Сэлэнгэ аймгийн Мандал (Зүүнхараа) сум, Дундговь аймаг дахь нийт 48 өрөө бүхий 5 цагдан хорих байр телекамер огт байхгүй байна.²⁴

Монгол Улсын хэмжээнд нийт 16 аймгийн 196 өрөө бүхий цагдан хорих байранд нийт 89 телекамер байгаа нь цагдан хорих байрны бүх хэсгийг хянах боломжгүй байгаа юм. Мөн Баян-Өлгий, Завхан, Дархан-Уул, Орхон, Говьсүмбэр аймгуудын цагдан хорих байрны телекамерууд, бичлэг хийх төхөөрөмжүүд нь

²⁴ Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас 2012.01.17-ний өдрийн 2/220 дугаар албан бичгээр ирүүлсэн судалгаа

эвдэрсэн, бичлэг хийдэггүй байх тул аливаа зөрчлийг баримтжуулах, сэргээн үзэх, давхар хяналт тавих боломжгүй байна.

Хүснэгт 1²⁵

№	Цагдан хорих байр	Хорих өрөөний тоо	Телекамерийн тоо
1	Ховд аймгийн Цагдан хорих байр	10	4
2	Увс аймгийн Цагдан хорих байр	16	9
3	Баян-Өлгий аймгийн Цагдан хорих байр	6	9
4	Хөвсгөл аймгийн Цагдан хорих байр	12	4
5	Өвөрхангай аймгийн Цагдан хорих байр	11	4
6	Сүхбаатар аймгийн Цагдан хорих байр	9	3
7	Архангай аймгийн Цагдан хорих байр	11	3
8	Дорнод аймгийн Цагдан хорих байр	14	2
9	Булган аймгийн Цагдан хорих байр	8	6
10	Завхан аймгийн Цагдан хорих байр	11	6
11	Дархан-Уул аймгийн Цагдан хорих байр	20	3
12	Өмнөговь аймгийн Цагдан хорих байр	10	10
13	Орхон аймгийн Цагдан хорих байр	12	5
14	Говьсүмбэр аймгийн Цагдан хорих байр	6	4
15	Хэнтий аймгийн Цагдан хорих байр	15	3
16	Төв аймгийн Цагдан хорих байр	25	14
17	Нийт	196	89

Улсын хэмжээнд нийт 25 цагдан хорих байр байгаагаас 20 хувь буюу 5 цагдан хорих байр огт телекамергүй, 64 хувь буюу 16 цагдан хорих байрны телекамерийн систем шаардлага хангахгүй байгаа ба ердөө 16 хувь буюу 4 цагдан хорих байр л шаардлагын түвшинд ажиллаж байна.

Тиймээс цагдан хорих байрны техник хэрэгслийг сайжруулах зайлшгүй шаардлагатай байна. Энэ нь хоригдож байгаа хүний эрхийг хамгаалах, эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх, төрийн албан хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах үндсэн баталгаа болох юм.

Цагдан хорих байрны нөхцөл

Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль²⁶ болон Баривчлах, цагдан хорих байрны дотоод журамд баривчлах, цагдан хорих байрны нөхцөл, стандартыг журамласан байна. Үүнд, Хоригдсон этгээд нь ариун цэвэр, эрүүл ахуйн шаардлагад нийцсэн нөхцөл, унтаж амрах

²⁵ Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас 2012.01.17-ний өдрийн 2/220 дугаар албан бичгээр ирүүлсэн судалгаа

²⁶ Улсын Их Хурлаас 1999 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдөр баталсан.

боломжоор хангагдана, хорих өрөө нь агааржуулах төхөөрөмжтэй, нэг хүнд 2.5 ба түүнээс дээш хавтгай дөрвөлжин метр талбай ногдохоор байх ёстой гэж заажээ.

Улаанбаатар хот дахь цагдан хорих 461 дүгээр анги нь 2011 оны 4 дүгээр сард ашиглалтад орсон бөгөөд барилгын ашигтай талбай нь 18 800 м², 394 хорих өрөөтэй болсноор хуучин цагдан хорих байрнаас 11 дахин томорч, хоригдогчийн ахуй нөхцөл сайжирч, нэг хүнд ногдох талбайн хэмжээ нэмэгдсэн. Хорих өрөөний эрүүл ахуйн шаардлагыг хангах зорилгоор байгалийн гэрэл хангалттай тусах боломжийг ханган автомат агааржуулалтын системийг суурилуулан агаарын солилцоо явагдах нөхцлийг бүрдүүлсэн. Эргэлт, уулзалтын 36 тасалгаа, өмгөөлөгчтэйгөө уулзах уулзалтын 12 тасалгаа бүхий танхимтай. Өмгөөлөгчтэйгээ ганцаарчлан уулзах өрөөгүй. Харуул хамгаалалтад 566 телекамер ашиглаж байгаа ба давхар болгондоо нар тусах бүрэн боломжтой салхилуулах талбайтай байна.²⁷

Мөн Дорноговь аймгийн цагдан хорих байр нь 2011 онд шинээр ашиглалтад орсон бөгөөд нийт 50 хүний багтаамжтай 576 м² талбай бүхий 19 хорих өрөөтэй, халаалт, цэвэр, бохир усны нэгдсэн системд холбогдсон, хяналтын телекамер, агааржуулах төхөөрөмжтэй, нар тусах бүрэн боломж бүхий 46 цонхтой болсноор хоригдогчийн ахуй нөхцөл сайжирч, нэг хүнд ногдох талбайн хэмжээ нэмэгдсэн байна.

Харин орон нутгийн цагдан хорих байрны нөхцлийг ерөнхийд нь дүгнэж үзвэл Говь-Алтай, Баян-Өлгий, Сүхбаатар, Өвөрхангай, Хархорин, Архангай, Дорнод, Булган, Завхан, Дархан-Уул, Өмнөговь, Орхон, Сэлэнгэ, Мандал (Зүүнхараа), Дундговь гэсэн аймаг, сумдын баривчлах, цагдан хорих байрны барилга байгууламжуудын зарим нь 1955-1998 оны хооронд эмнэлэг, гараж болон өөр бусад зориулалтаар баригдсан байр байна. Мөн түүнчлэн Говь-Алтай, Дорнод, Сэлэнгэ, Булган, Орхон аймгууд болон Хархорин сумын баривчлах, цагдан хорих байр нь цагдаагийн газар, хэлтсийн подвальд (гүний давхарт) байгаа нь олон улсын стандарт шаардлагыг хангахгүй байна.

Хорих өрөө нь төмөр хаалгатай, онгойлгох хязгаарлагчтай, хяналтын шагайвартай, гадна талдаа цоожтой, цонх нь төмөр сараалжин хамгаалалттай, агааржуулах салхивчтай, модон шалтай, эсхүл модон наартай байх бөгөөд хорих өрөөний чийглэг 55-60 хувь, өвлийн улиралд 18 хэмээс багагүй дулаантай байна гэж хуульчилсан байхад одоог хүртэл цонхгүй, агааржуулах салхивч, төхөөрөмжгүй цагдан хорих байр цөөнгүй байна.

Говь-Алтай, Увс, Булган, Завхан, Өмнөговь, Сэлэнгэ аймгууд болон Хархорин сумын цагдан хорих байрнуудын хорих өрөө нь цонхгүй, агааржуулах

²⁷ Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас 2012.01.17-ний өдрийн 2/220 дугаар албан бичгээр ирүүлсэн судалгаа

системгүй байгаа нь олон улсын стандартаар баталгаажуулсан хүний эрхийг ноцтойгоор зөрчиж байна. Харин Дорнод, Дархан-Уул, Орхон аймгуудын цагдан хорих байр нь агааржуулах төхөөрөмж суурилуулсан байх боловч хорих өрөөнүүд цонхгүй байна. Говь-Алтай, Дорнод, Сэлэнгэ, Булган, Орхон аймгууд болон Хархорин сумын цагдан хорих байрнууд нь гүний давхарт байрладаг тул цонх гаргах ч бололцоо байхгүй байна.

Хуульд зааснаар насанд хүрээгүй болон эмэгтэй хоригдогчийг эрэгтэй хоригдогчоос тусгаарлан хорих тусгай өрөөтэй байх ёстой. Гэтэл Хархорин сум, Булган, Өмнөговь, Дундговь, Төв аймгуудын цагдан хорих байранд насанд хүрээгүй болон эмэгтэй хоригдогчийг тусгаарлан хорих өрөөгүй мөн Сэлэнгэ аймгийн цагдан хорих байранд эмэгтэй хоригдогчийг тусгаарлан хорих өрөө байхгүй байна. Бусад аймгийн цагдан хорих байрууд нь насанд хүрээгүй болон эмэгтэй хоригдогчийг тусгаарлан хорих өрөөтэй боловч шүүхээс ял шийтгүүлсэн хүлээлгэнд байгаа ялтнуудыг тусгаарлан хорих боломжгүй байгаа нь хүний эрхийг зөрчих бодит нөхцөл юм.

Нэг хүнд ногдох талбайн хэмжээний хувьд цагдан хорих байрны ачаалал, хорих өрөөний тоогоор нь авч үзвэл зарим цагдан хорих байранд стандарт зөрчигдөх явдал байсаар байна. Жишээлбэл, 2012 оны 1 дүгээр сарын 17-ний байдлаар²⁸ Булган аймгийн цагдан хорих байрны 51.54 м² талбай бүхий 9 хорих өрөөнд 23 хүн, Орхон аймгийн цагдан хорих байрны 112.47 м² талбай бүхий 12 хорих өрөөнд 68 хүн, Хэнтий аймгийн цагдан хорих байрны 131.6 м² талбай бүхий 15 хорих өрөөнд 58 хүн тус бүр хоригдож байна. Энэ нь нэг хүнд ногдох талбайн хэмжээ болох 2.5 м² -д хүрэхгүй байна.

Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос 2011 онд 12 аймгийн цагдан хорих байрны үйл ажиллагаатай танилцаж, хяналт шалгалт явуулсан бөгөөд тус шалгалтын дүнгээр нэг хүнд ногдох талбайн хэмжээ стандартад хүрэхгүй, нэг хэргийн холбогдогчийг тусгаарлаагүй, хүндэвтэр хэргийн холбогдогчийг хүнд, онц хүнд гэмт хэргийн холбогдогчтой хамт хорих, ял шийтгүүлсэн хүлээлгэний ялтныг тусгаарлаагүй, тусгаарлахдаа насанд хүрээгүй хүүхдийг насанд хүрсэн хүнтэй хамт хорьсон зэрэг зөрчлүүд гарч байсан юм. Жишээлбэл, Орхон аймгийн Цагдан хорих байранд ял шийтгүүлсэн ялтнууд дунд насанд хүрээгүй ялтныг тусгаарлаагүй хамтад нь байрлуулж байсан байна.

Эдгээр зөрчлүүд нь орон нутгийн цагдан хорих байрууд стандартад нийцээгүй, өрөөний тоо хүрэлцээгүй байгаатай шууд холбоотой юм. Жишээ нь: Орхон аймгийн цагдан хорих байранд хийсэн шалгалтаар тус аймгийн цагдан хорих байр нь цагдаагийн газрын хонгилын давхарт байрлаж, нэг хүнд ногдох талбайн

²⁸ Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас 2012.01.17-ний өдрийн 2/220 дугаар албан бичгээр ирүүлсэн судалгаа

хэмжээ нь зарим өрөөнд 2.5 м² хүрэхгүй байгаа нь тогтоогдож, Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын даргад зөрчлийг арилгуулахаар Зөвлөмж хүргүүлсэн боловч өрөөний хүрэлцээгүй байдал, тухайн орон нутгийн ачааллаас шалтгаалан тус зөрчил одоог хүртэл арилаагүй байна.

Тиймээс орон нутгийн цагдан хорих байруудыг шинэчлэх, өргөтгөх ажлыг зохион байгуулахад төсөв санхүүгийн хувьд төр засгаас анхаарах шаардлагатай байна.

Сэжигтэн, яллагдагчийн эрхийн хэрэгжилт

Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос 2011 онд нийт 10 аймагт хүний эрхийн нээлттэй өдөр арга хэмжээг зохион байгуулсан ба тус арга хэмжээний үеэр хөдөө орон нутаг дахь цагдан хорих байрны нөхцөл байдалтай танилцаж, хүний эрхийн хэрэгжилтэд хяналт шалгалтын ажлыг явуулсан.

Тус шалгалтын үеэр сэжигтнээр баривчлагдсан болон сэжигтэн, яллагдагчаар цагдан хоригдсон хүмүүсийн эрхийн зөрчил цөөнгүй илэрсэн. Тухайн зөрчлийг арилгуулахаар холбогдох албан тушаалтнуудад шаардлага, зөвлөмж хүргүүлж зөрчлийг арилгах арга хэмжээ авахуулж байсан боловч барилга байгууламж, орчин нөхцөл, өрөө байрны хүрэлцээ, төсөв хөрөнгөнөөс хамаараад хоригдогчийн зарим эрх зөрчигдсэн хэвээр байна.

1999 оны Сэжигтэн яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийн 13 дугаар зүйлд заасан хорих өрөөнд тавигдах шаардлагын гол нөхцөл болсон хорих өрөөнүүд нь цонх, агааржуулах салхивчтай байх шаардлагыг Сүхбаатар, Говь-Алтай, Баян-Өлгий, Увс, Дундговь аймгуудын цагдан хорих байрнууд хангахгүй байсан. Өрөөнүүдийн гэрэлтүүлэг, агааржуулалт маш муу байгаагаас өрөөний агаар бүгчим, эвгүй үнэртэй, халууны улиралд чийгшилт ихтэйгээс болж хоригдогсод өвчин эмгэгтэй болох, халдварт өвчин тусгах зэргээр эрүүл мэнд, амь насаараа хохирох магадлал ихтэй байна. Ялангуяа Увс аймгийн цагдан хорих байрны хорих өрөө нь цонхгүй, ямар ч гэрэлтүүлэггүй байсан.

Увс аймгийн Цагдан хорих байрны хорих өрөөний хаалганы хязгаарлалтын гинж хэт богино буюу хаалга 30 (журмаар 45 хэм байх ёстой) хүрэхгүй хэмийн өнцгөөр онгойж байсан тул цагдан хоригдож байгаа хүмүүс орж, гарахад маш их хүндрэлтэй байдал үүсч байна. Мөн цагдан хоригдож байгаа сэжигтэн, яллагдагч нарт камераас тоо өгч, орох гарах, буруу харж зогсох, камераас гарч ирээд нэг эгнээгээр явган суух зэрэг хууль бус дэглэм тогтоосон нь гэмт хэрэг үйлдсэн, гэм буруутай болох нь шүүхээр тогтоогдоогүй байгаа хүмүүст гэм буруугүй байх зарчим үйлчлэхгүй байгаагийн зэрэгцээ хүний эрхийг ноцтойгоор зөрчиж байсан.

Увс аймгийн Цагдан хорих байранд цагдан хорих хугацааг сунгасан шүүгчийн захирамжгүй сэжигтэн, яллагдагчийг 10 гаран хоног цагдан хорих байранд байлгаж хууль бусаар хүнийг хорьж хүний эрхийг ноцтой зөрчсөн байсан нь Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын шалгалтаар илэрч, тус зөрчлийг арилгуулсан.

Орон нутаг дахь цагдан хорих байранд цагдан хоригдож буй хүмүүсийн хувцас, эд зүйлийг хүлээн авах, бүртгэх, хадгалах үйл явц туйлын хангалтгүй бөгөөд хоригдож буй хүний хувцас, эд зүйл алга болсон, солигдсон гэсэн маргаан гарах эрсдэлтэй, өмчлөх эрх нь зөрчигдөж болзошгүй байв.

Баян-Өлгий аймгийн Цагдан хорих байрны хорих өрөө нь дотор талдаа төмөр сараалжин хаалга, гадна талдаа шагайвартай төмөр хаалга бүхий гинжээр хийсэн хязгаарлагчтай хоёр давхар төмөр хаалгатай байгаа нь сэжигтэн, яллагдагчийн нөхцлийг дордуулж байгаагаас гадна Монгол Улсад хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа аль ч хууль тогтоомжоор зохицуулагдаагүй нөхцлөөр ажиллаж байсан юм.

Аймгуудын Цагдан хорих байранд цагдан хоригдож буй сэжигтэн, яллагдагчийн 70 орчим хувь нь Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 145 дугаар зүйлийн 145.2 дахь хэсэгт заасан бусдын эд хөрөнгийг хулгайлах гэмт хэрэгт холбогдсон хүмүүс байгаа нь ихээхэн анхаарал татлаа. Тус гэмт хэрэг нь гэмт хэргийн ангиллын хувьд хүндэвтэр гэмт хэрэгт хамаарах тул тийм гэмт хэрэгт холбогдсон хүмүүст аль болох цагдан хорихоос өөр төрлийн таслан сэргийлэх арга хэмжээ авч байх боломжтой боловч хууль тогтоогчоос хорьж болох үндэслэлийг нээлттэй байдлаар ерөнхий тодорхойлсноос болж хүндэвтэр гэмт хэрэгт холбогдсон хүмүүс ихээр хоригдох байдал харагдаж байна. Нөхцөл байдлыг газар дээр нь танилцаж явах үеэр прокуроруудаас тодруулахад “Наад хүн чинь урьд нь гэмт хэрэг үйлдэж байсан, оргочих гээд байдаг юм. Гаргахаар хулгай хийчихээд байдаг юм” гэсэн тайлбарыг өгч байна.²⁹

Тиймээс хүндэвтэр гэмт хэрэгт холбогдсон сэжигтэн, яллагдагчийг цагдан хорихдоо хуульд заасан үндэслэлийг бүрэн хэрэгжүүлэх, мөн хууль тогтоогчийн зүгээс хуулийн зохицуулалтыг эргэж харах зайлшгүй шаардлагатай байгаа юм.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 58 дугаар зүйлийн 58.1 дэх хэсэгт сэжигтнийг баривчлах үндэслэлийг хуульчлахдаа “сэжигтэн оргон зугтахыг завдсан, эсхүл хүнд, онц хүнд гэмт хэрэгт сэрдэгдэх хангалттай баримт байгаа бол түүнийг баривчилж болно” гэж заасан нь аливаа этгээдийг гэмт хэрэгт сэжиглэгдсэн цагаас нь эхлэн холбогдон шалгагдаж буй гэмт хэргийн зүйлчлэл, гэмт хэргийн ангиллаас

²⁹ Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос 2011 онд орон нутагт зохион байгуулсан Хүний эрхийн нээлттэй өдрийн хүрээнд хийсэн шалгалтын илтгэх хуудаснаас

нь хамааран хорих бололцоо нээлттэй байгаа юм. Гэтэл тус хуулийн 35 дугаар зүйлд зааснаар гэрч, хохирогчийн санаатай болон санамсаргүй байдлаар худал болон андуурч мэдүүлсэн мэдүүлгийг үндэслэн тухайн этгээдийг хүнд, онц хүнд гэмт хэрэгт сэжигтнээр тооцох боломж нь хуулиараа нээлттэй. Монгол Улсад хилсээр сэжигтнээр тооцогдох, хилсээр сэжигтнээр баривчлагдах боломж, бололцоо хууль зүйн хувьд хэт өндөр байгаа нь хүний эрхийг зөрчих эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 68 дугаар зүйлийн 68.1 дэх хэсэгт “Эрүүгийн хуульд заасан хүнд, онц хүнд гэмт хэргийн сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, түүнчлэн удаа дараа ял шийтгэгдэж байсан этгээд, онц аюултай гэмт хэрэгтэн дахин гэмт хэрэгт сэрдэгдсэн бол түүнийг хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, шүүхээс оргон зайлах, хэргийн бодит байдлыг тогтооход саад учруулах, гэмт хэрэг дахин үйлдэхээс сэрэмжлэх зорилгоор цагдан хорьж болно.” гэж хуульчилсан байгаа нь олон улсын стандарттай нийцэхгүй байна.

Хуулийн 69 дүгээр зүйлийн 69.3 дах хэсэгт “Хэргийн ээдрээ төвөгтэй байдлыг харгалзан яллагдагчийг цаашид хорьж мөрдөх зайлшгүй шаардлагатай бол шүүх хорьж мөрдөх хугацааг тухай бүр 30 хүртэл хоногоор сунгах бөгөөд яллагдагчийг хорьж мөрдөх нийт хугацаа хүндэвтэр гэмт хэрэгт 4 сараас, хүнд гэмт хэрэгт 12 сараас, онц хүнд гэмт хэрэгт 24 сараас хэтэрч болохгүй.” гэж хуульчилсан байдаг. Тус зохицуулалт нь Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас баталсан Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактаар баталгаажуулсан хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх, өөрт холбогдох хэргээ аль болох богино хугацаанд шийдвэрлүүлэх, шүүхээс ял шийтгэх хүртэл гэм буруугүй байх эрхүүдийг хангахад чухал ач холбогдолтой заалт болсон. Гэтэл хууль тогтоогчоос тус харилцааг бүрэн дүүрэн харж зохицуулаагүйгээс болж хүний эрх зөрчигдөж байна. Учир нь “...яллагдагчийг... ...хорьж мөрдөх...” гэж томъёолсон нь зөвхөн хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтад хамааралтай байхаар хуульчлагдсан байна.

Практикт хорьж мөрдөх нийт хугацааг тоолохдоо хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, прокурорын хяналтын шатанд сэжигтэн, яллагдагчаар цагдан хоригдсон хугацааг хамааруулан тоолж байна. Шүүхэд шилжсэн яллагдагчийн цагдан хоригдсон хоногийг хорьж мөрдөх нийт хугацаанд хамааруулахгүй байгаа нь сэжигтэн, яллагдагчийн эрхийг ноцтойгоор зөрчиж буй хэрэг юм. Ийм зөрчлүүд ч нийслэл, аймаг орон нутагт ихээр байгааг анхаарах цаг нэгэнт болжээ.

Баривчлах ял эдлүүлэх байр, хорих анги ба ялтны эрх

Эрүүгийн хуулийн 51 дүгээр зүйлийн 51.1 дэх хэсэгт “энэ хуульд заасан тохиолдолд гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгмээс тусгаарлан тодорхой дэглэм бүхий байранд ганцаарчлан байлгахыг баривчлах ял гэнэ” гэж, мөн хуулийн 52 дугаар зүйлийн 52.1 дэх хэсэгт “гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг энэ хуульд заасан

хугацаагаар эрх чөлөөг нь хязгаарлаж, нийгмээс тусгаарлан хорих анги, гянданд байлгахыг хорих ял гэнэ” гэж тус тус хуульчилсан байх ба эдгээр ялыг Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа хорих ангиудад тус тусын дэглэмд эдлүүлж байна. Хэдийгээр шүүхийн хүчин төгөлдөр шийтгэх тогтоолоор гэмт хэрэг үйлдсэн, гэм буруутай этгээдэд баривчлах болон хорих ял ногдуулж тэдгээрийн эрх, эрх чөлөөг хязгаарлаж байгаа боловч хязгаарлагдахгүй, баталгаатай эдлэх ёстой эрхүүд бас бий.

Тиймээс шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас баривчлах, хорих ял эдэлж буй хүмүүсийн хуулиар хязгаарлуулаагүй, баталгаатай эдлэх эрхүүдийг хэрхэн хангаж байгаа талаар Хүний эрхийн Үндэсний Комисс байгуулагдсан цагаасаа эхлэн хяналт шалгалт, судалгаа мониторинг хийх замаар хөндлөнгийн хяналтын чиг үүргээ хэрэгжүүлсээр ирсэн билээ.

Баривчлах ял эдлүүлэх ажиллагаанаас гадна захиргааны журмаар баривчлах шийтгэлийг захиргааны зөрчил гаргасан этгээдэд ногдуулж байгаа ба захиргааны журмаар баривчлах шүүгчийн захирамжийг биелүүлэх үүргийг цагдаагийн байгууллага биелүүлж байна.

Улсын хэмжээнд 2011 онд 653 619 захиргааны зөрчил бүртгэгдсэнээс 12 380³⁰ хүнийг захиргааны журмаар баривчлах шийтгэл ногдуулсан байна. Захиргааны журмаар баривчлах шийдвэрийг цагдаагийн байгууллага биелүүлэхдээ Улсын Ерөнхий Прокурорын зөвшөөрснөөр Цагдаагийн Ерөнхий Газрын даргын 2010 оны 01 дүгээр сарын 22-ны өдрийн 46, 236 дугаар тушаалаар баталсан “Захиргааны журмаар баривчлах шийтгэлийг биелүүлэх журам”-ыг баримталж байна. Захиргааны журмаар баривчлах шийтгэл нь 7-30 хоногийн хугацаатай байдаг ба баривчлах шийтгэлийг шүүгч ногдуулж, Захиргааны хариуцлагын тухай хуульд заасан зарим зөрчлийн тухайд сумын засаг дарга ногдуулж болохоор хуульчилсан байна. Харин баривчлах байрны нөхцөл, хоол хүнсний хангалт, эмнэлгийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж, баривчлагдсан этгээдийн баталгаатай эдлэх эрх, хязгаарлагдах эрх, эргэлт уулзалт, өмгөөлөгч авах, хууль зүйн туслалцаа хүсэх зэргийг хуулиар зохицуулах ёстой.

Үндсэн хуулийн Арванзургадугаар зүйлийн 13 дах заалтад “Хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур дур мэдэн хэнийг ч нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгих, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно” гэж хүний үндсэн эрхийг баталгаажуулсан байхад захиргааны журмаар баривчлах шийтгэлээр хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах журмыг хуульчлаагүй нь Үндсэн хуулийг зөрчиж буй хэрэг юм. Түүнчлэн баривчлах шийтгэлийг зөвхөн шүүх ногдуулах учиртай. Гэтэл сумын Засаг дарга хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах шийдвэр гаргаж байгааг шүүхээс гадуур хүний эрх чөлөөнд халдаж байна гэж үзэх үндэстэй. Тиймээс захиргааны

³⁰ Цагдаагийн Ерөнхий Газрын мэдээлэл, судалгааны төвөөс гаргасан судалгаа

журмаар баривчлах шийтгэлийг гагцхүү шүүх шийдвэрлэж байх, мөн шүүхийн шийдвэрээр гүйцэтгэгдэж байгаа ажиллагаа тул тус ажлыг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага эрхлэн явуулах нь чиг үүргийн хувьд ч, мэргэжлийн хувьд ч эрх зүйт ёсонд нийцэх юм. Орон нутаг дахь Захиргааны журмаар баривчлах байр нь ихэвчлэн эрүүлжүүлэх байртай хамт Цагдаагийн газар, хэлтсийн гүний давхарт (подваль) байрлаж байгаа нь нөхцөл, шаардлагыг хангахгүй байгаа юм. Мөн эрүүлжүүлэх байр шөнө ачаалалтай ажилладаг, согтуу хүмүүсийн дуу чимээнээс болж шөнийн цагаар унтаж амрахад ч төвөгтэй байдлыг бий болгож байна.

Баривчлах ял эдлүүлэх байрны талаар

Эрүүгийн хуулийн 51 дүгээр зүйлийн 51.1, “Баривчлах ял эдлүүлэх байрны дотоод журам”-ын 3 дугаар зүйлийн 3.1 дэх хэсэгт зааснаар баривчлах ялыг эдлүүлэхдээ ялтныг ганцаарчлан байрлуулахаар заасан бөгөөд өнөөдрийн байдлаар хуулийн тус шаардлага хэрэгжихгүй, олон улсын болон дотоодын хууль тогтоомжоор баталгаажуулсан хоригдогчийн эрх зөрчигдөж байна.

Монгол Улсын хэмжээнд баривчлах ял эдлүүлэх нэг анги, 13 байр үйл ажиллагаа явуулж байна.

Баривчлах ял эдлүүлэх 0431 дүгээр анги нь Монгол Улсын Засгийн газрын 2002 оны 07 дугаар сарын 15-ны өдрийн 155 дугаар тогтоол, Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын даргын 2002 оны 08 дугаар сарын 06-ны өдрийн А/93 дугаар тушаалаар 16 нэгж орон тоотойгоор Улаанбаатар хот, Төв, Говьсүмбэр, Дорноговь аймгуудаас баривчлах ял шийтгүүлсэн ялтнуудын ялыг эдлүүлэх зорилгалтайгаар байгуулагдсан байна.

Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос 2011 оны 09 дүгээр сарын 21-ний өдөр тус ангид шалгалт хийхэд баривчлах ял шийтгүүлсэн ялтнуудыг 3 байранд хуваан байрлуулсан байх ба 1-р байр нь ялтнуудыг байрлуулах 10 өрөө, 2-р байр нь ялтнуудыг байрлуулах 6 өрөө, 3-р байр нь ялтнуудыг байрлуулах 10 өрөөтэй байв. Баривчлах 3-р байрны 3-аас 8 хүртэлх дугаартай 6 өрөө нь ялтнуудыг нэг нэгээр нь байрлуулах өрөө байсан. Түүнчлэн баривчлах ял эдэлж буй хүмүүсийн байрлаж байгаа байрнууд нь хуучирч муудсан, засвар үйлчилгээ хийгдээгүй, ариун цэврийн шаардлага хангахгүй байсан.³¹

Ангийн удирдлагаас “Тус байр нь хэт хуучны байр учраас засвар үйлчилгээ хийх боломжгүй дотроо мод нь ялзарсан байдаг, мөн баривчлах ял эдлүүлэх хуулийн шаардлагыг хангадаггүй. Тийм учраас хуулийн шаардлага, олон улсын стандарт, дотоод дүрэм, журмуудад нийцсэн баривчлах ял эдлүүлэх байрыг

³¹ Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа баривчлах ял эдлүүлэх 431 дүгээр ангид хийсэн шалгалтын илтгэх хуудаснаас

шинээр барихаар зураг төслийг боловсруулж, төсвийг тооцож гаргасан байгаа боловч энэ асуудал шийдэгдэхгүй байна” гэж тайлбарлаж байсан.

Хуульд зааснаар баривчлах ял шийтгүүлсэн ялтныг 1 өрөөнд ганцаарчлан хорих ёстой боловч тус ангид ялтнуудыг 1 өрөөнд 4, 6, 8, 10-аар нь байрлуулж байгаа нь хуулийн шаардлагыг огт хангахгүй байна. Мөн түүнчлэн 1 ялтанд ногдох талбайн хэмжээ нь ганцаарчлан хоригдож байгаа 6 ялтанд 4.2 м², харин бусад ялтанд хамгийн ихдээ 3.4 м², хамгийн бага нь 1.4 м² байна. Баривчлах байр удаан жил ашиглагдсан учраас засварлаж, тохижуулах боломжгүй болж, дусаал гоожиж, хана, тааз, шал нь хөгцөрч муудсан байна. Иймээс баривчлах ял эдлүүлэх байрны ахуй нөхцлийг хууль тогтоомжид заасны дагуу зохион байгуулах шаардлагатай байна.

Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа эмэгтэйчүүдийн хорих 0407 дугаар ангийн баривчлах байр нь 1974 онд ашиглалтад орсон бөгөөд орчин нөхцлийн хувьд стандарт шаардлага хангадаггүй. Мөн нэг ялтанд ногдох талбайн хэмжээ хүрэлцээгүй, нэг нэгээр нь тусгаарлан байрлуулах боломжгүй байна. 2012 оны 01 дүгээр сарын 19-ний байдлаар баривчлах ялтай 7 ялтныг 17 м² талбай бүхий хоёр өрөөнд хуваан байршуулсан байна.³²

Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа насанд хүрээгүйчүүдийн хорих 0411 дүгээр анги нь баривчлах ял эдлүүлэх 1 өрөөтэй бөгөөд нэгээс дээш баривчлах ялтай насанд хүрээгүй ялтныг хамтад нь байрлуулдаг.

Хүснэгт 2³³

№	Баривчлах байр	Өрөөний тоо	Өрөөний хэмжээ	Ялтны тоо (2012.01.19-ний байдлаар)	Байгууламж
1	Дархан-Уул аймаг	44	8.64 м ²	8	2004 онд ашиглалтад орсон
2	Хархорин сум	42	3 м ²	9	2003 онд ашиглалтад орсон
3	Орхон аймаг	6	4.3 м ²	4	2001 онд ашиглалтад орсон
4	Хэнтий аймаг	25	4.5 м ²	13	Улсын комиссоос акталсан боловч түр ашиглаж байгаа

³² Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас 2012.01.17-ний өдрийн 2/220 дугаар албан бичгээр ирүүлсэн судалгаа

³³ Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас 2012.01.17-ний өдрийн 2/220 дугаар албан бичгээр ирүүлсэн судалгаа

5	Хөвсгөл аймаг	13	4.8 м ²	5	2005 онд ашиглалтад орсон
6	Ховд аймаг	22	9.24 м ²	1	2004 онд ашиглалтад орсон
7	Баян-Өлгий аймаг	2	19.5 м ²	-	1955 онд ашиглалтад орсон
8	Говь-Алтай аймаг	8	5.2 м ²	-	1974 онд ашиглалтад орсон
9	Дундговь аймаг	27	3.5 м ²	5	2003 онд ашиглалтад орсон
10	Увс аймаг	16	6 м ²	6	2002 онд цагдаагаас хүлээж авсан
11	Завхан аймаг	8	6 м ²	3	1984 онд ашиглалтад орсон

Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас ирүүлсэн судалгаанаас үзэхэд баривчлах ял эдлүүлэх 431 дүгээр анги, хорих 407 дугаар ангийн баривчлах байр болон Баян-Өлгий, Говь-Алтай Завхан, Хэнтий аймгуудын шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны баривчлах ял эдлүүлэх байрууд нь 1955-1984 оны хооронд баригдаж, ашиглагдаж байсан барилга учраас эдэлгээний явцад хуучирч муудсан байна. Мөн зарим нь өөр зориулалтаар баригдсан байр байх тул эрүүл ахуйн болон стандартын шаардлагыг хангахгүй байна.

Түүнчлэн Увс, Хэнтий аймаг дахь шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны баривчлах ял эдлүүлэх байруудыг цаашид ашиглах боломжгүй талаар мэргэжлийн байгууллагын дүгнэлт гарсан. Завхан аймаг дахь шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны баривчлах ял эдлүүлэх байр нь цагдаагийн байрны хонгилд (подваль) байрлаж байна.

Мөн орон нутагт баривчлах ял шийтгүүлсэн ялтныг хуяглан хүргэх ажил удааширдаг, хойшилдог дутагдлаас болж баривчлах ял шийтгүүлсэн этгээд хуульд заасан эрхээ эдлэх, түр болон удаан хугацааны уулзалт авах, сургалт, хүмүүжлийн ажилд хамрагдах боломжгүй болдог. Зарим тохиолдолд баривчлах ял шийтгүүлсэн ялтан цагдан хорих байранд ялаа эдэлж дуусгаж байна. 2011 оны байдлаар баривчлах ял шийтгүүлсэн 37 ялтан зохих дэглэмийн байрандаа хүргэгдэлгүйгээр цагдан хорих байранд ялаа эдэлж дуусгасан байна.³⁴ Шүүхээс ял шийтгүүлсэн ялтныг хуяглан хүргэх ажлыг хуулиар Цагдаагийн байгууллага хүлээдэг боловч энэхүү үүргээ зохих ёсоор гүйцэтгээгүйгээс болж ялтны эрх ноцтойгоор зөрчигдөж байна. Энэ зөрчил хорих ял шийтгүүлсэн ялтны тухайд ч мөн адил гарч байгаа ба түүнээс болж орон нутгийн цагдан хорих байрны ачаалал ихсэдэг. Түүнээс

³⁴ Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас 2012.01.17-ний өдрийн 2/220 дугаар албан бичгээр ирүүлсэн судалгаа

улбаалан зарим тохиолдолд сэжигтэн, яллагдагчийг ялтантай хамт хорих зөрчил гарах эрсдэл бий болдог.

Баривчлах ял эдлүүлэх ажиллагаа хуульд заасан шаардлагад нийцэхгүй, ялтны хуулиар баталгаажуулсан эрхийг хангахгүй байх тул барилга байгууламжийг шинэчлэх, хуяглан хүргэлтийг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаар гүйцэтгүүлэх шаардлагатай байна.

Хорих ангийн талаар

Эрүүгийн хуулийн 52 дугаар зүйлийн 52.1 дэх хэсэгт “Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг энэ хуульд заасан хугацаагаар эрх чөлөөг нь хязгаарлаж, нийгмээс тусгаарлан хорих анги, гянданд байлгахыг хорих ял гэнэ” гэж заасан бөгөөд хорих анги нь жирийн, чанга, онцгой дэглэмтэй байхаар хуульчлагдсан байдаг. Монгол Улсын хэмжээнд нийт 25 төвлөрсөн хорих анги байгаагаас баривчлах ял эдлүүлэх 1 анги, жирийн дэглэмтэй 11 хорих анги, чанга дэглэмтэй 11 хорих анги, онцгой дэглэмтэй 1 хорих анги, нэг гяндан байна.

Хорих ангийн одоогийн тогтолцоогоор ялтныг хөдөлмөр эрхлүүлэх боломж бололцоо хомс бөгөөд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 120 дугаар зүйлийн 120.6 дахь хэсэгт зааснаар чанга, онцгой дэглэмд ял эдэлж байгаа ялтныг хорих байгууллага зөвхөн өөрийн үйлдвэрлэл дээр ажиллуулахаар хуульчилсан байдаг. Гэтэл үйлдвэрлэл эрхэлдэггүй чанга дэглэмтэй хорих ангиудад ял эдэлж байгаа хүмүүсийн хувьд хөдөлмөр эрхлэх боломж нь хязгаарлагдаж, тэр хэмжээгээр хуулиар хүртэх хөнгөлөлт, цалин хөлсийг авч чадахгүй байна.

Хүснэгт 3³⁵

№	Хорих анги	Байршил	Үйлдвэрлэлийн чиглэл	Дэглэм
1	403-р анги	Авдрант	Чулууны үйлдвэр	Жирийн
2	405-р анги	Тахирсоёот	Хэвлэх үйлдвэр	Гяндан
3	407-р анги	Баянзүрх	Оёдлын үйлдвэр	Эмэгтэйчүүд
4	409-р анги	Тоосго (БЗД)	Тоосгоны үйлдвэр	Чанга
5	413-р анги	Зүүнхараа	Модон эдлэлийн үйлдвэр, хүнсний ногооны тариалан	Чанга
6	417-р анги	Мөнгөнморьт	Модон эдлэлийн үйлдвэр	Жирийн
7	419-р анги	Хэнтий	Тоосгоны үйлдвэр	Жирийн
8	421-р анги	Амгалан	“Хэрэмт цамхаг” вакум цонх, хөнгөн блокны үйлдвэр	Жирийн

³⁵ Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас 2012.01.17-ний өдрийн 2/220 дугаар албан бичгээр ирүүлсэн судалгаа

9	433-р анги	Дарьт	Модон эдлэлийн үйлдвэр, хүнсний ногоо, газар тариалан	Чанга
10	437-р анги	Орхон	Тоосгоны үйлдвэр	Жирийн
11	439-р анги	Булган	Замаск, шохойн үйлдвэр	Онцгой
12	443-р анги	Хөвсгөл	Нүүрсний үйлдвэр	Жирийн
13	415-р анги	Мааньт	Шохойн чулууны үйлдвэр	Чанга
14	457-р анги	Ховд	Тоосго газар тариалан	Жирийн
15	423-р анги	Хархорин	Модон эдлэл, ойн цэвэрлэгээ	Жирийн

Улсын хэмжээнд нийт чанга дэглэмтэй 11 хорих анги байгаагаас зөвхөн 4 хорих анги нь үйлдвэртэй байгаа ба тэдгээр үйлдвэрт ажлын байрны хүрэлцээ муу байгаагаас хөдөлмөр эрхлэх боломж ялтнуудад тэгш бус байдаг. Тиймээс хорих байгууллагыг үйлдвэржүүлэх, хоригдогчдыг аж ахуйн нэгж байгууллагад гэрээгээр ажиллуулах боломж бололцоог илүү нээлттэй болгох хэрэгцээ шаардлага байгаа юм. Ялтнуудыг нийгэмшүүлэх, тодорхой чиглэлээр мэргэжил эзэмшүүлэх ажлыг Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас шат дараатайгаар үр дүнтэй зохион байгуулж байгаа нь тэдний хувьд ял эдэлж дууссаны дараа нийгмийн гишүүн болон амьдрахад чухал ач холбогдолтой ажиллагаа юм.

Хорих байгууллагын хувьд ялтны хөдөлмөрийг Хөдөлмөрийн тухай хууль тогтоомжид заасан хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны журамд нийцүүлэн зохион байгуулах учиртай. Гэтэл 2011 онд үйлдвэрлэлийн ослоор нэг хүн нас барсан явдал гарсан нь хэдийгээр хөдөлмөр эрхлэх боломж бололцоо, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай ч аюулгүй ажиллагааг сайтар хангаж ажиллах шаардлагатай байгаагийн нэг жишээ юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 121 дүгээр зүйлийн 121.1 дэх хэсэгт “Ялтанд хийсэн хөдөлмөрийнх нь тоо, чанарт тохирсон хөлс олгоно” гэж хуульчилсан бөгөөд энэ заалтыг хэрэгжүүлэхийн тулд Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын даргын 2010 оны А/92 дугаарт тушаалаар “Ялтны хөдөлмөрийн норм, хөлсний үнэлгээг тогтоох журам” батлан гаргаж хэрэгжүүлж байна. Энэ журамд зааснаар аймаг нийслэлийн шийдвэр гүйцэтгэх алба, хорих анги, салбар нэгж нь ялтныг дотоодын үйлдвэр болон иргэн, хуулийн этгээдтэй гэрээ байгуулан ажиллуулахдаа Засгийн газрын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг баримтлан ажиллуулах бөгөөд илүү цагаар ажилласан бол цалин хөлснөөс тооцож нэмэгдэл хөлс олгож болохоор журамласан байна. Гэхдээ ялтанг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх албад, хорих анги, салбар нэгжийн дотоод эх үүсвэрээр барьж буй барилга байгууламж, аж ахуйн үйлчилгээнд ажиллуулсан бол цалин болон нэмэгдэл хөлс олгохгүй байхаар тусгажээ.

Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын хэмжээнд аж ахуйн үйлчилгээ гэдэгт ямар ажил үйлчилгээ орох талаар тусгайлсан журам гараагүй бөгөөд ажилтнууд өөрсдийн ойлголтоор аж ахуйн ялтан гэдэг нэр томъёог бий болгон хэрэглэсээр иржээ. Эдгээр ялтнуудад ажлын шагналын хоног олгогдохоос бус цалин хөлсний олголт огт байхгүй. Түүнээс гадна энэ журмаар ялтны хөдөлмөрийн хөлснөөс Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх тухай хуулийн холбогдох зүйл заалтуудын дагуу суутгал хийхийг зөвшөөрсөн ба өнөөдрийн байдлаар хүн амын орлогын албан татвар, шүүхийн шийдвэрээр төлөх ёстой хохирлын төлбөр зэргийг суутгаж байгаа бөгөөд ялтны гар дээр түүний хувийн хэрэгцээнд 10 хувийг бэлнээр олгодог байна. Ялтан ажил хөдөлмөр эрхлэх үедээ өөрийн буруутай үйл ажиллагаанаас болж хохирол учруулсан аваас түүний төлбөрийг цалин хөлснөөс нь суутгах бөгөөд нэмэлт хоол, хүнс захиалсан тохиолдолд хөлснөөс суутгагддаг байна. Гэхдээ нэг ялтанд олгож байгаа нийт цалин хөлсний хэд хүртэлх хувиар суутгал хийх талаар квотыг тогтоож өгөх зайлшгүй шаардлагатай байна. Энэ нь тухайн ялтныг урамшуулах болон ажил хөдөлмөрөө сэтгэл гарган хийхэд нөлөөлөх нөлөөллийн арга хэмжээний нэг хэлбэр юм.

2010 оноос өмнө бусад байгууллагуудтай гэрээгээр ажиллаж байсан ялтнуудад цалин хөлсний олголт маргаантай асуудал байсныг энэ журмаар зохицуулж өгсөн нь сайшаалтай байна.

Хэдийгээр ялтны хөдөлмөрийн норм, үнэлгээний асуудлыг журамласан хэдий ч тухайн ялтанд цалин хөлсийг нь олгохгүй байх, ялтны төлөх төлбөрт огт суутгаагүй байх тохиолдол гарч байсан байна. Өөрөөр хэлбэл ялтныг ямар ч хөлсгүйгээр хөдөлмөрлүүлж, хүний эрхийг ноцтойгоор зөрчих явдал байсаар байна.

Шигтгээ 2

Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа эмэгтэйчүүдийн хорих 0407 дугаар ангид иргэн О нь шүүхээс ногдуулсан ял шийтгэлээ 2000-2004 оны хооронд эдэлсэн бөгөөд тухайн үед “Буян” ХХК-д гэрээгээр хөдөлмөр эрхэлж, компаны байранд байрлаж байсан. Гэтэл түүнд хөдөлмөрийн хөлс олгоогүй бөгөөд хорих ангийн захиргаа хохирол төлбөрөөс огт барагдуулаагүй болох нь түүнийг ялаа эдэлж дууссаны дараа шийдвэр гүйцэтгэлийн ажлын явцад тодорхой болсон байна. Үүнийг УЕП-ын газраас шалгаад иргэн О-д хөдөлмөрийн хөлс олгосон, түүний төлбөрт суутгасан талаарх ямар нэгэн баримт олоогүй юм.

Үүнээс гадна гэрээгээр ажиллаагүй боловч хорих байгууллагын дотоод ажил, үйлчилгээний тодорхой ажлын байрны заалтад тухайлбал, хичээл сургалт явуулах гэх мэт ажиллаж байгаа хүнд хөдөлмөрийн хөлс олгохгүй байгаа нь хүний эрхийн

зөрчил гэж үзнэ. Тиймээс ялтанд хөдөлмөрийн хөлс олгох журамд нэмэлт өөрчлөлт оруулах шаардлагатай байна.

Хорих ял эдэлж буй ялтнуудын хувьд хорих ангийн дэглэмээс хамааран харилцан адилгүй нөхцөлд байрладаг. Ялтнуудын эргэлт, уулзалт авах, захидал, холбоо мэдээллийн хэрэгслээр гэр бүл, төрөл садан, найз нөхөдтэйгөө харилцах, хоол хүнсээр хангагдах, эмнэлгийн үйлчилгээ авах, амьд явах зэрэг эрхүүдийг хорих байгууллага баталгаатай хангаж байх хуультай.

Ялтны хувьд гадаад орчинтой харилцах, түр болон удаан хугацааны эргэлт, уулзалт авах эрх нь тэднийг эхнэр, нөхөр, хүүхэд, гэр бүлийн бусад гишүүд, төрөл, садангийн хүмүүстэйгээ уулзах боломжийг бүрдүүлж байдгаараа онцлог бөгөөд энэ эрхийг хэт их болон бүрмөсөн хязгаарлах нь тухайн этгээдтэй хүн ёсноос гадуур хүнлэг бус харьцаж буйн илрэл болдог. Монгол Улсад Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулиар тогтоосон эргэлт, уулзалтын хязгаарлалт нь хэт хатуу байдаг бөгөөд гянданд хоригдож буй ялтны хувьд удаан хугацааны эргэлтийг бүрмөсөн хязгаарласан нь Олон улсын хэмжээнд хүний эрхийн зөрчилд тооцогддог. Гадаад улс орнуудын тухайд хорих ангийн тогтолцоог нээлттэй, хаалттай хэлбэрт шилжүүлж ял эдэлж буй хүнийг нийгэмшүүлэх, хөдөлмөр эрхлүүлэх, гадаад орчинтой харилцах боломжийг илүү нэмэгдүүлсэн байна. Хорих ангийн нээлттэй, хаалттай тогтолцооны талаар Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Байгууллагаас судалж, хуулийн төсөлд оруулсан байгаа нь хорих байгууллага, ялтны эрх шинэ шатанд гарч ирэх эхлэл гэж үзэж байна. Одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хуультай Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Байгууллагаас боловсруулж буй хуулийн төслийг харьцуулж үзэхэд ялтны эрх зүйн байдал дээрдсэн, олон улсын стандартад нийцэж байна.

Хүснэгт №4

№	Хорих ангийн дэглэм (2002 оны хууль)	Эрхийн хязгаарлалт	Хорих ангийн дэглэм (хуулийн төсөл)	Эрхийн хязгаарлалт
1	Жирийн	Илгээмж авах, түр уулзалт хийх тоог хязгаарлахгүй, жилд 8 удаа удаан хугацааны уулзалт хийнэ.	Нээлттэй	Түр хугацааны уулзалт болон захидал, илгээмжийн тоог хязгаарлахгүй, сард 1 удаа удаан хугацааны уулзалт хийнэ.
2	Чанга	2 сард 1 удаа түр, 3 сард 1 удаа удаан хугацааны уулзалт хийж, сард 1 удаа	Хагас нээлттэй	Сард 1 удаа түр, 2 сард 1 удаа удаан хугацааны уулзалт хийж, сард 1 удаа захидал, илгээмж

		илгээмж авна.		авна.
3	Онцгой	Жилд 3 удаа түр, 2 удаа удаан хугацааны уулзалт хийж, жилд 3 удаа илгээмж авч, сард 2 удаа захидал явуулж болно.	Хагас хаалттай	2 сард 1 удаа түр, 3 сард 1 удаа удаан хугацааны уулзалт хийж, 3 сард 1 удаа захидал, илгээмж авна.
4	Гяндан	Жилд 2 удаа түр уулзалт хийж, сард 1 удаа захидал явуулж болно.	Хаалттай	Жилд 6 удаа түр уулзалт хийж, 2 сард 1 удаа илгээмж авч, захидлаар харилцаж болно.

Төвлөрсөн хорих ангигүй аймгуудын шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хувьд жирийн дэглэмтэй хорих ялтай ялтныг аж ахуйн ажил дээр ажиллуулж, ялыг нь эдлүүлж байгаа боловч зориулалтын эргэлт уулзалтын байр байдаггүйгээс тэдний эрх зөрчигдөж байна. Ялангуяа урт хугацааны уулзалтыг зохион байгуулах бололцоогүй байдаг. Жишээлбэл Баян-Өлгий, Баянхонгор, Завхан, Өвөрхангай, Өмнөговь, Сүхбаатар, Увс аймгуудын шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд удаан хугацааны уулзалтын байр байдаггүй ба дээрх албадад нийт 42 ялтан аж ахуйн ажил эрхэлж, ял эдэлж байна. Тиймээс Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 107 дугаар зүйлийн 107.4 дэх хэсэгт зааснаар жилд 8 удаа удаан хугацааны уулзалт хийж, гэр бүл, төрөл садан, үр хүүхэдтэйгээ уулзах, хамт байх эрхээ эдэлж чадахгүй байгаа юм.

Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа төвлөрсөн хорих ангиудад нийт 130 хөгжлийн бэрхшээлтэй ялтан ял эдэлж байгаа ба тэднийг хүйсээр нь ангилбал 111 нь эрэгтэй, 19 нь эмэгтэй ялтан байна. Үүнээс үзэхэд Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа хорих ангиудад ял эдлэж буй хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн ихэнх хувийг эрэгтэй ялтан эзэлж байна. Ял эдэлж буй хорих ангийн дэглэмээр нь ангилбал гянданд 1 ялтан, онцгой дэглэмтэй ангид 1 ялтан, чанга дэглэмтэй ангиудад 54 ялтан, жирийн дэглэмтэй ангиудад 74 ялтан ял эдэлж байна. Ямар төрлийн өвчнөөр группд орсон байдлыг үзвэл нуруу нугасны өвчнөөр 3 ялтан, сонсох эрхтний өвчнөөр 5 ялтан, харах эрхтний өвчнөөр 16 ялтан, зүрх болон дотор эрхтний өвчнөөр 32 ялтан, хөл гарын өвчнөөр 36 ялтан, тархи, мэдрэлийн өвчнөөр 38 ялтан группд орсон байна. Тиймээс ял эдэлж буй хөгжлийн бэрхшээлтэй ялтнуудын нийгмийн халамжийн асуудлыг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага хариуцаж, тэдний эмнэлгийн үйлчилгээг зохих ёсоор үзүүлэх, хугацаа нь дууссан үед группын хугацаа сунгуулах ажлыг Нийгмийн Даатгалын Ерөнхий Газартай хамтран зохион байгуулах шаардлагатайгаас гадна энэ хүмүүст

тохирсон ажлын байр бий болгох, тэдэнд ажил хөдөлмөр эрхлүүлэх, цалин хөлс олгох тал дээр тусгайлан анхаарах шаардлагатай байна.

Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос хорих ангиудад хийсэн шалгалтын дүнгээр хорих ангийн эмнэлгийн үйлчилгээ муу, зарим ангид эмч байдаггүй, эмчилгээ, оношлогооны тоног төхөөрөмж хангалтгүй байгаагаас эрүүл мэнд, амь насаараа хохирох явдал их байна. 2011 онд хорих ангид ял эдэлж байсан 24 ялтан нас барсан байх ба тэдгээрээс 20 ялтан өвчний улмаас, 1 ялтан үйлдвэрлэлийн ослоор, 3 ялтан өөрийгөө боомилж нас барсан байна.

Улсын хэмжээнд 25 төвлөрсөн хорих анги үйл ажиллагаа явуулж байгаа ба Хууль Зүй, Дотоод Хэргийн сайд, Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн сайдын хамтарсан 2008 оны 205/94 дугаар тушаалаар батлагдсан Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын албан хаагчдын ажлын ачааллын жишиг нормативт зааснаар төвлөрсөн хорих ангид 1 их эмч, 1 бага эмчийн орон тоотойгоор эмнэлгийн үйлчилгээг үзүүлэх ёстой байдаг. Гэтэл 2012 оны 04 дүгээр сарын 04-ний байдлаар Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа хорих 409, 411, 419, 435, 457 дугаар ангиуд огт эмчгүй, харин 403, 415, 417, 425, 431, 433, 437, 441 дүгээр ангиудад их эмчгүй, зөвхөн бага эмч эмнэлгийн үйлчилгээг үзүүлж байна. Тэгэхээр ердөө 50 хүрэхгүй хувь нь буюу 12 хорих анги л жишиг нормативт заасан орон тоотойгоор эмнэлгийн үйлчилгээг үзүүлж байна. Их эмчгүй байгаа болон огт эмчгүй байгаа ангиудын тухайд Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас тодруулахад “Хорих байгууллагад ажиллах дээд боловсролтой их эмч олддогүй, тогтвор суурьшилтай ажилладаггүй” гэсэн тайлбарыг өгч байсан юм. Тиймээс хорих ангийн эмнэлгийн үйлчилгээ, тоног төхөөрөмжийг сайжруулах, эмчийн цалин хангамжийг энгийн эмнэлгийн адил шатлалын эмчийн цалингаас багагүй байхаар тогтоох, улсаас эмнэлгийнх нь төсөв санхүүг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Гяндангийн талаар

Эрүүгийн хуулийн 46 дугаар зүйлийн 46.1 дэх хэсэгт торгох, тодорхой албан тушаал эрхлэх, үйл ажиллагаа явуулах эрхийг хасах, эд хөрөнгө хураах, албадан ажил хийлгэх, баривчлах, хорих, цаазаар авах гэсэн 7 төрлийн ялыг хуульчилсан байдаг. Тус хуулийн 52 дугаар зүйлийн 52.11 дэх хэсэгт “Онц аюултай гэмт хэрэгтнээр тооцогдсон болон арван найман насанд хүрсний дараа онц хүнд гэмт хэрэгт арван таван жилээс дээш хугацаагаар хорих ял шийтгүүлсэн эрэгтэй ялтны хорих ялын заримыг гянданд эдлүүлэхээр шүүх тогтоож болно” гэж, 53 дугаар зүйлийн 53.3 дахь хэсэгт “...Монгол Улсын Ерөнхийлөгч цаазаар авах ял шийтгүүлсэн этгээдийн амийг уучилсан тохиолдолд гучин жилийн хугацаагаар гянданд хорих ялаар солино” гэж тус тус заасан нь хорих ялыг гянданд эдлүүлэх үндэслэлийг тогтоожээ.

Гяндан нь ялын төрөл үү, хорих ялыг эдлүүлэх хорих ангийн дэглэм үү гэдэг дээр судлаачдын дунд ихээхэн маргаан гардаг бөгөөд хууль тогтоогчид зөрүүтэй ойлголтоор хуульчилсан байдаг. Учир нь Эрүүгийн хуулийн 52 дугаар зүйлийн 52.11 дэх хэсэгт хуульчилснаас харахад гяндан нь хорих ангийн дэглэм байж болохоор, харин 53 дугаар зүйлийн 53.3 дахь хэсэгт гучин жилийн хугацаагаар гянданд хорих ялаар солино гэж зааснаас харахад ялын төрөл мэт боловч, ялын 7 төрөлд гянданд хорих гэж тусгагдаагүй байдаг. Тиймээс гяндангийн нэр томъёо, эрх зүйн зохицуулалтыг нэг мөр болгох шаардлага байгаа юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 109 дүгээр зүйлд гянданд ял эдлэх ялтны эрх зүйн байдлыг тодорхойлж өгсөн байдаг.

Монгол Улсын хэмжээнд нэг гяндан байх ба Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа хорих 405 дугаар анги ялтны хорих ялыг гянданд эдлүүлэх үүргийг хэрэгжүүлж байна. Гяндан нь нийт 87 хорих өрөөтэй байгаагаас ганцаарчлан хорих 73, хоёр хоёроор нь хорих 14 өрөөтэй байна. Нэг өрөөний урт нь 2.5 метр, өргөн нь 3.5 метр буюу 8.75 метр квадрат талбайн хэмжээтэй байна.

1994 оноос 2011 оны хооронд цаазаар авах ял шийтгүүлж, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөс амийг нь уучилсан нийт 35 ялтныг гяндан хүлээн авчээ. Тэдгээрээс 8 ялтан нас барж, 2 ялтны гянданд хорих ялыг хорих ангид эдлүүлэхээр шүүх шийдвэрлэсэн ба одоо 25 ялтан гянданд ял эдэлж байна. Харин хорих ялынхаа тодорхой хэсгийг гянданд эдлэхээр шүүхээр шийтгүүлсэн нийт 49 ялтан гянданд ял эдэлж байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 109 дүгээр зүйлийн 109.2 дахь хэсэгт гяндангийн ялтныг өдөрт нэг цагаас доошгүй хугацаагаар гадаалуулж нар, салхинд гаргана гэж тогтоосон нь удаан хугацаагаар гянданд хоригдож байгаа хүний тухайд тэдний үл хязгаарлагдах эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх нь зөрчигдөх эрсдэлийг бий болгож байна. Тиймээс гадаалуулах хугацааны доод хязгаарыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

Түүнчлэн гяндангийн ялтны удаан хугацааны уулзалт авах эрхийг хуулиар хассан нь олон улсын стандарттай зөрчилдөж байх тул жилд нэг удаа удаан хугацааны уулзалт хийх эрхтэй болгох шаардлагатай байна. Учир нь гянданд ял эдэлж байгаа ялтнуудын дунд цаазаар авах ял шийтгүүлж уучлагдсан ялтнуудаас гадна хорих ялынхаа тодорхой хэсгийг гянданд эдлэхээр шийтгүүлсэн хүмүүс байгааг анхаарах ёстой гэж үзэж байна.

Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын алба хаагчдын эрхийн хэрэгжилт

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчдын эрхийн төлөв байдал

Монгол Улсын эрх зүйн шинэчлэлийн хүрээнд боловсруулж 2002 онд баталсан Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд шинэ нөхцөл байдлыг тусгасан.

Ялтан шүүхийн шийдвэрээр хорих ялаар шийтгүүлж, эрхээ хасуулан ял эдэлж байгаа ч тэдний эрхийг хамгаалах, аюулгүй, зүй зохистой нөхцөлд байлгах нь хорих газрын үндсэн үүрэг байдаг. Энэ үүргийг хорих газрын бие бүрэлдэхүүн гүйцэтгэдэг. Үүний зэрэгцээ хорих газрын алба хаагчид ч хуулиар баталгаажсан төрөөс зайлшгүй хамгаалах ёстой эрхийг эдэлдэг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтны тухай болон тэднийг ажилд авах шалгуур үзүүлэлт, өргөх тангараг, эдлэх эрх, хүлээх үүрэг, эрх зүйн баталгаа, мөн тэдэнд оногдуулж болох сахилгын арга хэмжээний талаар Шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх тухай хуульд тодорхой зааж өгсөн байдаг. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтан нь шийдвэр гүйцэтгэгч болон хорих байгууллагын алба хаагчдаас бүрддэг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчид төрийн нэрийн өмнөөс үүрэг гүйцэтгэдэг тул тэдний албан үүргээ хэрэгжүүлэх үед эсэргүүцэх, биед нь халдсан, заналхийлсэн этгээд Эрүүгийн хуульд заасан гэмт хэрэг үйлдсэнд тооцож ял шийтгэл хүлээлгэх болсон нь Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын алба хаагчдын эрх зүйн баталгааны үндсэн хэлбэр юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчдыг хуульд заасан эрх зүйн баталгаагаар хангадаг. Тухайлбал, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 137 дугаар зүйлд “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчид албан үүргээ гүйцэтгэж байх үедээ нийтийн тээврийн хэрэгслээр зорчсон бол зардлыг нөхөн олгох; албан үүргээ гүйцэтгэж яваад амь насаа алдсан тохиолдолд ар гэрт нь түүний 5 жилийн үндсэн цалинтай тэнцэх хэмжээний нэг удаагийн буцалтгүй тусламж олгох; албан үүргээ гүйцэтгэхтэй нь холбогдуулан бие махбодид нь гэмтэл учруулсан буюу эрүүл мэнд нь бусад хэлбэрээр хохирсон, хөдөлмөрийн чадвараа түр алдсан, тахир дутуу болсон тохиолдолд тэтгэвэр, тэтгэмж, албан тушаалын цалингийн зөрүүг хөдөлмөрийн чадвар түр алдсан, тахир дутуугийн тэтгэмж авч байсан нийт хугацаанд олгох ба хэрэв дээр дурдсан шалтгаанаар хохирсны улмаас хиймэл эрхтэн хийлгэх, сонсголын аппарат тавиулах, нөхөн сэргээх бусад эмчилгээ хийлгэх бол зардлыг улсын төсвөөс гаргах; жижүүрийн үүргийг 24 цагаар гүйцэтгэж байгаа алба хаагч нарыг байгууллагын зардлаар хооллох; шилжин томилогдох үед

гэр бүлийн гишүүд болон ачаа тээшийг байгууллагын тээврийн хэрэгслээр хүргэх боломжгүй бол шаардагдах зардлыг автомашин, төмөр замын тээвэрт тухайн үед мөрдөж байгаа үнэлгээгээр тооцож олгох, ээлжийн амралтаараа өөрийн буюу эхнэр (нөхөр)-ийн төрсөн нутагт очиж, ирэх замын зардлыг автомашин, төмөр замын тээвэрт тухайн үед мөрдөж байгаа үнэлгээгээр тооцож 2 жилд нэг удаа олгох, хорих байгууллагын алба хаагчид үндсэн цалингаас гадна хоригдолтой ажилласны, төрийн алба хаасан хугацааны, онцгой нөхцөлийн болон тусгай албаны, цэргийн цол, зэрэг дэвийн нэмэгдэл олгох бөгөөд нэмэгдлийн хэмжээг Засгийн Газраас тогтооно” зэрэг заалтууд байдаг.

Харин шийдвэр гүйцэтгэгч нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд зааснаар жижүүрийн үүргийг 24 цагаар гүйцэтгэхэд байгууллагын зардлаар хооллох, шилжин томилогдох үед ачаа тээшийг байгууллагын тээврийн хэрэгслээр хүргэх боломжгүй бол шаардагдах зардлыг автомашин, төмөр замын тээвэрт тухайн үед мөрдөж байгаа үнэлгээгээр тооцож авах болон үндсэн цалингаас гадна, хоригдолтой ажилласны, төрийн алба хаасан хугацааны, онцгой нөхцлийн болон тусгай албаны, цэргийн цол, зэрэг дэвийн нэмэгдэл авах ба нэмэгдэл зэргээс бусад баталгааг эдэлдэг байна.

Мөн хорих байгууллагад ажилласан хугацааг ялгавартай байдлаар тогтоодог. Тухайлбал, цагдан хорих байр, чанга, онцгой дэглэмтэй хорих анги, гяндан болон сүрьеэг эмчлэх ангид 1 жил ажилласан хугацааг 1 жил 3 сар, насанд хүрэгчдийн болон насанд хүрээгүйчүүдийн хорих ангид 1 жил ажилласан хугацааг 1 жил 2 сар ажилласанд тооцдог.³⁶

Шийдвэр гүйцэтгэгч шилжин томилогдоход мөнгөн хангамжийг авах эрхийг эдлэхгүй байхаар хуульд заасан байсныг 2007 онд хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулан хүчингүй болгож байгууллагын ажилтны нэгэн адил хангамж эдлэхээр болсон байна.³⁷

Дээр дурдсан баталгаанаас гадна шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтан нь бие хамгаалах тусгай хэрэгсэл хэрэглэх, мөн байгууллагын ажилтан, алба хаагч тэтгэвэрт гарахаас өмнө нэг жилийн дотор төрийн зардлаар тодорхой сургалтад хамрагдах эрхийг хуулиар баталгаажуулж өгсөн байдаг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагч, орон тоо, зохион байгуулалтын өөрчлөлт, эрүүл мэндээр халагдах болон амины сууц барих, орон сууц худалдаж авахад нь Засгийн газраас тогтоосон журмын дагуу тусламж,

³⁶ Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль 2002 он, 137 дугаар зүйлийн 137.4 дэх заалт

³⁷ Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай 2002 оны хуульд 2007 оны 08 дугаар сарын 03-ны өдөр нэмэлт өөрчлөлт оруулсан.

хөнгөлөлт үзүүлж болно³⁸ гэж хуульчилсан нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтны эрх зүйн баталгааны нэг чухал үзүүлэлт юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтны тэтгэвэр тэтгэмжийг “Цэргийн алба хаагчийн тэтгэвэр тэтгэмжийн тухай” хуулиар зохицуулдаг. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчийн сарын дундаж цалин хөлсийг тэдний цэргийн алба хаасан сүүлийн 20 жилийн доторх дараалсан 5 жилийн цалин хөлсний нийлбэрийг 60-д, 5 хүртэл жил алба хаасан бол цэргийн алба хаасан нийт хугацаанд авсан цалин хөлсний нийлбэрийг алба хаасан сарын тоонд тус тус хувааж тодорхойлдог.

Мөн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтны эрх зүйн баталгаанд хамаарах хуулийн заалтуудаас гадна Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын даргын тушаалаар тус байгууллагын ажилтан, түүнчлэн тэтгэвэрт гарсан ахмад ажилтнуудын эрх зүйн баталгааг хангах, амьдралын нөхцөлийг сайжруулахад чиглэгдсэн арга хэмжээг авах заалтууд байдаг. Тухайлбал, Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын даргын 2009 оны А/34 тоот тушаалаар Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтан тэтгэвэрт гарах, орон тоо, зохион байгуулалтын өөрчлөлт, биеийн эрүүл мэндээр болон цэргийн алба хаах нас хэтэрч халагдсан, нас барах, албан үүргээ гүйцэтгэж яваад гэмт халдлагад өртөх зэрэг тохиолдолд нэг удаагийн тэтгэмж олгоно³⁹. Үүнээс гадна энэхүү тушаалаар шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтанд байгалийн гамшигт гэр орон нь өртсөн тохиолдолд болон шүүхийн шийдвэр биелүүлэх байгууллагад ажиллаж байгаад цэргийн тэтгэвэрт гарсан ахмад ажилтан нас барвал ар гэрт нь тусламж олгох асуудлыг тусгаж өгсөн.⁴⁰

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчдын эрхийн хэрэгжилт

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага 2012 оны байдлаар нийт 2 678 алба хаагчтай үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

Энэхүү байгууллагын ажилтнуудын бүрэлдэхүүний 4.6 хувь нь удирдах албан тушаалтан, 41.4 хувь нь гүйцэтгэх албан тушаалтан, 54 хувь нь туслах албан тушаалтан байдаг байна.⁴¹ Ажлын ачааллын жишиг нормативын хувьд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын нэг төвлөрсөн ангид нэг ахлах төлөөлөгч, нэг их эмч, нэг бага эмч, нэг сувилагч байх ба ээлж бүрт нэг ерөнхий жижүүр, ээлжийн дарга, гадна хамгаалалтын офицер гарч, нэг төлөөлөгчид 200-250 хоригдол,

³⁸ Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 137 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсэг

³⁹ Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын даргын 2009 оны А/34 тоот тушаал

⁴⁰ Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын даргын 2009 оны А/34 тоот тушаал

⁴¹ Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын 2012.01.17-ний өдрийн 2/220 дугаар албан бичгээр ирүүлсэн судалгаа

нийгмийн ажилтанд 200-250 хоригдол, нэг сэтгэлзүйчид 100-150 хоригдол, нэг сурган хүмүүжүүлэгчид 75-150 хоригдол оногддог байна. Үүнээс харахад Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчдын ачаалал их байдаг нь харагдаж байна.

Мөн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчдын амьдралын баталгааг сайжруулах, цалин хөлсийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Учир нь ялтнууд амьдралын түвшин доогуур хянагчийг мөнгөөр эрхэндээ оруулдаг, улмаар байнга дарамт шахалт үзүүлдэг асуудал ч гардаг байна.

Зарим орон нутаг дахь хорих, цагдан хорих байрны телекамер болон дохиоллын систем ажиллахгүй, эвдэрсэн зэрэг асуудлууд байсаар байна. Телекамер нь хоригдож байгаа хүний эрхийг хамгаалахад чиглэсэн байдаг ба мөн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах давхар баталгаа болж өгдөг. Гэтэл одоогийн байдлаар зарим хорих байранд камер байхгүй, эвдэрч ажиллахгүй байгаа нь алба хаагчдын аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж болох талтай юм.

Тухайлбал, Архангай, Баян-Өлгий, Дорноговь, Дундговь Завхан, Өмнөговь, Сэлэнгэ, Төв, Увс, Говьсүмбэр, Багануур, Хэнтий, Хархорин аймгуудад байрладаг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хорих анги, цагдан хорих байруудад нь дохиоллын системгүй, Дундговь, Завхан, Өмнөговь, Сүхбаатар, Говьсүмбэр, Хархорин, Сэлэнгэ, Ховд зэрэг аймгуудын байруудад телекамер байхгүй байна.

Орон нутагт байрладаг хорих байрнуудын телекамер болон дохиоллын системийн талаар дурдвал:

- Архангай аймаг дахь хорих, цагдан хорих байрны хувьд бичлэгийн төхөөрөмж эвдрээд 3 жил болж байгаа;
- Говь-Алтай, Дархан, Дорноговь аймгийн дохиоллын систем болон телекамер хуучирсан;
- Дорноговь аймгийн телекамер хуучирсан;
- Орхон аймагт телекамерийн дуран, монитор ашиглах боломжгүй болсон, дохиоллын систем эвдрээд 3 жил болж байгаа;
- Хэнтий аймгийн камерын 1 дуран ажиллагаагүй гэсэн тайлбар Цагдан хорих байранд ашиглагдаж байгаа зэрэг хяналтын техник хэрэгслийн судалгаанаас харагдаж байна.

Үүнээс үзэхэд хорих байрнуудын телекамер, дохиоллын систем нь шаардлагад нийцээгүй байгаа нь харагдаж байна. Иймээс дээрх хорих байруудын техник хэрэгслийг сайжруулж, алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор хорих байруудыг телекамержуулах шаардлагатай байна.

Хорих анги, шийдвэр гүйцэтгэх албаны нийгмийн ажилтны зааврын 6-д “Нийгмийн ажилтны аюулгүй байдлыг хангах ажиллагаа” гэж зааж өгсөн байдаг. Үүнд: “Хоригдогчид мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэх, нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг зохион байгуулах өрөө, тасалгаа нь нийгмийн ажилтны аюулгүй байдлыг хангахуйц буюу хяналт тавих боломжтой, тусгаарлах цонх, дохиолол хяналтын камертай байна⁴²” гэж заасан байдаг. Энэхүү шаардлагууд нь алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангахад чиглэсэн байдаг боловч одоогийн байдлаар зарим хорих ангиуд дээр дурдсан үйл ажиллагааг зохион байгуулах тусгай өрөө, тасалгаа байдаггүй, тусгаарлах цонх, дохиолол хяналтын камергүй, эсвэл хяналтын камер нь ажилладаггүй зэрэг дутагдлууд байсаар байна. Нийгмийн ажилтан, сэтгэл зүйч нар ял эдлэж буй хүмүүстэй ганцаарчлан уулзах тохиолдолд үүдэндээ хянагч зогсоох зэргээр өөрсдийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээ авдаг байна.

Комиссоос шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчдаас авсан санал асуулгаас харахад хоригдож байгаа хүмүүсийн зүгээс хэл амаар доромжлох, биед нь халдах асуудал цөөнгүй гардаг байна. Иймээс мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэх, нийгэмшүүлэх үйл ажиллагааг зохион байгуулах тусгай өрөө тасалгааг бий болгох шаардлагатай байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хоол хүнсний тухайд жижүүрийн үүргийг 24 цагаар гүйцэтгэж байгаа офицер, ахлагч нарыг байгууллагын зардлаар хооллох гэж зааж өгсөн байдаг. Зарим хорих ангийн алба хаагчдын хоолыг тус хорих ангид хоригдож байгаа хоригдлуудаар хийлгэдэг байна. Энэ нь нэг талаараа алба хаагчдын эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлж болох талтай бөгөөд тусгай мэргэжлийн тогооч байдаггүйгээс алба хаагчдын хоолыг хоригдлуудаар хийлгэдэг, хоол бэлтгэж хийж байгаа ялтнууд хоол хийхийн өмнө гараа угаадаггүй, ариун цэвэр сахидаггүй зэргээр наад захын эрүүл ахуйн шаардлагыг хангадаггүй байна. Мөн хоригдогчийн зүгээс алба хаагчдыг хорлох зорилгоор хоолонд нь ямар нэг эм эсвэл хор гэх зэрэг зүйлийг хийх боломжтой байгааг дурдах хэрэгтэй байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын эмэгтэй алба хаагчдын эрхийн хэрэгжилт

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын нийт хөдөлмөр эрхэлж байгаа алба хаагчдын 35 хувь нь эмэгтэй алба хаагч байна.⁴³

⁴²Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын даргын 2010 оны 11 дүгээр сарын 10-ны өдрийн 107 дугаар тоот тушаалаар батлагдсан

⁴³Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газраас 2012.01.17-ний өдрийн 2/220 дугаар албан бичгээр ирүүлсэн судалгаа

Улаанбаатар хотын бүсийн төвлөрсөн хорих ангийн эмэгтэй алба хаагчдын дунд явуулсан санал асуулгаас үзэхэд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын эмэгтэй алба хаагчдын ихэнх хувь буюу 67 хувь нь шууд ялтан, хоригдолтой харьцаж ажилладаг байна.

Иймд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын эмэгтэй алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах талаар шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын дотоод дүрэм, журам, зааварт тусгайлан тусгасан байдаг. Эмэгтэй алба хаагчид ялтан, хоригдогчтой ажиллах үед ялтан, хоригдогчийн зүгээс хэл амаар доромжлох, биед халдах асуудлууд гардаг талаар энэхүү санал асуулгад тусгажээ. Иймд алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах нь нэн түрүүнд онцлон хөндөх чухал асуудал болж байгааг анхаарах хэрэгтэй.

Эрүүл мэндийн тухайд: Санал асуулгаас үзэхэд алба хаагчид албан үүргээ гүйцэтгэж байхдаа бэртэж гэмтсэн, халдварт өвчин авсан тухайгаа удирдлагад мэдэгддэггүй байна. Энэ талаар эмэгтэй алба хаагчдын 80 хувь нь удирдлагад мэдэгддэггүй гэж хариулсан байна. Учир нь алба хаагчид ажил үүргээ биелүүлж байх үед бэртэж гэмтдэг, халдварт өвчин тусдаг хэдий ч удирдлагын зүгээс зэмлэл хүртэх зэрэг асуудлуудаас болж нуун дарагдуулдаг байна. Мөн бусад алба хаагчдад халдварт өвчин тараах, эсвэл авсан бэртэл гэмтэл нь хүндэрч улмаар алба хаагчийн эрүүл мэндэд ноцтой хохирол учруулж болох сөрөг талтай юм.

Алба хаагчдаас ажлаа хийж байхдаа яг ямар төлийн бэртэл гэмтэл, өвчин авсан талаар санал асуулгаас үзэхэд:

- Сүрьеэ өвчин;
- Эрэгтэй алба хаагчийн адил норматив хийлгэдэг учраас нуруундаа бэртэл авсан;
- Лабораторын химийн бодист хордсон үүнээс үүдээд элэг муудсан;
- Албаны автомашины осолд орсон;
- Хөлөө гэмтээж байсан. Уушиг устсан;
- Амьсгалын замын халдварт өвчин туссан;
- Байнгын стресст ордог үүнээс болоод бамбай булчирхай болон зүрхний өвчтэй болж байна;
- Хээрийн сургалтын үед хөлөө хугалж байсан;
- Мэдрэлийн өвчин, нүүрний саажилтын өвчин тусаж эмчлүүлсэн ч үлдэц үлдсэн;
- Ажлын тэмцээнд орж байгаад долоовор хуруугаа мулталж байсан;
- Хоригдогчийн амьдрах байранд байрлаж ажилласнаар тамхины утаанд хордох, нүүрээр юм гарах, толгой байнга өвдөх болсон зэрэг хариуг өгсөн байна.

Иймд удирдлагын зүгээс алба хаагчдын эрүүл мэндэд анхаарал хандуулж, тэднийг эмчийн үзлэгт хамруулж, халдварт өвчин тусах, бэртэл гэмтэл авахаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авч, өвчин туссан, гэмтэж бэртсэн тохиолдолд удирдлагад зайлшгүй мэдэгдэж шаардлагатай арга хэмжээ авч ажиллах шаардлагатай байна.

Хөдөлмөр эрхлэлтийн тухайд: Тус байгууллагын эмэгтэй алба хаагчдаас авсан санал асуулгыг үзэхэд 82 хувь нь илүү цагаар ажилладаг бөгөөд илүү цагаар буюу 7 хоногийн амралтын өдөр ажиллаад нөхөж амраагүй үедээ 1.5 буюу түүнээс дээш хэмжээгээр нэмэгдүүлсэн цалин хөлс авч чадаагүй гэж 96 хувь нь хариулсан байна. Харин Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын даргын тушаалаар баталсан “Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын хөдөлмөрийн дотоод журамд” заасны дагуу долоо хоногийн ажлын цаг нь 40 хүртэл, ердийн өдрийн үргэлжлэл 8 хүртэл цаг байна, ажлын цаг өглөө 09.00 цагт эхэлж, 13.00-14.00 цагийн хооронд завсарлаж, орой 18 цагт дуусна⁴⁴ түүнчлэн байгууллагын захиргааны санаачилгаар илүү цагаар болон амралтын өдөр ажиллуулсан алба хаагчдыг нөхөн амруулахгүй бол түүнд 1.5 дахин буюу түүнээс дээш хэмжээгээр нэмэгдүүлсэн цалин хөлс олгохоор заасан байдаг.

Иймээс ажлын шаардлагаар алба хаагчдыг илүү цагаар ажиллуулсан бол Хөдөлмөрийн хууль тогтоомж болон тус газрын дотоод журмыг хэрэгжүүлэх чиглэлээр анхаарал хандуулж ажиллах хэрэгтэй байна.

Биед халдсан байдал, хэл амаар доромжлох асуудал: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын зарим удирдах албан тушаалтан ажилтан албан хаагчидтайгаа харьцах харилцаа, ёс зүйн тал дээр анхаарал хандуулж ажиллах шаардлагатай байна. Мөн ялтан, хоригдол нар ажилтан, албан хаагчидтай хүндэтгэлтэй харьцах харьцааны асуудлыг авч үзэх шаардлага гараад байна. Учир нь эмэгтэй алба хаагчдыг удирдлагын зүгээс биед халдах, хэл амаар доромжлох асуудал байсаар байна. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын эмэгтэй алба хаагчдаас авсан санал асуулгаас удирдах албан тушаалтан нь биед халдах талаар асуухад 1 хувь нь байнга халддаг, 6 хувь нь хааяа халддаг бөгөөд удирдлагын зүгээс хэл амаар доромжилдог эсэх талаар 6 хувь нь байнга, 27 хувь нь хааяа гэж хариулсан байна. Харин ялтан, хоригдлуудын зүгээс хэл амаар доромжилдог эсэх гэсэн асуултад 13 хувь нь байнга, 16 хувь нь хааяа гэсэн байна, биед халддаг эсэх асуулгад 7 хувь нь хааяа гэж хариулсан байна.

Ялгаварлан гадуурхалт: Судалгаанаас үзвэл Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчдын дунд нас, хүйсээр ялгаварлан гадуурхах явдал гарсаар байгаа бөгөөд эрэгтэй алба хаагчдад давуу боломж олгодог, нас, хүйс харгалзаж албан тушаал дэвшүүлдэг эсэх талаар асуултад нийт санал асуулгад

⁴⁴Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын даргын 2008 оны А/30-дугаар тушаалын хавсралт Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын хөдөлмөрийн дотоод журам

оролцогчдын 63 хувь нь ийм асуудал байгааг хүлээн зөвшөөрсөн хариултуудыг өгсөн байна.

Мэргэжлийн болон бусад сургалтад хамруулахад мөн адил хүйс харгалзах, эрэгтэй алба хаагчдад давуу боломж олгох тохиолдол байдаг байна. Санал асуулгад хамрагдсан алба хаагчид доорх асуудлуудаар ихэвчлэн ялгаварлан гадуурхдаг гэж:

- цол нэмэх асуудал дээр удирдах албан тушаалтан зүс царай, бие зэргийг хардаг, танил талтай хүн л цол нэмдэг;
- залуу алба хаагчдыг илүү харж үздэг;
- танил тал харж дэвшүүлдэг;
- эрэгтэй алба хаагч илүү байна гэж дандаа дарамталдаг;
- цол нэмэх нь эмэгтэй хүнд хэцүү;
- ихэнхдээ дарга нарын эхнэр тушаал дэвшиж цол авдаг;
- танил талтай алба хаагчид илүү эрх эдэлдэг;
- дээд шатны албан тушаалтнуудад л байр олгодог;
- олон жил ажилласан хүмүүст байр олгох магадлал өндөр залуу шинэ ажиллагчдад байр олгох магадлал маш бага;
- сургалт, семинарт хүйс заадаг, байр орон сууцтай болоход ажилласан жил хардаг зэрэг хариулт өгсөн байна.

Ажлын байран дахь бэлгийн дарамт: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчдын дунд ажлын байран дахь бэлгийн дарамт байгаа талаар Комиссоос авсан санал асуулгаас харж болох юм. Энэхүү санал асуулгад эрэгтэй алба хаагчдын зүгээс бэлгийн харьцаатай холбоотой эвгүй, ичээх үг хэлэх, бэлгийн сэдэлтэй санал хүсэлт тавих, уриалах, тулгах, ширтэх, шалиг нүдээр харах, дохио зангаа үзүүлэх, өдсөн зураг хэвлэмэл хуудас, дүрс үзүүлэх, мессеж бичих, хүзүү хоолой, хөх өгзгийг шүргэх, илэх гэх мэтээр биед хүрдэг зэрэг зөрчлүүд гардаг байна.

Үүний зэрэгцээ хүчирхийлэхийг завдах, хүчирхийлэх, бэлгийн харьцаанд орох тохиолдол гардаг талаар энэхүү санал асуулгад тусгажээ. Мөн зарим эмэгтэй алба хаагчид цэргийн цол нэмэхэд бэлгийн дарамтад орж байж цол нэмдэг талаар дурдсан байна.

Ажлын байран дахь бэлгийн дарамтад өртсөн хүн сэтгэл санааны дарамтад орж сэтгэл тавгүйрэх, ажиллах урам зориг, итгэл үнэмшлээ алдах, гэр бүл салалт, хүсээгүй жирэмслэлт, ажил таслах, бүтээлч чадвар алдагдах, ажлын бүтээмж буурах, ажлын дадлага туршлагаа алдах, ажлаа орхихоос өөр аргагүй байдалд хүрэх, улмаар ажлаас гарах шийдвэр гаргах зэрэг сөрөг үр дагаврыг дагуулдаг.

Иймд дээрх зөрчлийг арилгах талаар арга хэмжээ авч, цаашид ажлын байран дахь бэлгийн дарамтыг таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр анхаарч ажиллах, шаардлагатай байна.

II БҮЛЭГ. ХӨДӨЛМӨРЛӨХ ЭРХТЭЙ ХОЛБООТОЙ ЗАРИМ АСУУДАЛ

Ажил мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн аятай нөхцлөөр хангуулах, цалин хөлс авах, амрах, хувийн аж ахуй эрхлэх эрхтэй...

(Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арванзургадугаар зүйлийн 4 дэх заалт)

Энэхүү Пактад оролцогч улсууд хүн бүр хөдөлмөрийн шударга, таатай нөхцлөөр хангагдах эрхийг хүлээн зөвшөөрнө.

(Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пактын 7 дугаар зүйл)

Хүний эрх, эрх чөлөөг дээдэлсэн хүмүүнлэг, ардчилсан нийгмийн үед нийгмийн гишүүн бүр улс орныхоо аль нэг салбарт ажиллаж, хөдөлмөр эрхэлж, аливаа ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байж, хөдөлмөрийн эрүүл, аюулгүй орчноор хангуулж, хөдөлмөрөө шударгаар үнэлүүлж түүнд тохирсон, амьжиргаандаа хүрэлцэхүйц цалин хөлс авч байх нөхцлийг бүрдүүлэх нь хүний эрхийн хамгийн чухал асуудал юм. Ялангуяа зах зээлийн харилцаанд шилжиж буй манай орны тухайд иргэдийн хөдөлмөрлөх эрхийн асуудал хүний эрхийн онцгой чухал асуудал болсоор байна. Өөрөөр хэлбэл, шударга хөдөлмөр монгол хүний нэн тэргүүний хэрэгцээ гэж хэлж болно. Монгол Улс хөдөлмөрлөх эрхийн харилцаатай холбоотой Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт, Эдийн засаг нийгэм соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт, Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын 40 орчим гэрээ конвенцид нэгдэн орж, соёрхон баталж, олон чухал хууль тогтоомжийг гаргаж мөрдүүлсэн ч хөдөлмөрлөх эрхийн харилцаанд шийдэгдээгүй асуудал, зөрчил дутагдал, сайжруулах зүйл их байна. Иймээс Хүний эрхийн Үндэсний Комисс хөдөлмөрлөх эрхийн зарим асуудалд дүгнэлт хийж, энэ удаагийн илтгэлдээ тусгалаа.

Хөдөлмөрийн шударга, таатай нөхцлөөр хангагдах эрх

Үндсэн хуулийн Арванзургадугаар зүйлийн 4 дэх заалт "...хөдөлмөрийн аятай нөхцлөөр хангуулах, цалин хөлс авах, амрах эрхтэй" гэж, манай улсын 1974 онд нэгдэн орсон Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пактын 7 дугаар зүйлд "... хүн бүр хөдөлмөрийн шударга, таатай нөхцлөөр хангагдах эрхийг хүлээн зөвшөөрч цалин хөлсийг шударгаар тогтоох, аливаа ялгаваргүйгээр адил үнэлгээтэй хөдөлмөрт тэгш цалин хөлс олгох, чингэхдээ, тухайлбал, эмэгтэйчүүдэд эрэгтэйчүүдээс доргүй хөдөлмөрлөх нөхцлийг бий болгох, тэдний адил хөдөлмөрт нь тэгш цалин хөлс олгох, хөдөлмөр эрхлэгч, түүний гэр бүлийн гишүүдэд хангалуун амьдрах боломж олгох, аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн шаардлагад тохирсон ажлын нөхцлийг бүрдүүлэх, гагцхүү ажилласан хугацаа, мэргэшилд

үндэслэн зохих дээд шатны ажилд дэвших адил боломжийг хүн бүрт олгох, амрах, зав чөлөөтэй байх, ажлын цагийг зохистойгоор хязгаарлах, ээлжийн амралтыг цалин хөлстэйгээр эдлүүлэх, баярын өдөрт цалин хөлс олгох явдлыг хангах ёстой” гэж онцлон заасан.

Хөдөлмөрлөх эрхийн талаар Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Эдийн Засаг, Нийгэм, Соёлын Эрхийн Хорооноос 2005 онд гаргасан ерөнхий зөвлөмжид хөдөлмөрийн шударга, таатай нөхцлийг “Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа буюу ажил үүргээ гүйцэтгэхтэй холбоотой ажилтнуудын бие махбод, оюун санааны халдашгүй байдал”, “Өөрийн болон гэр бүлийн амьжиргааг тэтгэж хүрэлцэхүйц хэмжээний цалин хөлс авах” хэмээн тодорхойлжээ.

Эдгээр нөхцөлүүдийг төрөөс хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах, хангах гурван үүргийн хүрээнд тайлбарласан байна. Бусад эрхийн нэгэн адил шууд болон шууд бусаар энэ эрхийг эдлэхэд хөндлөнгөөс оролцохгүй байх, үүнээс урьдчилан сэргийлэх, уг эрхийг бүрэн дүүрэн эдлүүлэхийн тулд шаардлагатай арга хэмжээг авах үүргийг эн тэргүүнд төр, олон улсын хамтын нийгэмлэгийн өмнө олон улсын гэрээний дагуу хүлээсэн үүрэг юм.

Хүний эрхийг хүндэтгэхдээ албадан хөдөлмөрийг хориглох, ялангуяа ялтан, хоригдогч, цөөнх, цагаач ажилчид зэргийг хамарсан эмзэг бүлгийн хүмүүс зохих хөдөлмөр эрхлэх боломжийг хязгаарлахгүй байхад анхаарч, эмэгтэйчүүд, залуусыг ялгаварлан гадуурхалтгүйгээр ажиллах нөхцлөөр ижил тэгш хангах асуудлыг хөнддөг.⁴⁵

Иймээс манай улс Үндсэн хуулийн заалт, олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлэхийн тулд хөдөлмөрийн шударга, таатай нөхцлийг бүрдүүлж, эрх зүйн болон нийгэм, эдийн засаг, зохион байгуулалтын шинжтэй олон асуудлыг шийдвэрлэж, энэ асуудлыг байнга анхааралдаа байлгаж, дэвшил гаргах шаардлагатай байна.

Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй

Засгийн Газрын 2005 оны 75 дугаар тогтоолоор “Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн орчныг сайжруулах” үндэсний хөтөлбөрийг батлан гаргасан байна. Хөтөлбөрийн гол зорилго нь хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн талаар урьдчилан сэргийлэх зан үйлийг бий болгох, үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчлөлийг бууруулах, хөдөлмөрлөх үйл ажиллагааны явцад ажилтны эрүүл мэнд, амь насыг хамгаалах бүх нөхцлийг бүрдүүлэх, ажилтныг мэргэжлийн эрсдэлээс хамгаалах эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, нийгмийн баталгааны түвшинг нэмэгдүүлэх, нийгмийн түншлэлийн механизмыг

⁴⁵ Эдийн Засаг, Нийгмийн Зөвлөлийн 2005 оны 18 дугаар зөвлөмж, 23 дугаар зүйл.

хөгжүүлэхэд чиглэжээ. Үүнтэй уялдуулан Улсын Их Хурлаас Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай хуулийг 2008 оны 5 дугаар сарын 22-ны өдөр батлан гаргажээ.

Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын дэмжлэгтэйгээр Монгол Улсын Шадар сайд болон Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн сайдын 2010 оны 35/89 дүгээр хамтарсан тушаалаар “Хөдөлмөрийн хяналтын шинэчлэлийн үндсэн чиглэл”-ийг батлан хэрэгжүүлж эхэлсэн байна. Энэ нь хөдөлмөрийн хяналтын шинэ тогтолцоог бий болгох, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх чухал алхам болжээ. Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн Яам, Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газар нь улсын байцаагчдыг сургалт семинарт хамруулах, тэдний мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх, хөдөлмөрийн хяналт, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн асуудлаар хамтран ажиллах төлөвлөгөөг жил бүр батлан, хэрэгжүүлж байна. Тодруулбал, хөдөлмөрийн хяналтын үйл ажиллагаанд нийгмийн түншлэгч байгууллагуудын гурван талын тэгш оролцоог хангахад төрийн байгууллага анхаарч, аймгийн болон салбарын үйлдвэрчний эвлэлийн холбооны төлөөлөлд улсын байцаагчийн эрх олгож, хөдөлмөрийн хяналтын үйл ажиллагаанд оролцох эрх зүйн боломж нь хангагджээ.

Түүнчлэн хөдөлмөрийн хяналт хариуцсан төв байгууллага нь Хүний эрхийн байгууллагуудтай нягт хамтран ажиллах нь зүйтэй гэсэн Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын зөвлөмжийн дагуу 2011 онд Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газар, Хүний эрхийн Үндэсний Комисс харилцан тохиролцож, хяналт шалгалт, судалгаа, сургалтын ажлыг хамтран зохион байгуулах, харилцан мэдээлэл солилцох зорилгоор хамтран ажиллах Санамж бичиг байгуулж, хамтран ажиллах эхлэлийг тавиад байна.

Гэсэн хэдий ч аж ахуйн нэгж байгууллагад хөдөлмөрийн харилцааг зүй зохистой бий болгох туршлага дадал дутагдалтай байна. Ажлын цагийн тогтсон горимгүй, үндсэн цалин хөлсний тогтолцоогүй, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тааламжтай орчин бүрдүүлж чадаагүй, хөдөлмөрийн харилцааны наад захын соёл, стандарт нэвтрээгүй аж ахуйн нэгж, байгууллага олон байгаа нь Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн Яам, Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газрын хяналт шалгалтаар илэрчээ. Аж ахуйн нэгж, байгууллагуудад мөрдөгдвөл зохих наад захын хэм хэмжээ алдагдаж, тогтвортой ажиллах нөхцөл бүрдээгүй, ажилчдын шилжилт хөдөлгөөн их, хөдөлмөрийн талаарх хууль тогтоомжийн хэрэгжилт хангалтгүй, мэргэжлийн ур чадвар дорой, ажлын идэвх сул байгаа нь эцсийн дүндээ хөдөлмөрийн бүтээмжийн болон цалин хөлсний өсөлтөд сөргөөр нөлөөлж байна.

Аж ахуйн нэгж байгууллагуудад хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагааны дүрэм журам зөрчигдөж, ажилчид бэртэж гэмтэх, хөдөлмөрийн чадвараа алдах, амь насаараа хохирох зэрэг зөрчил гарсаар л байна.

Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газраас гаргасан тооцоогоор улсын хэмжээнд жилд дунджаар 420-480 үйлдвэрлэлийн осол гарч, түүнд 450-500 хүн өртөж, тэдний 15-20 орчим хувь нь нас барж, жилдээ хоёр мянга гаруй хүн мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний улмаас хөдөлмөрийн чадвараа алдаж, тэтгэвэр тогтоолгодог байна. Зөвхөн Налайхын уурхайд гэхэд л 2011 онд Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагааны дүрэм, журмыг зөрчсөний улмаас осол гарч, 19 хүн амь насаа алджээ.

Сүүлийн 5 жилд гарсан үйлдвэрлэлийн осол, түүнд өртсөн хүний тоо, ослын хэлбэрийг тоогоор үзүүлбэл:

Он		2006	2007	2008	2009	2010	Жилд дунджаар
Хүний тоо		460	369	671	410	398	462
Ослын хэлбэр	Нас барсан	123	92	152	53	80	100
	Хүнд гэмтсэн	162	131	269	181	141	177
	Хөнгөн гэмтсэн	160	139	241	179	177	179

Дээрх тоо баримт нь зөвхөн хөдөлмөрийн аюулгүй орчны хамгийн хүнд, ноцтой зөрчлүүдийг харуулсан үзүүлэлт юм. Үүнээс гадна ажлын байранд тавигдах хамгийн наад захын жишиг үзүүлэлтүүд, тухайлбал, ажлын байрны гэрэлтүүлэг, агааржуулалт, чийгшилт, тоосжилт, халаалт, талбайн хэмжээ, эрүүл ахуйн бусад үзүүлэлтүүд зөрчигдөх нь нийтлэг байна.

Хөдөлмөрийн эрүүл, аюулгүй орчны стандарт шаардлага зөрчигдсөнөөс жил тутам олон арван мянган ажилтан өвчилж, хөдөлмөрийн чадвараа алдаж байна. Эдгээр үзүүлэлтүүдийг дараах хүснэгтүүдээс харж болно.

д/д	Он	Хөдөлмөрийн чадвар алдсан хүний тоо		Бүгд	Өмнөх оноос өссөн хувь
		Нийгмийн даатгалын сан	Нийгмийн халамжийн сан		
1	2006	55 290	34 048	89 338	2.5
2	2007	57 914	34 703	92 617	3.6

3	2008	58 749	38 452	97 201	4.9
4	2009	57 439	42 075	99 514	2.3
5	2010	56 745	45 015	101 760	2.2

Эмнэлэг хөдөлмөрийн магадлалын тоо баримтад тулгуурлан хөдөлмөрийн чадвар алдалтын хувь, хугацаа тогтоолгосон нийт хүмүүсийг аймаг, нийслэлээр харуулбал:

д/д	Аймаг	2010 оны жилийн эцсийн байдлаар		
		Хүн амын тоо	Хөдөлмөрийн чадвараа алдсан хүний тоо	Эзлэх хувь
1	Архангай	90 986	3 751	4.13
2	Баян-Өлгий	89 191	5 432	6.09
3	Баянхонгор	80 858	3 485	4.31
4	Булган	58 369	2 216	3.8
5	Говь-Алтай	56 172	2 688	4.79
6	Говьсүмбэр	14 508	484	3.34
7	Дорноговь	59 772	1 670	2.8
8	Дорнод	74 473	4 015	5.4
9	Дундговь	45 419	1 757	3.87
10	Завхан	71 877	3 932	5.47
11	Өвөрхангай	112 120	3 404	3.04
12	Өмнөговь	52 306	1 448	2.77
13	Сүхбаатар	54 852	2 361	4.31
14	Сэлэнгэ	101 752	4 627	4.55
15	Төв	87 909	3 185	3.63
16	Увс	74 733	2 673	3.58
17	Ховд	82 204	3 454	4.21
18	Хөвсгөл	124 613	6 098	4.9
19	Хэнтий	70 143	2 755	3.93
20	Дархан-Уул	95 043	3 074	3.24
21	Орхон	88 705	4 019	4.53
22	Улаанбаатар	1 159 899	29 896	2.58
	Дүн	2 746 399	101 760	3.71

Хөдөлмөрийн чадвараа алдсан хүмүүсийг ажил, мэргэжлийн салбараар ангилж үзвэл:

д/д	Салбарын нэр	Тохиолдлын тоо (2010 оны жилийн эцсийн байдлаар)			Эзлэх хувь
		2008	2009	2010	
1	Төр захиргаа, олон нийтийн байгууллага	2 868	2 897	2 964	2.9
2	Боловсрол, эрүүл мэнд	6 595	6 631	6 645	6.5
3	Соёл, шинжлэх ухаан	920	924	921	0.9

4	Хүнд үйлдвэр, геологи, уул уурхай	6 067	6 317	6 312	6.2
5	Хөнгөн ба хүнсний үйлдвэр	5 167	5 076	5 024	4.9
6	Барилга, зам тээвэр, холбоо	8 919	8 549	8 542	8.4
7	Хөдөө аж ахуй	22 678	25 248	25 039	24.6
8	Худалдаа, нийтийн аж ахуйн үйлчилгээ	3 281	3 238	3 258	3.2
9	Бусад	2 254	40 634	43 055	42.3
10	Нийгмийн халамжийн сангаас тэтгэвэр авагч	Үүнээс 38 452	Үүнээс 42 075	Үүнээс 45 015	Үүнээс 44.2
	Нийт	97 201	99 514	101 760	100

Эдгээр тоо баримт бол аж ахуйн нэгж, байгууллагын хөдөлмөрийн эрүүл, аюулгүй ажиллагааны баталгаа, түвшин хэр байгааг харуулж байгаа нотолгоо юм.

Хөдөлмөрийн эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагааны стандарт, шаардлагыг нарийвчлан тогтоож, эдгээрийг аж ахуйн нэгж, байгууллагуудад тайлбарлан таниулж, үйл ажиллагаандаа чанд мөрдөх, сахилга баттай болгох, зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагын тогтолцоог чангатгаж, үйлдвэрлэлийн осолд орсон, ажил мэргэжлээс шалтгаалах өвчнөөр өвчилж, хөдөлмөрийн чадвараа алдсан хүмүүст ажил олгогчоос олгож буй нөхөн төлбөрийн хэмжээ, олгох журмыг нарийвчлан зохицуулж, мэргэжлийн хяналтын байгууллагын хяналтыг тогтмолжуулах шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

Сүүлийн жилүүдэд манай улсад уул уурхайн үйлдвэрлэл эрчимтэй хөгжиж, энэ салбарт ажилчдын тоо эрс нэмэгдэж байгаа тул энэ салбарын хөдөлмөрийн эрүүл ахуй аюулгүй ажиллагааны асуудалд онцгой анхаарах шаардлагатай байна. Уул уурхайн салбар өндөр хөгжсөн дэлхийн улс орнуудад “Safety First” буюу “Эхлээд аюулгүй ажиллагаа, дараа нь үйлдвэрлэл” гэсэн зарчмыг мөрддөг байна. Үйлдвэрлэлийн аюулгүй ажиллагааг чанд баримталснаар уул уурхайн үйлдвэрлэлийн хэвийн үйл ажиллагаа хангагдаж, тэр хэрээр тухайн аж ахуйн нэгжийн нэр хүнд дээшилж, ашиг орлого ч нэмэгддэг байна. Сүүлийн жилүүдэд хийсэн шалгалт, судалгаанаас харахад, гадаадын хөрөнгө оруулалттай Рио Тинто, Энержи Ресурс зэрэг томоохон компаниуд олон улсын жишигт нийцсэн аюулгүй ажиллагааны дүрэм стандартыг баримталж, харин жижиг аж ахуйн нэгж, байгууллагууд хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагааны стандарт, шаардлагыг дагаж мөрдөх нь учир дутагдалтай байна.

Иймд уул уурхайн үйлдвэрлэлийн аюулгүй ажиллагааны нэгдсэн бодлогыг бий болгож, холбогдох стандарт, журмуудыг шинэчилж, шинэ, дэвшилтэт онол арга зүй, техник технологийг нэвтрүүлж ажиллах шаардлагатай байна.

Цалин хөлс

Манай улсын хөдөлмөр эрхлэлтийн өнөөгийн нөхцөл байдал нь ажлын байрны хомсдол, ядууралтай салшгүй холбоотой. Үндэсний Статистикийн Хорооноос хийсэн Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлт бүхий судалгааны тайланд “Судалгаанд хамрагдсан 200 гаруй мянган өрхийн 900 гаруй мянган хүн ядуу байна. Эдгээр өрхийн тэргүүлэгчдийн 74 хувь нь нийгмийн аль нэг салбарт ажил хөдөлмөр эрхэлж байгаа нь хөдөлмөрийн үнэлэмж тодорхой хэмжээгээр амьдралын баталгааг хангаж чадахгүй байгаагийн илрэл юм” гэж дүгнэжээ.

Ажил хөдөлмөр эрхэлж буй хүмүүс цалин хөлс авдаг хэдий ч авч буй цалин хөлс нь амьжиргааных нь баталгаатай эх үүсвэр болж чадахгүй байна. Монгол Улсын нийт аж ахуйн нэгж, байгууллагын 81-84 хувь нь 1-9 ажилтантай гэсэн тоо бий. Гэтэл эдгээр олон байгууллагад ажилтны цалин хөлсийг хөдөлмөрийн болон хамтын гэрээгээр зохицуулах харилцаа үндсэндээ орхигдож, зөвхөн ажил олгогчийн үзэмжээр, төрөөс тогтоосон хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг баримжаалж тогтоодог буруу жишиг тогтсон байна.⁴⁶

Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газар, Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн Холбооноос 2011 онд цалин хөлсний улсын үзлэгийг 21 аймаг, нийслэлийн 9 дүүргийн уул уурхай, ашигт малтмал, эрчим хүч, барилга, зам тээвэр, худалдаа үйлчилгээний чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байгаа төрийн болон орон нутгийн өмчит компани, хувийн хэвшлийн 2 657 аж ахуйн нэгж, байгууллагыг хамруулан явуулжээ. Үүний дотор уул уурхайн, ашигт малтмалын 191 (7,2 хувь), авто зам, тээврийн 96 (3,3 хувь), эрчим хүчний 116 (4,0 хувь), барилгын 272 (10,0 хувь), харилцаа холбооны 82 (3,2 хувь), худалдаа, үйлчилгээний 1900 (71,9 хувь) байгууллага багтжээ.

Тус үзлэгт хамрагдсан байгууллагуудаас 300 гаруй аж ахуйн нэгж, байгууллагын 2 993 ажилтан хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээтэй тэнцүү буюу 140 400 төгрөг, 54 аж ахуйн нэгж, байгууллагын 513 ажилтан хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс доогуур буюу 80 000-130 000 төгрөгийн цалин хөлс авч, ажлын цагийг 10-12 цагаар тогтоон ажиллуулдаг ч илүү цагийн хөлс олгодоггүй, амралтын өдөр буюу бямба гарагт ажиллуулж хэвшсэн зэрэг зөрчил хувийн хэвшлийн салбарт нийтлэг гарч байна.⁴⁷

Цалин хөлсний улсын үзлэгийн зарим үзүүлэлтийг аймгуудаар харуулбал:

⁴⁶ Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газраас ирүүлсэн 2/280 дугаар албан бичиг, 2012.01.24.

⁴⁷ Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газраас ирүүлсэн мэдээлэл, 2012.01.24.

д/д	Аймаг, нийслэл	Үзлэгт хамрагдсан ААНБ-ын ажилтны тоо	Үүнээс НДШ төлсөн ажилтны тоо	ХХДХ-тэй тэнцүү цалин хөлс авч байгаа ажилтны тоо	ХХДХ-нээс бага цалин хөлс авч байгаа ажилтны тоо	Үйлдвэрлэлийн ажилтны цалингийн сүлжээн дэх хамгийн бага цалин /мян.төг/	Үйлдвэрлэлийн ажилтны цалингийн сүлжээн дэх хамгийн их цалин /мян.төг/
1.	Архангай	723	279	185	147	108,0-140,4	500
2.	Баян-Өлгий	1 319	1 235	24	134	140,4	650
3.	Баянхонгор	901	415	8/120	9/45	140,4-200,0	550
4.	Булган	2 597	2 583	64/213	байхгүй	140,4-160,0	700
5.	Говь-Алтай	1 009	955	62/179	байхгүй	140,4	680
6.	Говьсүмбэр	1 010	1 010	8/35	байхгүй	140,4-180,0	850,0-1035,0
7.	Дархан-Уул	4 985	4 896	9/122	байхгүй	140,0-150,0	500
	Дорноговь	773	554	29/123	байхгүй	140,0-200,0	500,0-1000,0
9	Дорнод	577	211	10/68	3/14	120,0-140,4	450
10.	Дундговь	378	363	8/67	байхгүй	140.4-180,0	800.0
11.	Завхан	397	301	27/262	байхгүй	141.3	400.0
12.	Өвөрхангай	1 736	1 164	414	68	160	465
13.	Өмнөговь	6 173	6 128	93	1/120.0 3/120.0	108.0	880.0
14.	Орхон	9 746	9 551	байхгүй	байхгүй	150	1 200
15.	Сүхбаатар	702	453		10/27	70.0	2 500
16.	Сэлэнгэ	3 724	2 795	45/267	байхгүй	220	750
17.	Төв	2 097	2 097	15/38	байхгүй	145,2	350
18.	Увс	1051	1 009		байхгүй	108	1 000
19.	Ховд	2 296	902	35/233	10/30	102	1 100
20.	Хөвсгөл	751	451	/210	1/3	140.4	950.0
21.	Хэнтий	446	446	7/43	7/17	140,4-180,0	850
22.	Улаанбаатар	40 394	31 917	567	14	140,4-250,0	450,0-800,0
	Дүн	83 785	69 715	235/2993	35/513		

Энэхүү улсын үзлэг нь хөдөлмөр, нийгмийн зөвшлийн гурван талт үндэсний хорооны шийдвэрээр анх удаа цалин хөлсийг тусгайлан авч үзэж нэгдсэн удирдамжаар тодорхой салбар, үйлдвэрлэлийн хүрээнд зохион байгуулсан нь ажил хөдөлмөр эрхэлж буй иргэний Үндсэн хуулиар тунхагласан цалин хөлс авах эрхийг ажлын байранд нь баталгаажуулахад чиглэсэн, цаг үеэ олсон чухал арга хэмжээ болжээ.

Манай улсад үйл ажиллагаагаа явуулдаг үүрэн телефоны зарим компаниудад Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос хөдөлмөрлөх эрхийн

хэрэгжилтэд шалгалт хийж үзэхэд ч ажилтнуудын авч буй цалин хөлсний хэмжээ төдийлөн сайнгүй байлаа.

“Ньютел” компанид хийсэн шалгалтаар “...сард хэдэн төгрөгийн цалин авдаг вэ?” гэсэн асуулгад хамрагдсан ажилтнуудын 5 хувь нь 140,4-200,0 мянган төгрөг, 13 хувь нь 200,0-300,0 мянган төгрөг, 24 хувь нь 300,0-500,0 мянган төгрөг авдаг гэж, “Скайтел” компанийн хувьд санал асуулгад оролцсон ажилтнуудын 6 хувь нь 140,0-оос мянган төгрөгөөс доош, 9 хувь нь 140,0-200,0 мянган төгрөг, 12 хувь нь 200,0-300,0 мянган төгрөгийн цалин авдаг гэж хариулсан байна. Дээр дурдсан шалгалт, судалгааны дүнгээс харвал хөдөлмөр цалин хөлсний оновчтой бус систем үйлчилж, олон зуун мянган ажилтан хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний, зарим нь бүр түүнээс доогуур цалин хөлс авч байгаа нь өлөн зэлмүүн амьдарч байна гэж үзэхээс өөр аргагүй байна. Хөдөлмөрийн цалин хөлсний үзлэг, холбогдох байгууллагын шалгалт судалгаа, ажил олгогч, ажилчдын санаа бодлоос дүгнэлт хийж үзвэл ажил олгогч нарын дунд хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс багагүй л цалин хөлс олгож байвал болно гэсэн ойлголт тогтож, энэ нь сарын цалин хөлсийг тогтоох жишиг үзүүлэлт болж, хөдөлмөрийн зах зээлийн цалин хөлсний тогтолцоонд шийдвэрлэх нөлөө үзүүлэн, иргэдийн амьжиргаанд шууд нөлөөлж байна. Иймээс хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг туйлын үндэслэлтэй тогтоож, ажил олгогчдын хандлагыг өөрчлөх зайлшгүй шаардлага хурцаар тавигдаж байна.

Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн Холбооны удирдлагаас 2012 оны эхээр сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 196 560 төгрөгөөр тогтоох ёстой гэсэн саналыг Засгийн газарт тавьсаныг дэмжиж Засгийн газраас сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 140 400 төгрөгөөр тогтоосон нь өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний үнэ байнга шахам өсөж буй өнөөгийн нөхцөлд хэр нийцэж байгааг бодитой судалгаа хийж нэмэгдүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Төрийн албан хаагчийн цалингийн хувьд Улсын Их Хурал, Засгийн газраас төрийн албан хаагчдын цалингийн сүлжээг тогтоон мөрдүүлж байгаа боловч төрийн үйлчилгээний (ялангуяа боловсрол, эрүүлийг хамгаалахын салбарын) болон төрийн доод албан тушаалын шинэ залуу ажилтан, албан хаагчдын авч буй цалин хөлс харьцангуй бага байгаа талаар байнга шүүмжлэл гарч, зөрчил тэмцэл үүссээр байна.

Засгийн газраас төрийн албан хаагчийн цалингийн хэмжээг 2012 оны 2 дугаар сарын 1-ний өдрөөс эхний ээлжинд 80 мянган төгрөгөөр, 5 дугаар сарын 1-ний өдрөөс 23 хувиар нэмэгдүүлэхээр шийдвэрлэсэн нь төрийн албан хаагчийн хангамж, баталгааг сайжруулахад чиглэсэн чухал алхам болсон.

Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд тавих төрийн

хяналтыг сайжруулж, ажил олгогчийн буруугаас үйлдвэрлэлийн осолд орсон, эрүүл мэндээрээ хохирсон, хөдөлмөрийн чадвараа алдсан ажилтнуудын хохирлыг төлүүлэх болон тэдэнд нөхөн олговор олгох эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож, ажил олгогчийн үүрэг хариуцлагыг чангатган, ажлын байрны эрүүл, аюулгүй орчны стандартыг чанд мөрдүүлэхэд төрийн хяналтын байгууллагын үүрэг, хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, төрийн болон хувийн хэвшлийн салбарын ажилчдын хөдөлмөрийг шударгаар үнэлж, цалин хөлсний хэмжээг оновчтой зөв тогтоодог тогтолцоог бий болгож, хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг нэмэгдүүлж, ажилтан, албан хаагчид хийсэн бүтээснээ шударгаар үнэлүүлж, амьжиргаандаа хүрэлцэхүйц хэмжээний цалин хөлс авах эрхийг нь бодитойгоор эдлүүлэх нөхцлийг бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

Хөдөлмөрийн харилцаан дахь ялгаварлан гадуурхалт

Эрх зүйн орчин

Хөдөлмөрийн харилцаанд ялгаварлан гадуурхахгүй, эрх тэгш байх, ижил боломжоор хангагдах зарчим нь анх 1919, 1944 онуудад Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын Дүрмийн баримт бичгүүдэд тусгалаа олж, улмаар 1948 онд батлагдсан Хүний Эрхийн Түгээмэл Тунхаглалаар хүлээн зөвшөөрөгдсөн билээ. Түүнээс хойш үл ялгаварлан гадуурхах зарчмыг олон улсын хөдөлмөрийн хэм хэмжээнүүд болох Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын “Адил тэнцүү цалин хөлсний тухай” 1951 оны 100 дугаар конвенц, “Ялгаварлан гадуурхахгүй байх тухай” 1958 оны 111 дүгээр конвенцоор баталгаажуулж өгсөн.

Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын 111 дүгээр конвенцийн 1 дүгээр зүйлд “арьс үндэс, арьсны өнгө, хүйс, шашин шүтлэг, улс төрийн үзэл, үндэс угсаа буюу нийгмийн гаралд үндэслэн ажил мэргэжил, хөдөлмөр эрхлэлтийн салбарт тэгш боломж, хандлагыг үгүйсгэх буюу зөрчихөд хүргэж байгаа аливаа ялгаварлах, хавчин гадуурхах, эсхүл давуу байдал олгох үйлдлийг ялгаварлан гадуурхалт” гэж томъёолсон.

Үндсэн хуульд хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсролоор нь ялгаварлан гадуурхаж үл болохыг баталгаажуулсан. Үндсэн хуулийн энэхүү заалтыг Хөдөлмөрийн тухай, Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай, Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай, Төрийн албаны тухай хуулиудад нарийвчлан зохицуулсан байна. Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.2 дахь хэсэгт хөдөлмөрийн харилцаанд үндэс, угсаа, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, боловсрол

шашин шүтлэг, үзэл бодлоор нь ялгаварлах, хязгаарлах, давуу байдал тогтоохыг хориглосон нь Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын 111 дүгээр конвенцийн заалттай харьцуулахад ялгаварлан гадуурхах үндэслэлүүдийг илүү өргөн хүрээнд авч үзсэн байна. Тухайлбал, хөрөнгө чинээ, нас, боловсрол зэргийг оруулж өгсөн нь сайшаалтай байна.

Харин цаашид хэл, улс төрийн итгэл үнэмшил, бэлгийн чиг баримжаа, хөгжлийн бэрхшээлтэй байдлаар нь үл ялгаварлахыг тусгах шаардлагатай байна.

Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн хөдөлмөрийн харилцаанд ялгаварлал, хязгаарлал, давуу байдал тогтоохыг хориглох тухай заалтыг 2011 оны 2 дугаар сард баталсан “Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай” хуулиар баталгаажуулсан байна. Энэ хуульд хөдөлмөр эрхлэлт, хөдөлмөрийн харилцаанд дахь жендэрийн эрх тэгш байдлын баталгааг хангаж өгсөн нь чухал ач холбогдолтой зохицуулалт болсон байна. Тус хуулиар хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлого, хөдөлмөрийн харилцааг жендэрийн ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байлгах, ажлын байранд жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангахад ажил олгогчийн үүрэг, түүнчлэн ажлын байранд жендэрийн ялгаварлан гадуурхалт, бэлгийн дарамтад өртсөн тухай ажилтны гомдол гаргах боломжийг бүрдүүлсэн. Уг хуулиар хөдөлмөр эрхлэлт болон хөдөлмөрийн харилцаанд жирэмсэн, хүүхэд асарсан болон гэр бүлийн байдал зэрэг шалтгааны улмаас ажилтныг ажлаас халахыг хориглох, сул ажлын байрны зар мэдээнд хүйс дурдахгүй байх, иргэнийг ажилд авахдаа хүйсийн тэнцвэрт байдлыг харгалзах, бүтцийн өөрчлөлтөөр нийт ажилтны 1/3-ээс доошгүйг чөлөөлөх тохиолдолд чөлөөлөгдөх ажилтны хүйсийн харьцааг ажилласан хугацаанаас нь үл хамааран нийт ажилтны хүйсийн харьцаатай адил тогтоох зэрэг асуудлыг нарийвчлан тогтоосон байна.

Төрийн албаны тухай хуульд төрийн албанд ялгаварлан гадуурхахгүй байх талаар зохих өөрчлөлтүүд орсон байна. Тухайлбал, тус хуулиар төрийн албанд орох адил тэгш боломжтой байх эрхийг баталгаажуулж, тухайн албан тушаалд тавигдах шаардлагыг хангасан хэнийг ч төрийн захиргааны албан тушаал эрхлэх эрхийг үндэс, угсаа, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол болон нам, олон нийтийн бусад байгууллагын харьяалал зэргээр ялгаварлаж үл болохыг зааж өгсөн байна. Энэ нь Улсын Их Хурлын болон орон нутгийн сонгуулийн дүнд төрийн албан хаагчдыг улс төрийн үзэл бодол, намын харьяаллаар орон тооны цомхотгол, бусад шалтгаанаар ажлаас халах, өөрчлөх асуудлыг багасгах, төрийн албан хаагчдын тогтвор суурьшилтай, үр бүтээлтэй ажиллахыг дэмжихэд чухал ач холбогдолтой зохицуулалт болсон байна.

Хуулийн дээрх заалтыг хэрэгжүүлэх үүднээс төрийн албанд анх авах болон албан тушаалд дэвшүүлэн ажиллуулахдаа өрсөлдөөнт сонгон шалгаруулалтын

болон албан хаагчийн ажлын үр дүн, мэргэшлийн түвшинг үндэслэх аргыг хэрэглэсэн байна. Тухайлбал, төрийн жинхэнэ албан тушаалд анх орох иргэний сонгон шалгаруулалтад тэнцэж, тухайн албан тушаалд тавигдах ерөнхий болон тусгай шаардлагыг хамгийн илүү хангаж байгаа нэг иргэнийг төрийн албаны төв байгууллага сонгон түүнийг томилох эрх бүхий этгээдэд нэр дэвшүүлэх, хуулийн дагуу явагдах сонгон шалгаруулалт болон мэргэшлийн шалгалтад орж, адил оноо авсан боловч хүйсийн шинжээр тэнцээгүй иргэн төрийн албаны төв байгууллагад гомдлоо гаргаж болох зэрэг зохицуулалтыг тусгасан нь төрийн жинхэнэ албан тушаалын сул орон тоог нөхөх, төрийн жинхэнэ албан тушаалд авах шалгуурыг илүү шударга болгосон байна. Харин хувийн хэвшилд энэ харилцааг зохицуулсан нийтлэг мөрдөгдөх хууль тогтоомж байхгүй бөгөөд аж ахуйн нэгж, байгууллага бүр өөр өөрийн эрх хэмжээнд гаргасан дүрэм журмаар зохицуулж байна⁴⁸.

Үүнээс үзэхэд хөдөлмөрийн харилцаанд аливаа үндэслэлээр ялгаварлан гадуурхаж үл болох асуудлыг хууль тогтоомжийн хүрээнд зохих түвшинд хориглосон ч хөдөлмөрийн харилцаанд юуг ялгаварлан гадуурхалт гэж үзэх, ялгаварлан гадуурхагдсан тохиолдолд хаана хандах, хэнд ямар хариуцлага хүлээлгэх зэрэг асуудал бүрхэг байгаагаас хөдөлмөрийн харилцаанд ялгаварлан гадуурхах асуудал байсаар байна.

Хөдөлмөрийн харилцаан дахь ялгаварлан гадуурхалт нь ажлын сул орон тоог зарлах, ажилд авах, хөдөлмөрлөх нөхцлөөр хангах, цалин, хөлс авах, ажлаас халах зэрэг хөдөлмөрийн үйл ажиллагаанд шударга бусаар хандах байдлаар илэрч байна.

Хөдөлмөрийн харилцаан дахь ялгаварлан гадуурхалтын хэлбэрүүд

Хөдөлмөрийн харилцаанд ялгаварлан гадуурхах асуудал ажилд авах талаар ажлын байрны сул орон тооны зар зарлагдахаас эхэлж байна. Ажлын байрны зар нь тухайн ажилд тавигдах бодит, зайлшгүй шаардлагыг тодорхой тусгаж, ур чадвар, ажлын туршлага, хариуцлага, идэвх чармайлт, хөдөлмөрийн нөхцөл шаардлагад хамгийн тохирох хүнийг тодорхойлон сонгон шалгаруулах ёстой. Энэ талаар Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.3.2 дахь хэсэгт "...ажлын байрны сул орон тооны зар мэдээнд хүйсийг онцлон дурдахгүй, эсхүл аль нэг хүйсийг давуу гэж үзсэн агуулгыг тусгахгүй байх..." зохицуулалт орсон нь сайшаалтай хэдий ч зөвхөн хүйсийн хувьд авч үзсэн байдаг.

Бодит амьдрал дээр ажил олгогч сонин хэвлэлд ажлын байрны зар мэдээ тавихдаа хүйсээс гадна тухайн ажил, мэргэжлийн онцлог шаардлагад ямар ч ач холбогдолгүй нас, биеийн өндөр, галбир зэргийг шалгуур болгож байна.

⁴⁸ "Төрийн албан хаагчийн эрхийн баталгаа" уулзалт ярилцлага, Б.Өнөбаатар, "Төрийн албан хаагчийн эрхийн баталгаа" илтгэлээс. 2011.03.03

Шигтгээ 1

*“Зарлал: 25 хүртэлх насны эрэгтэйг ажилд авна. Гэр бүлтэй байж болно”,
Зарлал: 25-35 насны эрэгтэй, архаг хууч болон мэргэжлээс шалтгаалах өвчингүй
хүнийг механик инженерийн ажилд авна.”⁴⁹*

Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр гарсан ажлын байрны талаарх зарыг судалж үзэхэд 1 000 ажлын байрны зарын 484 нь ялгаварлан гадуурхсан шинжийг агуулсан байна. Энэ нь хоёр ажлын байрны зар тутмын нэг нь ялгаварлан гадуурхсан нөхцөлтэй байна гэсэн үг юм. Нийт ялгаварлан гадуурхсан шинжтэй ажлын байрны зарын 90.7 хувьд нь насны шалгуур тавьсан байна.⁵⁰

Сул ажлын байранд ажилтныг ажилд авахдаа ажил, мэргэжлийн онцлогт нь ямар ч хамааралгүй хувийн шинжтэй нь холбоотой мэдээлэл шаардаж, тэр нь дам утгаараа ялгаварлан гадуурхалтад хүргэж байна. Тухайлбал, хүйс, яс үндэс, гэр бүлийн байдал, эрүүл мэндийн байдал зэрэг мэдээллийг нь авсаар байна. Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.4 дэх хэсэгт “иргэнийг ажилд авахад эрхлэх ажил, үүргийн онцлогтой холбоогүй тохиолдолд түүний хувийн амьдрал, үзэл бодолтой холбоотой, гэрлэлтийн байдал, намын харьяалал, шүтдэг шашных нь тухай болон жирэмсэн эсэх талаар асуулт тавьж болохгүй бөгөөд асуулт тавьсан тохиолдолд ажилтан түүнд хариулах үүрэггүй” гэж заасан. Гэвч хувийн болон төрийн байгууллагуудад ч гэсэн ажилд орж буй иргэнээс гурван үеийн намтар шаарддаг, нийгмийн гарал үүслийг асууж, анкет бөглүүлдэг явдал хэвээр байна. Төрийн Албаны Зөвлөлийн цахим хуудаст байршуулсан төрийн албан хаагчийн анкетад үндэс, угсаа, нийгмийн гарал, гэр бүлийн байдал зэргийн талаар тусгасан байна. Төрийн албаны сонгон шалгаруулалтад орох гэж буй иргэний хувьд түүний үндэс, угсаа, нийгмийн гарал, гэр бүлийн байдлыг бүртгэх, мэдэх ямар ч шаардлага байхгүй.

Төрийн болон хувийн хэвшлийн бүх салбарт ажилд орох гэсэн иргэнээс бүхий л тохиолдолд ял шийтгэлтэй эсэх лавлагааг шаардаж байгаа нь ял шийтгүүлсэн, хорих газраас суллагдсан иргэнийг нийгэмд ажил хөдөлмөр эрхлэх боломжгүй болгож, ялгаварлан гадуурхагдахад хүргэж байна. Энэ тухай Комисс 2010 оны илтгэлдээ дүгнэлт хийж, тодорхой санал дэвшүүлсэн боловч нөхцөл байдал өөрчлөгдсөнгүй. Ял шийтгэлтэй эсэх лавлагааг тухайн ажлын байр, үйл ажиллагаанд ял шийтгэлгүй хүн байхаар зөвхөн хууль, журамд заасан тохиолдолд л тухайн байгууллагын хүсэлтээр өгдөг болгох шаардлагатай байна.

⁴⁹ <http://www.orloo.info/readfull/life/7195-gaduurhalt>. Үзсэн 2012 оны 3 дугаар сарын 2-ны өдөр.

⁵⁰ Мөн тэнд

Төрийн байгууллагын сул орон тоонд ажилтан авахдаа Төрийн Албаны Зөвлөл сонгон шалгаруулалт явуулж, хамгийн өндөр оноо авсан иргэнийг санал болгодог эсвэл нөөцөд бүртгэгдсэн иргэдээс сул орон тоог нөхдөг тогтолцоо үйлчилж байгаа хэдий ч байгууллагын дарга, эрхлэгч нар энэ журмыг зөрчиж, нам эвсэл, ах дүү, нутаг ус, танил тал харж ажилд авч байгаа нь мөн чанартаа ялгаварлан гадуурхалтыг нөхцөлдүүлж байна. 2010 онд явуулсан Төрийн Албаны Зөвлөлийн шалгалтаар 51 байгууллагын 106 нэгжийн удирдлагын, 66 байгууллагын 133 сул орон тоонд сонгон шалгаруулалт явуулахгүйгээр ажилтан авч ажиллуулж байжээ.⁵¹

Шинээр сургууль төгссөн залуу боловсон хүчнүүд төрийн албанд орох боломж маш хүндрэлтэй болсон байна. Төрийн байгууллагууд ажлын байрны захиалга өгөхдөө ихэвчлэн гурван жил, зарим тохиолдолд нэгээс доошгүй жил төрийн алба хашсан байх болзол шаардлага тавьж байна. Хэрвээ төрийн албаны сул чөлөөтэй болсон бүх ажлын байранд ийм шаардлага тавигдвал шинээр мэргэжил боловсрол эзэмшсэн залуучууд хэзээ ч төрийн алба хаших эрхгүй, боломжгүй болохоор байна. Төрийн албаны болзол, шаардлагыг хүний эрхийн үүднээс нарийвчлан зохицуулж, элдэв үндэслэлгүй болзол, шаардлага тавьсан ажлын байрны захиалгыг өөрчлөх хүчингүй болгох эрхийг Төрийн Албаны Зөвлөлд өгч төрийн албанд тавигдах хууль, журмаар тогтоосон болзол шаардлагыг хангасан хэн боловч төрийн албаны сонгон шалгаруулалтад орох, шударгаар өрсөлдөх, төрийн алба хаах адил тэгш боломжтой байх ёстой гэсэн хүний эрхийн үндсэн зарчмыг төрийн албанд хэлбэрэлтгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Төрийн албанд зохих журмын дагуу орж, шударга ажиллаж буй иргэнийг янз бүрийн хэлбэрээр ялгаварлан гадуурхах, дарамтлах, тэгш бус хандах, улмаар ажлаас халах явдал гарсаар байна. Төрийн албан хаагчдыг ялгаварлан гадуурхах хэлбэрүүд нь ихэвчлэн нас, хүйс, үзэл бодол зэргийг үндэслэн тэднийг шагнаж урамшуулах, зэрэг дэв олгох, албан тушаалд дэвшүүлэх, цалингийн нэмэгдэл олгох, гадаад, дотоодод аялуулах, сургалтад хамруулах, аливаа хөнгөлөлт зээл тусламжид хамруулах, сахилгын шийтгэл ногдуулах хэлбэрээр илэрч байна. Тухайлбал, Засгийн газрын 2011 оны тайлангаас үзэхэд, эмэгтэйчүүд хамгийн олноор ажилладаг боловсролын салбарт багш, ажилтны хөдөлмөрийн харилцаанд насаар ялгаварлах байдал түгээмэл байгааг онцлон тэмдэглэжээ.

Нийгмийн даатгалын тухай хуулиар 60 нас хүрсэн эрэгтэй, 55 нас хүрсэн эмэгтэй ажилтны хувьд ажилласан жил нь хуулиар тогтоосон хэмжээнд хүрсэн бол өндөр настны тэтгэвэр тогтоолгох эрх үүсдэг боловч, нийгмийн даатгалын шимтгэл 20 жил төлсөн, 4 хүүхэд төрүүлж өсгөсөн, 50 настай эх зөвхөн өөрөө хүсвэл өндөр настны тэтгэвэр тогтоолгох давуу эрх олгосон. Гэтэл сургууль, цэцэрлэгийн

⁵¹ “Төрийн албан хаагчийн эрхийн баталгаа” уулзалт ярилцлага, Б.Өнөбаатар, “Төрийн албан хаагчийн эрхийн баталгаа” илтгэлээс. 2011.03.03

удирдлагууд тус хуулиар эмэгтэйчүүдэд олгосон эрхийг гуйвуулж, өөртөө таалагдаагүй, өөр үзэл бодолтой, асуудалд шүүмжлэлтэй ханддаг хөнгөлөлттэй нөхцлөөр тэтгэвэр тогтоолгох болзол хангасан багш, ажилчдыг өөрөө хүсээгүй байхад нь өргөдлөө өгч, ажлаас гарахыг тулган шаардаж гадуурхах явдал түгээмэл байна. Хуулийн иймэрхүү заалт шаардлагыг аж ахуйн нэгж, байгууллагын удирдлагууд гуйвуулан ашиглаж ялгаварлан гадуурхах зэвсгээ болгон ашиглаж байгаагийн жишээ энэ юм. Ийм маягийн зөрчил төрийн болон хувийн хэвшлийн бусад байгууллагад ч нийтлэг байна.

Хэдийгээр төрийн захиргааны албан хаагчдыг улс төрийн намын харьяалалгүй болгосон хэдий ч төрийн албанд авах, ажлаас халахдаа урьд өмнө байсан намын харьяалал, үзэл бодол, бусад байдлаар нь ялгаатай хандах явдал оршсоор байна. Хуулиар хүлээсэн үүргээ хангалтгүй биелүүлдэг, төрийн албан хаагчийн ёс зүйг ноцтой зөрчдөг, албан тушаалаа хэтрүүлдэг, урвуулдаг, хээл хахууль, шан харамж авдаг, хүний эрхийг ноцтой зөрчдөг ажилтныг хууль журмын дагуу чөлөөлж, мэдлэг чадвартай шударга ажилтнаар төрийн албыг бэхжүүлэх нь хүний эрхийг хангах чухал баталгаа болно.

Харин сүүлийн жилүүдэд төв, орон нутгийн ээлжит сонгуулийн дараа төрийн албан хаагчийн халаа сэлгээ ихэсч, зарга маргаан үүсч, бүтцийн өөрчлөлт хийх, орон тоо хасах, цөөрүүлэх, ажлын шаардлага хангаагүй нэрийн дор зохих журмын дагуу үүргээ гүйцэтгэж буй төрийн албан хаагчийг нам, эвсэл, үзэл бодол, бусад байдлаар нь ялгаварлаж ажлаас халах, чөлөөлөх явдал газар авч, энэ нь хэвшил болон тогтох хандлагатай болжээ. 2008 оны төв орон нутгийн сонгуулийн дараа ажлаасаа халагдсан төрийн албан хаагчийн маргаан одоо хүртэл намжаагүй, дараагийн сонгуультай золгох гэж байна.

Төв болон орон нутгийн сонгуулийн дараа Төрийн Албаны Зөвлөлд ирсэн төрийн албан хаагчийн ажлаас халагдсантай холбоотой маргааны тоог өмнөх үетэй нь харьцуулж үзэхэд, хэд дахин өссөн тоо гардаг нь анхаарал татна. Тухайлбал, 2004 оны сонгуулийн дараа гарсан маргааны тоо өмнөх оныхоос 9 дахин, 2008 оны сонгуулийн дараа гарсан маргааны тоо өмнөх оныхоос 3,4 дахин өсөн нэмэгдсэн байна.⁵² Энэ нь төрийн албаны зөвлөлөөс зохион байгуулсан төрийн жинхэнэ албаны удирдах албан тушаалтны сонгон шалгаруулалтын тоо мэдээгээр ч давхар нотлогддог. 2004 оны сонгуулийн дараа төрийн жинхэнэ албаны удирдах албан тушаалтны сонгон шалгаруултад орсон хүний тоо 2005 онд 5 дахин, 2008 оны сонгуулийн дараа 2 дахин өссөн байна.⁵³

⁵² “Төрийн албан хаагчийн эрхийн баталгаа” уулзалт ярилцлага, Б.Өнөбаатар, “Төрийн албан хаагчийн эрхийн баталгаа” илтгэлээс. 2011.03.03

⁵³ Мөн тэнд

Сонгууль бүрийн дараа өрнөдөг энэхүү үзэгдлийн дүр зургийг захиргааны шүүхийн статистик мэдээнээс ч харж болно.

Нийслэлийн Захиргааны Хэргийн Шүүхийн төрийн албатай холбоотой шийдвэрлэсэн хэргийг, нийт шийдвэрлэсэн хэргүүдтэй харьцуулбал:

Он	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Нийт шийдвэрлэсэн хэрэг	48	167	211	325	364	405	532
Төрийн албатай холбоотой маргааны шийдвэрлэсэн хэрэг	3	14	24	32	34	57	70
Ажилд эгүүлэн тогтоогдсон	2	8	18	25	20	39	48

Нийслэлийн Захиргааны Хэргийн Шүүхийн энэхүү мэдээнээс үзвэл, шүүхээр шийдвэрлэгдсэн төрийн албан хаагчийн ажлаас үндэслэлгүй халагдсан тухай маргааны тоо сонгуулийн өмнөх жилээсээ дараагийн хоёр жил дараалан хэд дахин өссөн байдал ажиглагдаж байна.

Сонгуулийн бус үед ч төрийн албан хаагчийг аливаа үндэслэлээр ялгаварлаж ажлаас халах явдал гарсаар байна. Комисст ажлаасаа үндэслэлгүй халагдсан, ажилд нь эгүүлэн тогтоосон боловч ажилд нь авахгүй байгаа тухай төрийн албан хаагчийн гомдол 2010 онд 8, 2011 онд 17, 2012 оны 3 дугаар сарын байдлаар 5 ирсэн байна.

Шигтгээ 2

Комисст хандсан иргэн Ц-ийн гомдлоос үзэхэд түүнийг Хан-Уул дүүргийн дугаар хорооны Засаг даргаар ажиллаж байхад нь Дүүргийн засаг даргын 2009 оны 99 тоот захирамжаар намын харьяаллаар ялгаварлан гадуурхаж, хууль бусаар ажлаас чөлөөлж, ажлын өрөөг нь хүчээр булаан авсныг Нийслэлийн Засаг даргын захирамжаар хүчингүй болгосон байна. Дээрх үйлдэл дахин давтагдаж, түүнийг иргэдийн нийтийн хурлын тамгыг нуусан гэх үндэслэлээр эрүүгийн хэрэгт шалгаж, улмаар хорих ялаар шийтгэн цагдан хорьсныг 2011 оны 9 дүгээр сард Нийслэлийн Шүүх хэргийг хэрэгсэхгүй болгож цагаатгажээ. 2012 оны 2 дугаар сарын 20-ны өдөр мөн Дүүргийн Засаг даргын захирамжаар түүнийг дахин ажлаас нь чөлөөлжээ. Энэ асуудлаар иргэн Ц Нийслэлийн Захиргааны Хэргийн Шүүхэд гомдол гаргаад байна.

Сүүлийн 8 жилд Нийслэлийн Захиргааны Хэргийн Шүүхийн шийдвэрээр 160 төрийн албан хаагчийг ажилд эгүүлэн тогтоож, ихэнх тохиолдолд гүйцэтгэх хуудас бичигддэг боловч төрийн удирдах ажилтнууд шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхгүй удаашруулдаг, шүүхийн шийдвэр огт биелдэггүй, зарим тохиолдолд ажилд нь

эгүүлэн тогтоосон тушаалаараа, эсхүл 1-2 хоногийн ямар нэгэн шалтаг зааж эгүүлэн халдаг байна.

Шигтгээ 3

Нийслэлийн Захиргааны Хэргийн Шүүхийн 2009 оны 352 дугаар шийдвэрээр иргэн О-г Баянгол Дүүргийн Татварын хэлтсийн даргын албан тушаалд эгүүлэн томилохыг Нийслэлийн Татварын Газрын даргад даалган шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхийг Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх байгууллагаас удаа дараа шаардсаны эцэст 2010 оны 6 дугаар сарын 4-нд ажилд нь эгүүлэн томилсон тушаалыг гаргуулсан байна. Гэвч түүнийг ажилд томилсон өдрөөс хойш 3 хоногийн дараа дахин 150 дугаар тушаал гаргаж, албан тушаал бууруулах сахилгын шийтгэл оногдуулжээ. Төрийн Албаны Зөвлөлийн 2010 оны 91 дүгээр тогтоолоор дээрх 150 дугаар тушаалыг хүчингүй болгосон боловч шүүхийн шийдвэр өнөөг хүртэл биелдэггүй байна.⁵⁴

Төрийн албан хаагчийг аливаа үндэслэлээр ялгаварлаж, хүний эрхийн үндсэн зарчмыг зөрчиж, төрийн албан хаагчийг ажлаас үндэслэлгүй халж хохироосон, шүүхийн шийдвэрийг үл тоомсорлож биелүүлэхээс санаатайгаар зайлсхийсэн албан тушаалтан үндсэндээ хариуцлага хүлээхгүй байна. Өнөөдөр үйлчилж буй хууль тогтоомжоор эдгээр албан тушаалтанд захиргааны болон эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх, ажлаас нь ч чөлөөлж болохоор байгаа боловч хуруу дарам цөөн тохиолдолд хэдэн төгрөгийн торгууль оноосноос өөр хариуцлага хүлээлгэсэн тухай баримт байхгүй байна.

2009-2011 онд ажлаас үндэслэлгүй халагдсан төрийн албан хаагчийн ажилгүй байсан хугацааны цалинд 339,3 сая төгрөгийг төрөөс гаргуулахаар гүйцэтгэх хуудас бичигдэж, 2011 оны 2 дугаар сарын байдлаар 289,2 сая төгрөгийг гаргуулан олгуулсан байна. Төрд учирсан уг хохирол хууль бус ажиллагаа явуулсан албан тушаалтантай шууд холбоотой боловч тэднээс ямар хэмжээний мөнгийг нөхөн төлүүлсэн талаар тодорхой тооцоо судалгаа байхгүй байна.⁵⁵

Иймд хөдөлмөрийн харилцаанд аливаа төрлийн ялгаварлан гадуурхалтаас урьдчилан сэргийлэх, ийм зөрчлийг илрүүлж арилгах, аливаа төрлөөр ялгаварлан гадуурхаж ажилтныг ажлаас халсан, эрхийг нь хохироосон гэм буруутай албан тушаалтанд хүлээлгэх хариуцлагыг чангатгах, хохирогчдын эрхийг хамгаалах,

⁵⁴ “Төрийн албан хаагчийн эрхийн баталгаа” уулзалт ярилцлага, Т Батболд, “Төрийн алба хаагчийг ажил албан тушаалд нь эгүүлэн тогтоох шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны явц байдал, тулгарч буй бэршээл, шийдвэрлэх арга зам” илтгэлээс. 2011.03.03

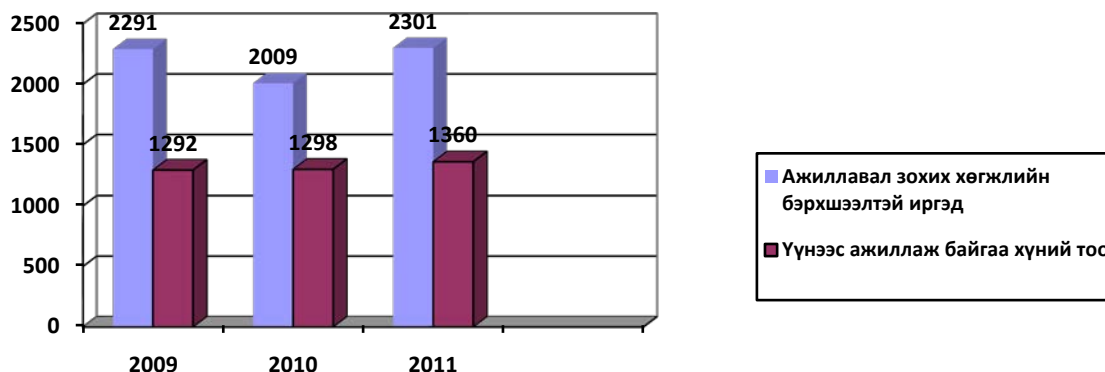
⁵⁵ Мөн тэнд

сэргээх, нөхөн төлбөр олгох асуудлыг нарийвчлан зохицуулах шаардлагатай байна.

Хөдөлмөрийн харилцаанд ялгаварлан гадуурхагдах явдал хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн дунд их гарч байна. Ажил хөдөлмөр эрхэлдэггүй хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн 2008 оны байдлаар 57 182 байна гэж Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн Яамнаас мэдээлжээ. 2004 онд явуулсан түүвэр судалгаанаас өөр хөдөлмөр эрхлэлтийн талаарх дэлгэрэнгүй судалгаа өнөөдрийг хүртэл хийгдээгүй байна.

Дээр дурдсан судалгаанд хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн 56,9 хувь нь хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч, 16,4 хувь нь гэр бүлийн бизнест цалин хөлсгүй оролцогч, 12 хувь нь гэрээт ажилчид гэсэн тоо байна. Үүнээс үзэхэд хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлт тун хангалтгүй байгаа нь харагдаж байна.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх талаар сүүлийн жилүүдэд төрийн зүгээс анхааран эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгосон ч бодит ахиц ажиглагдахгүй байна. Тухайлбал, 2007 оны 8 дугаар сарын 3-ны өдөр Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 111 дүгээр зүйлд нэмэлт, өөрчлөлт оруулж 25, түүнээс дээш ажилтантай аж ахуй нэгж, байгууллага нь ажил, албан тушаалынхаа дөрөв, түүнээс дээш хувийн орон тоонд хөгжлийн бэрхшээлтэй буюу одой хүнийг ажиллуулах, ажиллуулаагүй бол ажиллуулбал зохих орон тоо тутамд сар бүр төлбөр төлөх талаар тодорхой зохицуулалтыг тусгасан ч хуулийн заалт хэрэгжихгүй байна. Тухайлбал, Нийслэлийн Мэргэжлийн Хяналтын Газраас нийслэлийн нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулж буй 689 аж ахуйн нэгж, байгууллагуудад Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 111 дүгээр зүйлийн заалтын хэрэгжилтийг шалгажээ. Шалгалтаар 689 байгууллагад 111 102 ажилтан ажиллаж байгаагийн 1,1-1,2 хувь нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн ажиллуулж байна гэсэн дүн гаргажээ.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг ажиллуулаагүйн төлбөр төлөлтийн байдлыг дээрх 689 байгууллагад шалгахад тухайн байгууллагад 2 291 хөгжлийн

бэрхшээлтэй иргэн ажиллах ёстойгоос 1 360 хүн ажиллаж байсан ба 558 байгууллага 931 хүний ажлын байрны төлбөрийг хуулийн дагуу төлөхөөс 137 байгууллага 378 хүний 346 710,0 мянган төгрөгийн төлбөр төлөөгүй зөрчил илэрчээ.

Ихэнх байгууллага хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг ажиллуулах боломжгүй гэдгээр хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг авч ажиллуулах сонирхолгүй, ялангуяа төсвийн байгууллагууд санхүүжилт байхгүй нэрийдлээр хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн ажиллуулахгүйн төлбөрийг төлдөггүй байна. Тухайлбал, Шалгалтын явцад төсвийн 72 байгууллагад хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг ажиллуулаагүй орон тоонд оногдох төлбөр 82 298,0 мянган төгрөгийг нөхөн төлүүлэхээр акт тавихад 94,2 хувь буюу 67 байгууллага санхүүжилт байхгүй гэсэн үндэслэлээр төлбөрийг төлөөгүй байна.

Үүнээс үзэхэд, хуулийн хэрэгжилт хангалтгүй, ажил олгогч хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг ажилд авах сонирхолгүй, хөгжлийн бэрхшээлтэй гэдгээр нь ялгаварлаж байна гэж дүгнэхээр байна.

Хөдөлмөрийн харилцаан дахь аливаа төрлийн ялгаварлан гадуурхалтаас урьдчилан сэргийлэх, ийм зөрчлийг илрүүлж арилгах зорилгоор Хөдөлмөрийн тухай хуульд ялгаварлан гадуурхалтын тодорхойлолт, түүний хэлбэрүүдийг өргөн утгаар нь тодорхойлж, аливаа хэлбэрээр ялгаварлан гадуурхаж ажилтныг ажлаас халсан, эрхийг нь хохироосон гэм буруутай албан тушаалтанд хүлээлгэх хариуцлагыг чангатгах, хохирогчдын эрхийг хамгаалах, сэргээх, нөхөн төлбөр олгох зохицуулалтыг боловсронгуй болгож, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг ойлгож дэмжих, хамт олныхоо дунд ажиллуулж, туслахыг хичээдэг хандлагыг ажил олгогч, хөдөлмөрийн хамт олны дунд бий болгох, тийм хандлагыг дэмжих урамшуулах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Ажилтны эвлэлдэн нэгдэх эрх, үйлдвэрчний эвлэл байгуулах эрх

Хүний Эрхийн Түгээмэл Тунхаглал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт, Монгол Улсын Үндсэн хууль, Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын зарим баримт бичигт "...Хүн бүр нийгмийн болон өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс нам, олон нийтийн бусад байгууллага байгуулах, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдэх, үйлдвэрчний эвлэл байгуулах эрхтэй" хэмээн заасан. Үүний дотроос үйлдвэрчний эвлэл байгуулах, түүнд эвлэлдэн нэгдэх нь хөдөлмөрийн харилцаанд оролцож буй ажилтны хамгийн чухал эрх байдаг.

Хүний эрхийн Үндэсний Комисс 2005 онд Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн холбоотой хамтарч 20 аймгийн 42 сум (Увс аймаг ороогүй), нийслэлийн 9 дүүрэгт үйл ажиллагаа явуулж буй 315 аж ахуйн нэгж, байгууллагыг хамруулан эвлэлдэн нэгдэх, үйлдвэрчний эвлэл байгуулах, хамтын гэрээ, хэлэлцээр хийх эрхийн төлөв байдлыг шалган судалж, 2006 оны илтгэлдээ тусган тодорхой санал, зөвлөмж дэвшүүлж байсан юм.

Хүний эрхийн Үндэсний Комисс Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай БНМАУ-ын хуульд үйлдвэрчний эвлэлийн идэвхтэн сонгуультны нийгмийн хамгааллын асуудал болон эрх зүйн баталгааг хангах асуудлыг тусгах, энэхүү хуулийн зүйл, заалтыг зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагыг тодорхой болгох, үйлдвэрчний эвлэлийг мэдлэг, туршлагатай, чадварлаг ажилтнаар сэлбэх, тэдний бүтээлч идэвхийг өрнүүлэх, үйлдвэрчний эвлэлийн байгууллагын үйл ажиллагааг өргөжүүлж, нөлөө, нэр хүндийг нь дээшлүүлэх, тэдэнд тодорхой урамшуулал олгох журам тогтоох зэрэг зөвлөмжүүдийг өгч байсан ба эдгээр зөвлөмжүүд одоо хүртэл хэрэгжээгүй, тодорхой үр дүн, нааштай ахиц гараагүй байна. Харин 2011 оны 12 дугаар сард Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн Холбооноос Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай БНМАУ-ын хуульд өөрчлөлт оруулах ажлын хэсгийг байгуулан ажиллаж байна.

Гэвч Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулийг батлахаас өмнө гарсан энэхүү хуульд хэрэглэгдэж буй нэр томъёо нь хоцрогдсон төдийгүй, зарим зохицуулалт нь шаардлага хангахгүй байгаа нь тодорхой байна. Тухайлбал, тус хуульд үйлдвэрчний эвлэлийн байгууллагын хөдөлмөрийн харилцаатай холбоотой аливаа үйл ажиллагаанд оролцох хэлбэр, эвлэлдэн нэгдэх эрхийг зөрчиж буй этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг тодорхой заагаагүй байна.

Хувийн хэвшилд ажиллагсдын эрх ашгаа хамгаалах, эвлэлдэн нэгдэх талаар бодитой нөлөөллийн үйл ажиллагаа явуулаагүй байгааг цаашид төрөөс анхаарахыг Комисс 2011 оны илтгэлдээ дурдаж байсан.

Монгол Улсад үйлдвэрчний эвлэлийн байгууллага үүсч хөгжөөд 90 жил болж байгаа бөгөөд 2011 оны байдлаар үйлдвэрчний эвлэлд нэгдэж, гишүүний татвараа идэвхтэй төлж байгаа 202 708 гишүүн байгаагийн 80 хувь нь төрийн үйлчилгээний албан хаагчид ажээ. Төрийн албанд 160,0 орчим мянга, хувийн хэвшилд 1 000,0 мянга орчим хүн ажил хөдөлмөр эрхэлж байгаа гэж тооцвол Монгол Улсад үйлдвэрчний эвлэлийн гишүүнчлэл 20 орчим хувьтай байна гэсэн дүн мэдээг Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн Холбоо гаргажээ. Энэ тоо мэдээ нь ажилчдын үйлдвэрчний эвлэл байгуулах, түүнд гишүүнээр элсэх, эрх ашгаа хамгаалах эрхийн хэрэгжилт сайн биш байгааг харуулж байна. Ялангуяа хувийн хэвшлийн салбарт үйлдвэрчний эвлэл маш сул ажиллаж байна.

Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн холбооны бүтцэд Үндэсний төв, 21 аймаг, нийслэл, 13 салбарын Үйлдвэрчний Эвлэлийн холбоо, 2 065 анхан шатны Үйлдвэрчний Эвлэлийн хороо ажиллаж байна.

Ажил олгогчид болон аж ахуйн нэгж байгууллагын удирдлагууд тухайн байгууллага дээрээ анхан шатны үйлдвэрчний хороо байгуулахад эмзэглэдэг, идэвхтэн сонгуультныг илд далд хэлбэрээр хавчиж дарамталдаг, зарим тохиолдолд ажлаас нь халах явдал нийтлэг байна. Үүний нөгөө талд нь ажилчид үйлдвэрчний эвлэл байгуулах, эрх ашгаа хамгаалуулах гэсэн сонирхол давамгайлж байгаа хэдий ч дарамт шахалт үзэх, ажлаас халагдах эрсдэлтэй тулгардаг учир эрхээ эдлэх боломжгүй байдалд хүрдэг байна. Ялангуяа албан бус салбарт ажиллаж буй тухайлбал, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид (33 задгай зах дээр ажиллаж буй 18 мянган орчим хүн гэх мэт) хүн, цөөн ажилчидтай байгууллагын ажилтнууд (нийт аж ахуйн нэгжийн 80 гаруй хувь нь 9-өөс доош ажилчидтай гэсэн тоо бий) энэ эрхээ эдэлж чадахгүй хохирсоор байна.

Хүний эрхийн Үндэсний Комисс Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн Холбоотой хамтран ажиллах Санамж бичгийг 2011 онд байгуулж, энэ дагуу үүрэн телефоны “Ньютел”, “Скайтел” ,“Юнител” ХХК-иудад ажилчдын хөдөлмөрлөх эрхийн хэрэгжилтэд хяналт шалгалт хийснээс гадна Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн Холбооны хүсэлт болон хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр гарсан мэдээлэлд үндэслэн Канадын хөрөнгө оруулалттай уул уурхайн “Саусгоби сэндэс” ХХК-д үйлдвэрчний эвлэл байгуулах гэсэн ажилчдыг хоморголон халсан гэх гомдлын дагуу шалгалт хийхэд тухайн нөхцөл байдал үндэслэлтэй болох нь тогтоогдсон болно.

Үйлдвэрчний эвлэлийн байгууллага байгуулах, бүртгүүлэх, үйл ажиллагаа явуулахад олон төрлийн бэрхшээл учирч байгаа тухай Комисст болон Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн Холбоонд ирсэн гомдол, хийсэн шалгалтын дүнгээс харагдаж байна. Тухайлбал, Дорноговь, Баян-Өлгий аймагт үйлдвэрчний эвлэл байгуулах, бүртгүүлэхэд Улсын Бүртгэлийн Газраас нэр өгөх, гэрчилгээ авахад олон дахин буцааж хүндрэл учруулсан, үйлдвэрчний хорооны хуралд орон нутгийн удирдлагын зүгээс хөндлөнгөөс оролцож хянах явдал Дорноговь аймгийн Сайншанд сум, НИК ХХК, Зэвсэгт хүчний 336 дугаар анги зэрэг газарт гарч байсан.

Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн Холбооны ажилтнуудад хөдөлмөрийн хяналтын улсын байцаагчийн эрхийг Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газраас олгож эхэлсэн нь хөдөлмөрийн тухай хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт тавих, илэрсэн зөрчлийг арилгахад ач холбогдолтой арга хэмжээ болжээ. Эдгээр байцаагчдын мэдлэг, ур чадварыг нэмэгдүүлэх, ажиллах нөхцөл бололцоог сайжруулах шаардлагатай байна. Түүнчлэн Монгол Улс Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын “Цалин хөлсийг хамгаалах тухай” 95 дугаар конвенц болон

Эхчүүдийн хамгааллын тухай Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллагын 183 дугаар конвенцид нэгдэн орох шаардлагатай байна.

Төрийн болон хувийн хэвшлийн салбарт ажиллагсад эвлэлдэн нэгдэж, эрх ашгаа хамгаалах, үйлдвэрчний байгууллага байгуулах, хөдөлмөрийн хамтын гэрээ хийх боломж нөхцлийг өргөтгөж, ажиллагсад эвлэлдэн нэгдэж эрх ашгаа хамгаалахад ажил олгогчийн зүгээс дарамт, шахалт үзүүлдэг хууль бус ажиллагааг хуулиар хориглож, Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн тухай хуулийг өөрчлөн шинэчлэх шаардлагатай байна.

III БҮЛЭГ. УУЛ УУРХАЙ БА ХҮНИЙ ЭРХ

Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхтэй.

(Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн Арванзургадугаар зүйлийн 2 дахь заалт)

Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна.

(Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 1 дэх заалт)

Монгол Улс нь байгалийн арвин их нөөцтэй улс бөгөөд сүүлийн жилүүдэд түүнийгээ эрчимтэй ашиглах болсноор уул уурхайн салбар хурдацтай хөгжиж байна. Стратегийн ач холбогдол бүхий Оюутолгой, Тавантолгой болон бусад ашигт малтмалын ордууд эдийн засгийн эргэлтэд орсноор Монгол Улсын өрсөлдөх чадвар нэмэгдэн эдийн засаг, нийгмийн хөгжил хурдасч, хүн амын орлого нэмэгдэж байна.

Эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд гол хувь нэмэр оруулж буй салбарын нэг болох нүүрсний геологийн таамаг нөөц одоогоор 163,2 тэрбум тонн ба цаашид энэ тоо өсөх магадлалтай нь тогтоогдож, нүүрсний нөөцөөр дэлхийд эхний 10 орны тоонд багтах болсон. Монгол Улсын экспортоор гаргаж буй бүтээгдхүүний 87,7 хувийг уул уурхайн бүтээгдхүүн бүрдүүлж байгаагийн 41,63 хувийг нүүрс эзэлж байна.⁵⁶ 2010 онд 25,296 мянган тонн нүүрс олборлон 18,241 мянган тонн нүүрс экспортолж, улсын төсөвт 496,2 тэрбум төгрөг оруулжээ.⁵⁷

Нэг талаас ийм эерэг үзүүлэлт гарч буй боловч, нөгөө талаас уул уурхайн үйл ажиллагаатай уялдан газрын хөрсний эвдрэл бохирдол, усны нөөцийн хомсдол, агаар дахь шороо тоосжилт ихсэх зэрэг хүрээлэн буй орчинд үзүүлж буй сөрөг нөлөө нь иргэдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдарч, орчны бохирдлоос хамгаалуулах, газар эзэмших, өмчлөх, хувийн аж ахуй эрхлэх, өмчтэй болох, эрүүл мэндээ хамгаалуулах болон бусад эрхийг хөндөх боллоо.

Монгол Улсын хэмжээнд хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг Үндсэн хууль болон Байгаль орчныг хамгаалах тухай, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн орчны тухай, Усны тухай, Агаарын тухай, Ашигт малтмалын тухай, Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай зэрэг нийт 30 гаруй хуулиар зохицуулж байна.

⁵⁶ Ашигт Малтмалын Газар 2011 онд, Зууны мэдээ сонин, 2011.12.22, № 302, 303. 15, 16 дугаар нүүр.

² Мөн тэнд

Улсын Их Хурлаас Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт ашигт малтмал эрэх, хайх, ашиглах болон хайгуулын талбай, уурхайн эдэлбэрийн орчныг хамгаалахтай холбогдсон харилцааг зохицуулах зорилгоор 2006 онд баталсан Ашигт малтмалын тухай хуульд заасны дагуу ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл олгодог бөгөөд 2011 оны 12 дугаар сарын 15-ний байдлаар Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 0,4 хувийг ашиглалтын, 14,2 хувийг хайгуулын тусгай зөвшөөрөлтэй талбай эзэлж байна. Үүнийг задалж үзвэл 23,0 сая га талбайг хамарсан ашигт малтмалын 3765 тусгай зөвшөөрөл, үүнээс 682,8 мянган га талбай бүхий 1195 ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл, 22,3 сая га талбай бүхий 2 570 хайгуулын тусгай зөвшөөрөл хүчин төгөлдөр үйлчилж байна.⁵⁸

Экологийн эмзэг орчинтойгоо нягт холбоотой газрын хэвлийн баялгийг хүрээлэн буй байгаль орчин болон түүнтэй уялдсан иргэдийн эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрхэд сөрөг нөлөөгүй, зохистой ашиглан, үр өгөөжийг нь дээд зэргээр нэмэгдүүлэх нь Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг хангах нэг чухал үзүүлэлт юм.

Хүний эрхийн Үндэсний Комисс хуулиар олгосон бүрэн эрхийнхээ хүрээнд 2011 оны 9 дүгээр сард Монголын Үйлдвэрчний Эвлэлүүдийн Холбоо, Монголын Байгаль Орчны Иргэний Зөвлөл, Монголын Үндэсний Олон Нийтийн Телевиз, Үндэсний шуудан сонин зэрэг хэвлэл мэдээллийн байгууллагын төлөөллийг оролцуулан Өмнөговь аймагт уул уурхайн үйлдвэрлэл эрхэлж буй Энержи ресурс ХХК, төрийн өмчит Эрдэнэс-Таван толгой ХК, Таван толгой ХК, Оюутолгой ХХК-ийн үйл ажиллагаатай танилцан дүн шинжилгээ хийж, орон нутгийн иргэдийн эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхийн төлөв байдалд үнэлгээ хийх зорилгоор хяналт, шалгалтын ажлыг зохион байгуулсан.

Энэ ажлын хүрээнд Улаанбаатар-Мандалговь-Даланзадгад, Говьсүмбэр-Цогтцэций сум болон Таван толгой-Цагаан хад-Гашуун сухайтын чиглэлийн зам дагуу амьдарч буй орон нутгийн иргэдтэй уулзалт, ярилцлага хийсэн бөгөөд тэд замаар дайран өнгөрөх 100 хүртэлх тонн бүхий хүнд даацын тээврийн хэрэгслийн явах тоо ихэссэнээр тоосжилт эрс нэмэгдэж, амьжиргааны эх үүсвэр болсон малын бэлчээр талхлагдан амьдрах орчин, нөхцөлгүй болж улмаар төрсөн нутаг, идээшиж дассан газраасаа дайжин нүүхэд хүрч байгаа тухайгаа хэлж байлаа.

Өмнөговь аймгийн Цогтцэций суманд Энержи ресурс ХХК, Ханбогд суманд Оюу толгой ХХК, Гурван тэс суманд МАК ХХК, Чинхуа-МАК ХХК, Өмнийн говийн элс ХХК нь тус тусын авто замаар нүүрс тээвэрлэж байна. Үүнээс ганц Энержи ресурс ХХК 240 км үргэлжлэх хатуу хучилттай замаар тээвэрлэлт хийж байгаа

⁵⁸ Ашигт малтмалын газар 2011 онд, Зууны мэдээ сонин, 2011.12.22, № 302, 303, 15, 16 дугаар нүүр.

бөгөөд уг замаар зөвхөн гэрээ хийж төлбөр төлсөн машин явж байгаагаас агаарын бохирдолт, тоосжилт буурахгүй байна.⁵⁹

Өмнөговь аймгийн Манлай, Ханбогд, Цогтцэций сум болон Ханбогд сумын нутагт орших Цагаанхад сууринд амьдардаг иргэдийн ахуй, орчин нөхцөлтэй танилцаж уулзалт, ярилцлага хийх явцад иргэд ажлын байр, тогтмол орлоготой болсноор амьдрал ахуй нь тодорхой хэмжээгээр дээшилж байгаа боловч өнөөдрийг хүртэл амьдарч буй газраа өмчилж авч чадаагүй, ундны усны чанар, хүрэлцээ муугаас ходоод гэдэсний өвчин нэмэгдэж, тоосжилт ихтэйгээс амьсгалын замын өвчин, ялангуяа хүүхдийн амьсгалын замын өвчин эрс өсчээ.

Нүүрс тээвэрлэлттэй холбоотой олон салаа зам гарсанаар малын бэлчээр сүйтгэгдэж, тоосжилт, архидалт ихсэж, үүнтэй холбоотойгоор осол аваар их гарч байна. Шалгалтын явцад Өмнөговь аймгийн Засаг даргын дэргэдэх Цагдаагийн газрын өгсөн мэдээллээс үзэхэд гэмт хэргийн нөхцөл байдал урд жилүүдийнхээс хүндэрсэн байна. Тус аймгийн Ханбогд, Цогтцэций сумын нутгаар дайран өнгөрдөг нүүрс тээвэрлэлтийн замд 2009-2011 оны эхний 8 сарын байдлаар нийт 28 зам тээврийн осол гарч үүний улмаас 13 хүн амь наснаа алджээ.

Мөн уурхайн нөлөөллийн бүсэд иргэд малчид ихээр амьдардаг нь тэдний нүүлгэн шилжүүлэлт, нөхөн төлбөрийн асуудлыг анхаарахгүй өнгөрч болохгүйг харуулж байна.

Шигтгээ 1

Тоосжилт асар их байна, Газрын хөрс эвдэрч байна. Ургамал ургахаа больж байна, бэлчээргүй болчихвол малчид бид яаж амьдрах юм, Малын бэлчээр хорогдож байна, малчид малаа маллах сонирхолгүй байна, Орон нутаг руу чиглэсэн үйл ажиллагаа огт явагдахгүй байна, компанийн эрх ашгийн төлөө л явж байна, Мал уух усгүй болсон, машины тоосноос болж ногоо ургахаа больсон, Эрүүл мэнд муудаж байна ундны ус хатуулаг ихтэй, уснаас шалтгаалж элэг цөс, дотор эрхтэн муудсан, хүнд даацын машин их явдагаас тоосжилт ихэссэн.

*Манлай суманд амьдардаг С.С, П.М нарын 22 иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас.
2011 оны 9 дүгээр сарын 23-ны өдөр*

Ханбогд сум дахь Цагаан хад суурин нь Гашуун сухайтын шалган нэвтрүүлэх боомтоос 35 километрийн зайд нүүрс ачих буулгах дамжлага бааз нэртэйгээр анх байгуулагдсан бөгөөд албан бус тоогоор 5000 гаруй хүн байнга амьдарч байна. Гэвч энэ суурин засаг захиргааны нэгжийн зохион байгуулалтанд ороогүйгээс төрийн хууль тогтоомж огт үйлчилдэггүй газар болжээ.

⁵⁹ Байгаль Орчин, Аялал Жуулчлалын Яамны 2012 оны 1 дүгээр сарын 16-ны өдрийн 6/161 дугаар албан бичиг

Ямар ч эмх замбраагүй шавааралдан байрласан гэрүүдэд хүн амьдрах эрүүл ахуйн наад захын орчин нөхцөл бүрдээгүй нь нийтийн бие засах газар байхгүй, хаа дуртай газраа бие засаж байгаагаас харагдаж байлаа. Мөн олноор суурьшсан хятад иргэд эрүүл ахуйн шаардлага хангаагүй нөхцөлд хоолон гэр болон гэр буудлын үйлчилгээ үзүүлж байгаа нь анхаарал татаж байлаа.

Энд бага насны охид болон залуу бүсгүйчүүд биеэ үнэлэх явдал хэвийн үзэгдэл болж, бэлгийн замын халдварт өвчин газар авсан байна. Бэлгийн замын халдварт өвчин (тэмбүү, заг хүйтэн, трихмонад) Ханбогд суманд 2010 онд 5, 2011 онд 44 тохиолдол, Цогтцэций суманд 2010 онд 4, 2011 онд 7 тохиолдол, Гурван тэс суманд 2010 онд 4, 2011 онд 176 тохиолдол тус тус эрс нэмэгдэн бүртгэгджээ.⁶⁰

Үүнээс гадна нүүрс тээвэрлэдэг хүнд даацын авто машины тусгай зогсоолгүйгээс дуртай газраа машин тавьдаг, архидалт их байдгаас шөнө оройн цагаар согтууруулах ундаа хэрэглэсэн жолооч нар хаа хамаагүй явдгаас иргэдийн гэр, орон сууцыг дайрсан тохиолдол гарч, тэдний эрүүл мэнд, амь нас хохирох нөхцөл бүрдсэн байна.

Мөн ундны болон хэрэглээний усны худаг байхгүйгээс Ханбогд сумын төв болон Гашуун сухайтын боомтоос ундны усаа татаж 1 литрийг нь 30 төгрөгөөр зарах явдал газар авсан талаар ярилцлага хийсэн иргэд мэдээлж байсан. Хэрэглэж буй усны чанар муугаас гэдэсний өвчин ихсэх, биеийн арьс хуурайших, тууралт гарах зэрэг сөрөг нөлөө үзүүлдэг байна.

Энэ сууринд ямар нэгэн байдлаар олныг хамарсан архидалт, эмх замбраагүй байдал үүссэн үед хүчний байгууллагуудын дэмжлэгийг цаг тухайд нь авах боломж бүрдээгүй нь мөн л анхаарвал зохих асуудлын нэг болжээ. Ханбогд сумын төвөөс үе үе татварын байцаагч нар ирж үйлчилгээний хураамж авахаас өөрөөр ямар нэг төрийн үйлчилгээ энд байхгүй байна.

Гашуун сухайтын боомтоор хилээр нэвтрэхээр хүлээж буй машинуудын тоо өдөрт дунджаар 120-130-д хүрдэг. Тэдгээр машинуудын жолооч нар хил хаасан үед тус суурингийн гэрүүдээр хооллож, хонодог байна.

Нүүрс ачиж буулгах, замын тоосжилтоос шалтгаалж үзэгдэх орчин хязгаарлагдмал байдаг байна. Таван толгой ХК-ийн уурхайн ашиглалтын талбайн эргэн тойронд байрласан уурхайчид, тээвэрчдийн гэр суурин, нүүрс ачиж буулгах цэг Цагаан хад, хилийн Гашуун сухайт боомт болон энэ хоорондох зам дагуух газар нутагт шороо, нүүрсний тоосжилт, тортог байх ёстой хэмжээнээс хэд дахин нэмэгдэж, ялангуяа салхи шуургатай үед орчин тойрны үзэгдэх юмс үгүй болж

⁶⁰ Өмнөговь аймгийн Засаг даргын тамгын газрын Нийгмийн хөгжлийн хэлтсийн дарга Н.Жамьян хорол, Төрийн захиргаа, удирдлагын хэлтсийн дарга Ш.Бат-Эрдэнэ нартай хийсэн ярилцлагаас, 2011.9.20.

байгаа зэрэг нь хүн амьдрах боломжгүй, гамшгийн хэмжээнд хүрснийг илтгэж байна.

Өмнөговь аймгийн Цогтцэций, Ханбогд сумын хүн эмнэлгийн салбарын ажилтай танилцаж, иргэд ямар өвчнөөр илүүтэй өвчилж байгааг судалж үзэхэд тоосжилтоос үүдэлтэй амьсгалын замын өвчин, ялангуяа бага насны хүүхдүүдийн дунд ихээр нэмэгджээ. Хүүхдийн амьсгалын замын цочмог халдварт өвчлөлийг сумдаар авч үзвэл: Хан богдод 2010 онд 92, 2011 онд 175, Цогтцэцийд 2010 онд 157, 2011 онд 486 тохиолдол бүртгэгдэж өссөн байна.⁶¹

Хилийн Гашуун сухайт боомтод ажиллаж буй хил, гааль, мэргэжлийн хяналт, гадаадын иргэн, харьяатын асуудал эрхлэх албаны ажилтнууд байнгын утаа тортог, тоосжилт дунд төрийн албыг залгуулж буйгаас гадна, Гашуун сухайт боомтыг хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөө одоог хүртэл гараагүйгээс тэдний ажиллах, амьдрах хэвийн орчин нөхцөл бүрдээгүй байна.

Шигтгээ 2

Энд байгаа гэрүүдэд монголчууд амь зуухын эрхэнд янз бүрийн ажил хийн ажиллаж, амьдарч байна, дугуй нөхнө, жолооч нарын хоолыг хийж өгнө. Нөгөө мэргэжлийн хяналтынхан хаана байна, ийм газар хоол хийж болохгүй, архи зарж болохгүй, ийм үйл ажиллагаа явуулж болохгүй гээд хаа сайгүй торгоод байдаг, энд байхгүй. Татварын байцаагч, мэргэжлийн хяналт байхгүй. Байгаль орчны байцаагч байхгүй. Хуулийг хэн сайн зөрчиж байна тэр хүн энэ шороо тоостой орчинд таван цаас олох юм даа. Хуулиараа явна гээд сумын Засаг даргаас нэг газар гуйя гэсэн хүний ажил нь хэзээ ч бүтэхгүй. Жижиг гэр тойрсон ядарсан хүмүүс бол монголчууд, том том гэр суурингуудад дан хятадууд байна.

Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сум дахь Таван толгой ХК-ийн удирдлагатай хийсэн ярилцлагаас, 2011оны 9 дүгээр сарын 25-ны өдөр

Гашуун сухайтын авто замын шалган нэвтрүүлэх боомтын хийсэн судалгаагаар нүүрс тээвэрлэн хил нэвтэрч байгаа 66 аж ахуйн нэгжийн 6122 хүнд даацын тээврийн хэрэгсэл бүртгэгдсэнээс, том тэрэг барих монгол жолооч зохих хэмжээнд бэлтгэгдээгүй гэсэн шалтгаанаар нийт жолооч нарын 80 орчим хувь буюу 4041 нь Хятад Улсын иргэд байна.⁶²

Жолооч нарын амьдрах, ажиллах нөхцөл маш хүнд байгаа нь үзэх, шалгах шаардлагагүй нүдэнд ил харагдаж байлаа. Гадаадын иргэдийн ажил хийх зөвшөөрөл, бүртгэлд тавих хяналт алга байна. Монгол, хятад жолооч нарын

⁶¹ Өмнөговь аймгийн Засаг даргын тамгын газрын Нийгмийн хөгжлийн хэлтсийн дарга Н.Жамьян хорол, Төрийн захиргаа, удирдлагын хэлтсийн дарга Ш.Бат-Эрдэнэ нартай хийсэн ярилцлагаас, 2011.9.20.

⁶² Гашуунсухайт дахь Авто замын шалган нэвтрүүлэх боомтын гаргасан “2011 онд Гашуунсухайт АЗШНБ-оор үйл ажиллагаа явуулж байгаа ХХК-иудын ажилчид, тээврийн хэрэгслийн судалгаа” 2011 оны 9 дүгээр сарын 24-ний өдөр.

харьцаанд бие биеэ үл хүндэтгэх, заримдаа үзэн ядах хандлага гардаг болсны улмаас эмх замбараагүй байдал ч үүсч болзошгүй болсон байна. Эмх замбараагүй байдал үүссэн үед зохицуулах төрийн механизм (цагдаа, хүчний байгууллага) байхгүй байгаа нь сэтгэл түгшээж байна.

Шигтгээ 3

Гадаадын компаниуд өөрсдийн жолоочтойгоо орж ирдэг. Тэр нь дандаа хятад жолооч нар байдаг. Монголчуудыг оруулахгүй. Хятад ажилчдын визний хугацаа энэ тэр нь дуусчихсан, Монгол жолооч нар 1100 юаны цалинтай байхад хятадууд 2000 юань авдаг. Энэ ам руу орно, бүгд хятад иргэд байдаг. Монголчууд цөөхөн шүү. Би ч гэсэн хятад компанийн тэрэг барьж байна. Монгол компани нь цалин багатай, нийгмийн даатгал, орлогын албан татвар суутгаад авчихна. Хятад компанид 1200 юань авна.

Өмнөговь аймгийн Цогтцэций сум дахь Таван толгой ХК-ийн жолооч нартай хийсэн ярилцлагаас, 2011 оны 9 дүгээр сарын 25-ны өдөр

Нутгийн захиргааны болон өөрөө удирдах байгууллага нь Ашигт малтмалын тухай хуулийн 12 дугаар зүйлийн 12.1.3 дахь хэсэгт “байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх, хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах болон орон нутгийн төсөвт төвлөрүүлэх төлбөрийн талаар хүлээсэн үүргээ тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч хэрхэн биелүүлж байгаад хяналт тавих бүрэн эрхтэй” гэж заасан боловч энэ нь бодит байдал дээр бүрэн хэрэгжихгүй байна. Аймаг, сумын нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллага, Засаг даргын зүгээс хатуу хучилттай зам барьсны дараа тээвэрлэлт хийх шаардлага тавьдаг боловч хүчин мөхөсдөж олон талын дарамтад орж, яаж ч чадахгүй байдалд хүрдэг байна. Үүнээс шалтгаалж нүүрс болон бусад ховор элемент агуулсан шороог тээвэрлэхдээ малын бэлчээр, байгаль орчинд нөхөж баршгүй хохирол учруулж, орон нутгийн иргэдийн эрх ашгийг ноцтой зөрчиж байна.

Дундговь аймгийн 7 сумын нутаг дэвсгэрээр Оюутолгой, Тавантолгой зэрэг томоохон ордуудыг чиглэсэн хүнд даацын авто тээврийн зам дайран өнгөрдөг. Дэлгэрцогт, Сайнцагаан, Луус, Хулд сумын нутгаар 250 километр урт, 30-50 метр өргөн, 15-25 салаа замаар 1 өдөрт 400 хүртэл хүнд даацын тээврийн хэрэгсэл, Баянжаргалан, Гурвансайхан, Өлзийт сумын нутгаар 215 километр урт, 60 метр өргөн, 20 салаа замаар 1 өдөрт 500 хүртэл хүнд даацын тээврийн хэрэгсэл тус тус дайран өнгөрдөг.⁶³ Үүнээс хамаарч тухайн сум, орон нутагт газрын хөрс ихээр гэмтэж, цөлжилт үүсэж буй нэг шалтгаан болж байна.

Цөлжилттэй холбоотой малын бэлчээр хомсдох, усны нөөц багасах, тоосжилт ихсэх зэрэг сөрөг үзэгдлүүдээс шалтгаалж амьдрах орчингүй болсон иргэд, малчид орон нутгаасаа дайжин нүүх явдал ихэсжээ.

⁶³ Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын зөвлөмжийн дагуу хийсэн ажлын тайлан, Дундговь аймгийн Засаг даргын 2011 оны 11 дүгээр сарын 29-ний өдрийн 1/1088 дугаар албан бичиг

Хүний эрхийн Үндэсний Комисс уул уурхайн салбарт ажиллаж буй аж ахуйн нэгжүүдийн үйл ажиллагаатай уялдан орон нутгийн иргэдийн эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрхийн хэрэгжилтэд хийсэн хяналт шалгалтаар илэрч, тогтоогдсон нөхцөл байдалд үндэслэн Монгол Улсын Ерөнхий сайд С.Батболдод санал хүргүүлсэн.⁶⁴ Үүнд:

1. Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, Байгаль Орчин, Аялал Жуулчлалын Яам, Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн Яам, Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газар, Гадаадын Хөрөнгө Оруулалтын Газар, Гадаадын Иргэн, Харьяатын Асуудал Эрхлэх Газар, Цагдаагийн Ерөнхий Газар, Гаалийн Ерөнхий Газар, Авто Тээврийн Газар, Авто Замын Газрын төлөөлөл оролцсон ажлын хэсэг томилон 7-10 хоног ажиллуулж, зарим асуудлыг газар дээр нь шийдвэрлүүлэх, цаашид авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний талаар санал боловсруулах;
2. Гашуун сухайтын боомтын гаалийн тоног төхөөрөмж, хяналтын механизмын хүчин чадлыг сайжруулах, нэвтрүүлэх чадавхийг дээшлүүлэх замаар Цагаан хад дахь нүүрс ачих, буулгах цэгийн үйл ажиллагааг зогсоох;
3. Шороон замаар нүүрс тээвэрлэж байгааг бүрмөсөн зогсоох арга хэмжээг дэс дараатай авч хэрэгжүүлэх;
4. Ашигт малтмалын зөвшөөрөл олгохдоо тухайн орон нутгийн удирдлагатай зөвшилцдөг, олборлолт, тээвэрлэлтийн асуудлыг урьдчилан тохиролцдог эрх зүйн зохицуулалтыг хуульд тусгах;

Монгол Улсын Засгийн газар дээрх саналын дагуу дараах мэдээллийг Комисст ирүүлсэн байна. Үүнд:

1. Гашуунсухайт хилийн боомтыг хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөг Зам, Тээвэр, Барилга, Хот Байгуулалтын Яамны захиалгаар “АРТ КОНСТРАКШН” ХХК боловсруулж дуусах шатандаа ороод байна. Тус ерөнхий төлөвлөгөө батлагдсанаар 2012 онд боомтын шалган нэвтрүүлэх цогцолборыг иж бүрнээр шинэчлэн, хилээр орох, гарах зорчигчид болон ачааны тээврийн машины гарцыг чөлөөтэй болгож, хилийн хяналтын байгууллагуудын ажиллагсдын амьдрах орон сууц, зорчигчдын үйлчилгээ, аж ахуйн нэгжүүдийн бизнесийн орчинг бүрдүүлсэн суурьшлын бүс, нүүрс буулгадаг дамжин ачих цэгийг нэгдсэн зохион байгуулалтад оруулах арга хэмжээ авна.
2. Таван толгойн орд газраас хилийн боомт руу шороон замаар нүүрс тээвэрлэж, байгаль орчинд сөргөөр нөлөөлж байгаа байдлыг арилгах зорилгоор Засгийн

⁶⁴ Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын 2011 оны 10 дугаар сарын 25-ны өдрийн 1/566 дугаар албан бичиг

газрын 2011 оны 257 дугаар тогтоолоор одоо баригдаад байгаа 245 километр хатуу хучилттай замыг өргөтгөж, дөрвөн зорчих хэсэгтэй болгох, тус замаар уул уурхайн ашигт малтмал тээвэрлэдэг бүх аж ахуйн нэгжүүдийн тээврийн хэрэгслийг явуулах, нэгдсэн үнэ тариф тогтоох, засвар арчлалтын асуудлуудыг гэрээгээр зохицуулах зэрэг цогц арга хэмжээ авахаар шийдвэрлээд байна.

3. Ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл олгох боломжтой гэж үзсэн тохиолдолд аймаг, нийслэлийн Засаг дарга, Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын Тэргүүлэгчдийн санал, зөвшөөрөл авах талаарх зохицуулалтыг Ашигт малтмалын тухай хуулийн 19.3-19.6-д заасан тул хуулийн хэрэгжилтэд нь хяналт тавьж ажиллах болно⁶⁵ гэжээ.

Байгаль Орчин, Аялал Жуулчлалын Яамнаас Хүний эрхийн Үндэсний Комисст ирсэн “Ашигт малтмал ашиглах тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч аж ахуйн нэгжийн байгаль орчныг хамгаалах талаар хуулиар хүлээсэн үүргийн хэрэгжилтэд 2010 онд хийсэн улсын үзлэг, шалгалтын танилцуулга”-д дурдсанаар Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь Ашигт малтмалын тухай хуулийн 56 дугаар зүйлийн 56.1.5-д заасны дагуу байгаль орчныг нөхөн сэргээх үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн тусгай зөвшөөрөлийг хүчингүй болгуулах талаар аймгуудын Байгаль Орчин, Аялал Жуулчлалын Газар, Мэргэжлийн Хяналтын Газар, хэлтсүүдээс байгаль орчны төрийн захиргааны төв байгууллагад санал санаачилга гаргах явдал дутагдаж байна.⁶⁶

Санхүүгийн ямар ч чадамжгүй, уул уурхайн мэргэжлийн боловсон хүчингүй байгууллагуудад ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл олгосноос ашигт малтмалын ордыг эмх замбараагүй сорчлон ашиглаад орхиж байна. Уулын ажлын технологийн горимыг зөрчснөөс болж байгалийн баялгийг сорчлон олборлож их хэмжээний хаягдал үүсгэж байна. Энэ нь хувиараа буюу гар аргаар ашигт малтмал олборлох боломж бий болгож байгаль орчинд ихээхэн сөрөг нөлөөлөл үзүүлж байна.⁶⁷

Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газраас Хүний эрхийн Үндэсний Комисст ирсэн “2011 онд уул уурхайн салбарт нэгдсэн удирдамжийн дагуу хийсэн хяналт шалгалтын тайлан”-гаас үзэхэд Нүүрс тээвэрлэж байгаа аж ахуйн нэгж, байгууллагууд Техник эдийн засгийн үндэслэлдээ нүүрс экспортлох зам, тээвэр,

⁶⁵ Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын 2011 оны 11 дүгээр сарын 8-ны өдрийн ХЭГ/2045 дугаар албан бичиг

⁶⁶ Байгаль Орчин, Аялал Жуулчлалын Яамны 2012 оны 1 дүгээр сарын 16-ны өдрийн 6/161 дугаар албан бичиг.

⁶⁷ Мөн тэнд

зам ашиглах, байгаль орчныг хамгаалах арга хэмжээний талаар тусгаагүйгээс болж тээвэрлэлтийн үед байгаль орчинг сүйтгэх явдал гарсаар байна.⁶⁸

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн Хөтөлбөрийн дэмжлэгтэйгээр 2011 онд боловсруулан гаргасан Хүний хөгжлийн үндэсний 5 дахь илтгэлд уул уурхайн үйл ажиллагаа нь байгаль орчин болон иргэдийн эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрхэд хэрхэн нөлөөлж буй талаар тусгасан байна.

“Монгол орны хувьд байгаль орчны асуудал нь нүүдлийн мал аж ахуйтай нэгэн адил өнө эртний түүхтэй. Дэлхийн болоод бүс нутгийн уур амьсгалын өөрчлөлт, улам бүр ойрхон давтагдах болсон байгалийн гамшиг, мал сүргийн тооны түргэн өсөлт, уул уурхайд тулгуурласан эдийн засгийн эрчимтэй хөгжил зэрэг олон асуудал улс оронд тулгарах боллоо. Эдгээр өөрчлөлтийн улмаас үндэсний түвшинд ч, хувь хүнд ч эмзэг өртөмтгий байдал бий болж байна. Хүний үйл ажиллагаа, нэг талаас малын нэг төрлийг дагнан өсгөх, бэлчээрийг даацыг хэтрүүлэх, нөгөө талаас уул уурхайн үйл ажиллагаа газрын доройтолд нэрмээс болж байна.

Уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулж буй газар нутгийн хэмжээ хэдийгээр бага мэт боловч химийн аюултай бодис ашиглаж байгаагаас шалтгаалан уул уурхайн салбарын байгаль орчинд үзүүлэх нөлөө нилээд ноцтой байх магадлалтай байна Ийм бохирдлыг цэвэрлэж саармагжуулахад асар их хүчин чармайлт шаардагдахаас гадна эрүүл мэнд, экологийн ноцтой үр дагаврыг дагуулж болохоор байна.

Макро түвшинд уул уурхай нь хүний хөгжилд ихээхэн эерэг нөлөө үзүүлэх, тухайлбал, уул уурхайд тулгуурласан эдийн засгийн өсөлт ажлын байр бий болгох, орлого нэмэгдүүлэх, амьжиргааны материаллаг түвшинг дээшлүүлэх боломжтой байж болох юм. Гэвч микро түвшинд уул уурхай, ялангуяа зохицуулалтгүй уул уурхайн салбар нь оролцогч этгээдэд богино хугацааны ашиг авчрах боловч урт хугацаанд эрүүл мэнд, байгаль орчны ихээхэн сөрөг үр дагавар дагуулах аюултай”⁶⁹ гэжээ

Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж 2011 оны 4 дүгээр сард зохион байгуулсан “Геологи, уул уурхайн үйл ажиллагаа, байгаль орчны нөхөн сэргээлт, олон нийтийн оролцоо” сэдэвт нээлттэй хэлэлцүүлгийг хааж хэлсэн үгэндээ “Өчигдөр нэг хүн ярьж байсан “Уул уурхайгаас үнэтэй баялаг монголд бий шүү” гэж. Өнөөдөр хувьчлаад авсан, хотонд нь байгаа мал сүрэг нь Таван толгойн 10 хувиас юмуу, уул уурхайн сэдвээс илүү иргэндээ үнэтэй баялаг. Нутаглаж байгаа нутаг нь тэр иргэндээ илүү үнэтэй баялаг. Эдэлж байгаа эрх чөлөө нь тэр иргэндээ илүү

⁶⁸ Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газрын 2012 оны 1 дүгээр сарын 13-ны өдрийн 1/175 дугаар албан бичиг

⁶⁹ “Эмзэг байдлаас тогтвортой хөгжил рүү: байгаль орчин, хүний хөгжил” Монгол Улсын хүний хөгжлийн илтгэл, 2011 он

үнэтэй баялаг. Уул уурхайн маргаанаас болж 20 жилийн турш тэмцсэн, олсон нийтлэг үнэлэмжээ татаад унагаж болохгүй. Тэгэхээр энэ үүднээс нь бид харах ёстой гэж хэлж байсантай би санал нэг байна”⁷⁰.

Улсын Их Хурлын 2008 оны 12 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”-д ...уул уурхайн үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаанаас шалтгаалан гадаргын болон газрын доорхи усны экосистем доройтох, бэлчээр хомсдох зэрэг сөрөг нөлөөллийг багасгахад анхаарч экологийн тэнцвэрт байдлыг хангах зорилгоор гол мөрний эх, ай сав, ойн бүс, говийн баян бүрд, нуур цөөрөм, түүхийн дурсгалт газарт ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл олгохгүй байх, ...хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, ...байгаль орчинд халгүй, хүний амьдрах орчинд аюулгүй байх зарчмыг баримтлан эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх. ”⁷¹ гэж заажээ.

Хүний эрхийн Үндэсний Комисс энэ бүлэгт дурдсан асуудлаар зохих хяналт шалгалт, судалгааг зохион байгуулж, холбогдох байгууллагуудад хуулийг хэрэгжүүлэх талаар санал, зөвлөмж хүргүүлж байгаа боловч үр дүн төдийлөн хангалттай бус байна.

Уул уурхайн үйлдвэрлэлд түшиглэсэн нийгэм эдийн засаг хурдацтай хөгжиж байгаа боловч Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан иргэдийн амьд явах, эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, өмчлөх болон бусад эрхийн асуудал хурцаар хөндөгдөх боллоо. Иймд Хүний эрхийн Үндэсний Комисс Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн Хөтөлбөрийн “Хүний эрхийн хэрэгжилтэд хяналт тавих үндэсний чадавхийг бэхжүүлэх нь” төсөлтэй хамтран уул уурхайтай холбоотой үүссэн хүний эрхийн асуудлыг цаашид нарийвчлан шалгаж, судлан асуудлыг үндэслэлтэй шийдвэрлүүлэхээр энэ оны туршид хэд хэдэн аймагт үйл ажиллагаа явуулахаар ажиллаж байна.

⁷⁰ www.president.mn Үзсэн 2012 оны 3 дугаар сарын 15-ны өдөр

⁷¹ www.mecs.gov.mn Үзсэн 2012 оны 3 дугаар сарын 5-ны өдөр

IV БҮЛЭГ. ЭРҮҮЛ МЭНДЭЭ ХАМГААЛУУЛАХ ЭРХИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

Хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсролоор нь ялгаварлан гадуурхаж үл болно.

(Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван дөрөвдүгээр зүйлийн 2 дахь заалт)

Эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрхтэй. Иргэдэд эмнэлгийн төлбөргүй тусламж үзүүлэх болзол журмыг хуулиар тогтооно.

(Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арванзургадугаар зүйлийн 6 дахь заалт)

Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ ба хүний эрх

Хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээ хүний эрхийн асуудал болох нь

Эдгэрэх найдваргүй өвчтэй хүний эмнэлгийн тусламж авах эрхийг хангах, амьдралын чанарыг нь дээшлүүлэх чухал арга зам бол хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээ юм. Хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээ гэдэг нь төгс эмчилгээгүй болж, амьдралын төгсгөлийн шатанд орсон хүнд өвчтэй хүн болон түүний гэр бүлийнхэнд амьдралын чанарыг нь дээшлүүлэх, нийгэм-сэтгэл зүйн, сэтгэл санааны дэмжлэг үзүүлэх, өвчтөний өвдөлт ба бусад зовиур шаналгааг хөнгөвчлөхөд чиглэсэн асаргаа, сувилгаа, эмчилгээ, сургалт, удирдлага зэрэг цогц үйлчилгээ юм.⁷²

Өвдөлт, шаналгаатай шинж тэмдэг (өтгөн хатах, бөөлжих, амьсгаадах, байнга ханиалгах, тамир тэнхээ алдах, өтгөн, шингэнээ өөрийн мэдээгүй алдах, хавагнах гэх мэт)-үүдийг хөнгөвчлөх; хэвтрийн холголт, цооролтоос сэргийлэх, арчлах, шээлтүүр ба бургуй тавих, хаймсуураар тэжээх зэрэг өвчтөнд шаардлагатай бүхий л асаргаа; өвчтөн болон ар гэрийнхэнд сэтгэл засал (сэтгэл гутрал, айдас, түгшүүр, нойргүйдэл, ганцаардал зэрэг тохиолдолд)-ын тусламж үзүүлэх, өвчтөнийг асарч сувилахад ар гэрийнхэн, асран халамжлагчдыг сургах, зөвлөх, шаардлагатай тохиолдолд хөнгөвчлөх төвүүд өвчтөнг өөд болсны дараа ар гэрийнхэнд нь сэтгэл заслын үйлчилгээг үзүүлдэг.

Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ нь өвчтөнийг насан өөд болтол нь орон дээр хэвтүүлж, асарч сувилахад чиглэдэггүй, харин өвчтөнг амьдралын үлдсэн хугацаагаа боломжийн хэрээр идэвхитэй өнгөрүүлэх, тав тухтай байлгахад чиглэсэн эмнэлэг-сэтгэл зүйн өвөрмөц үйлчилгээ юм байна. III-IV шатны хорт

⁷² “Эрүүл мэндийг хамгаалах технологи-Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх байгууллагын бүтэц, үйл ажиллагаа” Монгол Улсын стандарт, MNS 5455-1:2005.

хавдар, хүнд харвалтын улмаас үүссэн саажилт, элэгний хатуурлын улмаас үүссэн хэвлийн шингэн хуралт ба хордлого, бөөрний хурц дутагдал, зүрх, уушигны хүнд өвчин зэрэг монгол хүний нас баралтын түгээмэл шалтгаан болж буй хүнд өвчний үед хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ зайлшгүй шаардлагатай байдаг ажээ. Гэвч манай улсад хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ шаардлагатай хүмүүсийн зөвхөн 8 хувь нь уг тусламж үйлчилгээг авч, үлдсэн 92 хувь нь хүнд өвчинд зовж, шаналсаар нас эцэслэж байгаа тухай баримтыг мэргэжлийн байгууллагууд гаргасан байна.⁷³

Шаардлагатай тохиолдолд хүн бүрт хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээнд хамрагдах боломжийг бүрдүүлэх нь хүний эрхийн асуудал юм. Эдгэрэх найдлагагүй болсон өвчтөн нас нөгчих хүртлээ өвчин зовиураа аль болох бага мэдэрч, хүний ёсоор амьдрах, үүний тулд эмнэлгийн шаардлагатай тусламж авах эрхийг Монгол Улсын Үндсэн хууль, олон улсын гэрээ, хууль тогтоомжоор баталгаажуулсан билээ.

Өвчтөний нөхцөл байдал, хэрэгцээнд нийцсэн хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ чанартай, хүртээмжтэй байх нь хүний эрхийн гурван үндсэн шаардлагад нийцнэ. **Нэгдүгээрт**, хүний эрхийн тулгуур зарчим болох эрхэм зэрэгтэй, хүний ёсоор амьдрах боломж хүн бүрт байх шаардлагын үүднээс хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээ хүртээмжтэй байх ёстой. Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээний үр дүнд эдгэрэх найдваргүй өвчтөн өвдөлт, сэтгэл санааны зовиур шаналгааг хамгийн багаар мэдэрч, ердийн амьдралаа үргэлжлүүлэх, үр хүүхэд, хань ижил, эцэг эхтэйгээ хэвийн харилцах, тоглож наадах, хайрлаж дурлах, шүтэж бишрэхээс эхлээд өвчнийхөө тухай үнэн зөв мэдээлэл авах, эмчилгээ, асаргааныхаа талаар шийдвэр гаргахад оролцох, цаашилбал, захиасаа хэлэх, гэрээслэлээ бичих, мөрөөдлөө биелүүлэх, дуусгаагүй ажлаа гүйцэлдүүлэх, уулзахыг хүссэн хүмүүстэйгээ уулзах зэргээр үхэлд сэтгэл зүйн болон бусад байдлаар “бэлтгэлтэй байж” тав тухтай, сэтгэл дүүрэн нас эцэслэх боломжтой болдог.

Хоёрдугаарт, Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 13 дахь заалт, Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пактын 7 дугаар зүйлд “хэнд боловч ... хүнлэг бус, хэрцгий хандаж, нэр төрийг доромжилж болохгүй...” гэж заасан. Орчин үеийн анагаах ухааны түвшинд өвдөлт, бусад зовиурыг хөнгөвчлөх боломжтой тохиолдолд хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ үзүүлэхгүйгээр өвчтөнг бие махбод, сэтгэл зүйн хувьд шаналган зовоох нь хэрцгий, хүнлэг бус харьцаа болохыг Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын эрүү шүүлт, хэрцгий, хүнлэг бус, хүний нэр төрийг доромжилсон харьцаа буюу шийтгэлийн асуудлаарх Тусгай илтгэгч удаа дараа

⁷³Монгол Улсад жилд 17 000 хүн нас барж байна. Эдгээр хүмүүсийн 60 хувь буюу дунджаар 9 000 хүнд хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээ хэрэгцээтэй байдаг бөгөөд улсаас зөвхөн Хавдар Судлалын Үндэсний Төвийн хөнгөвчлөх эмчилгээний тасгийг санхүүжүүлдэг байна. Тэгвэл эдгээр 9 000 хүний 3 003 (давхардсан тоогоор 2011 онд) нь Хавдар Судлалын Үндэсний Төвийн хөнгөвчлөх эмчилгээний кабинетаас зөвлөгөө авч, 724 хүн (2011 оны 12 дугаар сарын байдлаар) хөнгөвчлөх эмчилгээнд хамрагдаж, үлдсэн 8 200 орчим хүн нь хөнгөвчлөх эмчилгээ авч чадалгүй өвдөж, шаналсаар хорвоог орхисон байна.

онцлон тэмдэглэжээ.⁷⁴ Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ авч чадахгүйгээс өвчтөн бие махбодийн хувьд зовж, тарчлаад зогсохгүй, өвчнийхөө улмаас биш, өвдөлтийн шоконд орж нас барж байгаа тухай эмгэнэлтэй мэдээллийг мэргэжлийн байгууллага Хүний эрхийн Үндэсний Комисст өгч байна.⁷⁵

Шигтгээ 1

... Завхан аймгийн Тосонцэнгэл сумын харьяат өвчтөн Л 65 насандаа өвдөлтийн шокоор нас барсан. Тэрээр элэгний хорт хавдартай байсан. Өвдөлт намдаах эм кодейн, морфины аль аль нь аймаг, суманд нь тасарсан байсан тул охиноо Улаанбаатар хот явуулж 10 хоног уух эм жороор авахуулсан. Дахин эм авч чадалгүй өвдөлтийн улмаас нас барсан.

“Найдвар” хоспис эмнэлгийн тэмдэглэлээс...

Гуравдугаарт, өвчтөн шаардлагатай тохиолдолд хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээ авч чадахгүй байх нь Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 6 дахь заалт, Эдийн засаг, нийгэм соёлын эрхийн тухай олон улсын пактын 12 дугаар зүйлд⁷⁶ заасан “...эмнэлгийн тусламж авах эрх” хангагдахгүйд хүргэнэ. Эдгэрэх найдваргүй гэж оношлогдсон, хүнд өвчнийхөө улмаас хүчтэй зовиур шаналгаа мэдэрч буй иргэнийг ихэнх эмнэлгийн байгууллага хүлээн авч, үйлчилгээ үзүүлэхдээ хойрго ханддаг. Энэ нь бусад нөлөөлөх хүчин зүйлсээс гадна нэгдүгээрт, өвчтөний зовиур шаналгааг хөнгөвчлөх үйлчилгээ үзүүлэх нь тухайн эмнэлгийн чиглэл биш, хоёрдугаарт, нас баралт гаргахгүй байх үүднээс хүнд өвчтөн авахгүй байхыг эмнэлэг илүүд үздэгтэй холбоотой.

⁷⁴ “Өвчтөнд хөнгөвчлөх эмчилгээ үйлчилгээ үзүүлэхгүйгээр хүнд өвдөлт шаналалд хүргэж байгаа нь хэрцгий хүнлэг бус, хүний нэр төрийг гутаасан хандлагын хэлбэр мөн... Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээг хүртээмжтэй болгох талаар яаралтай арга хэмжээ авахгүй бол олон хүний өвчин шаналал зогсохгүй. Иймээс улс орон бүр хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ авахад саад тотгор болж буй дүрэм журмуудаа өөрчлөх талаар бүхий л боломжтой арга хэмжээ авах шаардлагатай” гэж Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүний Эрхийн Зөвлөлд 2009 оны 1 дүгээр сарын 14-ний өдөр хүргүүлсэн илтгэлдээ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын эрүү шүүлт, хэрцгий, хүнлэг бус, хүний нэр төрийг доромжилсон харьцаа буюу шийтгэлийн асуудлаарх Тусгай илтгэгч Манфред Новак онцолсон. (Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын баримтын дугаар: A/HRC.10/44, 74.e дахь догол мөр)

⁷⁵ Энэхүү илтгэлийг боловсруулахад Хүний эрхийн Үндэсний Комисс “Монголын Хөнгөвчлөх Эмчилгээ Нийгэмлэг” Төрийн бус байгууллагатай нягт хамтран ажилласан бөгөөд илтгэлд эшлэсэн өвчтөнүүдтэй хийсэн ярилцлагыг тус байгууллагын тусламжтайгаар зохион байгуулсан болно.

⁷⁶ Эдийн засаг, нийгэм соёлын эрхийн тухай олон улсын пактын 12 дугаар зүйлд “Энэхүү гэрээнд оролцогч улс биеийн болон сэтгэцийн эрүүл мэндийн боломжит дээд түвшинд байх хүн бүрийн эрхийг хүлээн зөвшөөрнө. Энэхүү эрхийг бүрэн дүүрэн хэрэгжүүлэх үүднээс гэрээнд оролцогч улсууд дараах шаардлагатай арга хэмжээг авна: ... Өвчилсөн тохиолдолд эмнэлгийн бүх эмчилгээ, үйлчилгээг баталгаатай авах нөхцлийг бүрдүүлэх” гэж заасан. Пактын 12 дугаар зүйлийн заалтыг тайлбарласан Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Эдийн Засаг, Нийгэм, Соёлын Эрхийн Хорооны 14 дүгээр ерөнхий зөвлөмжид “...Архаг болон эмчлэгдэх боломжгүй өвчтөнд тавих анхаарал халамж, асаргаа сувилгаа, тэдгээрийн өвчин зовиурыг хөнгөлөх бүхий л нөхцлийг бүрдүүлэх, нэр хүндтэйгээр амьдралаас явахад нь бүхий л бололцоогоор хангах нь нэн чухал” болохыг онцолжээ. Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пактад Монгол Улс 1968 оны 01 дүгээр сарын 05-ны өдөр гарын үсэг зурж, 1974 оны 11 дүгээр сарын 18-ны өдөр соёрхон баталсан.

Манай улсад хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ үзүүлдэг цөөхөн тооны нэгж байдаг бөгөөд өвчтөн тэдгээр эмнэлгийн үйлчилгээнд хамрагдахын тулд уртаас урт дараалал хүлээх шаардлагатай болж байна. Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ хүртээмжгүйгээс олон жилийн турш нийгмийн болон эрүүл мэндийн даатгал төлсөн Монгол Улсын иргэн амьдралынхаа хамгийн тулгамдсан, эмнэлгийн тусламж шаардлагатай үедээ эмнэлгийн тусламж авч чадахааргүй нөхцөл байдал үүсч байна. Иймээс хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх нь ардчилсан төрийн үүрэг юм.

Шигтгээ 2

“...Би улсад 42 жил ажилласан. Эрүүл мэндийн болон нийгмийн даатгалыг зохих ёсоор нь төлж ирсэн. Урьд өмнө өвдөж эмнэлэгт хэвтэж байгаагүй. Өвдөөд эмнэлгээр явж оношлуулахад зөндөө их мөнгө гарсан. Тэгээд дараа нь “Эмчилгээ авахгүй болсон байна. Гэртээ гар” гээд гаргачихсан. Одоо дотор муухайрч, цусаар огиод байхад түргэн тусламж ирж үзчихээд орхиод явчих юм аа. Авах эмнэлэг олдохгүй, хувийн эмнэлгүүд даатгалаас мөнгө олдохгүй гээд авахгүй юм.”

“Найдвар” хоспист хэвтэж эмчлүүлж буй өвчтөн Р

Шигтгээ 3

“...Өндгөвчний хорт хавдрын улмаас цус алдаж байхад нэг ч эмнэлэг хүлээж аваагүй. Аргаа барахдаа шөнө таксигаар “Найдвар” хоспист ирж хэвтсэн”.

“Найдвар” хоспист эмчлүүлж буй өвчтөн Д

Амьдралын төгсгөлийн шатандаа буй өвчтөний шаналгаа ихэнх тохиолдолд дан ганц бие махбодын зовиураар хэмжигдэхгүй. Нийгэмд эзэлж байсан байр сууриа алдах, гэр бүлдээ өмөг түшиг нь байж чадахгүй болох, ажил, орлогогүй болсноос гутрах, үлдэж буй ойр дотны хүмүүсийнхээ төлөө зовох, тэднийхээ амьжиргааг доош татах, төвөг дарамт болж байгаадаа цухалдах зэрэг сэтгэл зүйн бэрхшээл өвчтөнд тулгардаг. Биеийн зовиурыг хөнгөвчлөхийн зэрэгцээ сэтгэл зүйн дэмжлэг, туслалцаа үзүүлдгээрээ хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ чухал ач холбогдолтой. Нөгөө талаас хэн нэгэн хүндээр өвдөж, асаргаа шаардлагатай болох нь дан ганц өвчтөний биш, гэр бүлийн асуудал юм. Ойр дотны хүнээ асарч сувилахын тулд ихэнх тохиолдолд гэр бүлийн аль нэг гишүүн сурч боловсрох, ажил хөдөлмөр эрхлэх боломжгүй болж, тэр хэрээр өрхийн төсөв хүндэрч, санхүүгийн болон сэтгэл зүйн дарамт гэр бүлийг нөмөрдөг.

Ийнхүү гэр бүлийн гишүүн хөгжих, орлого олох боломжгүйгээр хүнд өвчтэй дотны хүнээ асардаг ч, хэрхэн зөв асрах, зовиурыг хөнгөвчлөх, гэнэтийн хүнд байдалд ямар арга хэмжээ авахаа мэдэхгүйгээс тэр бүр үр дүнтэй тусламж үзүүлж чадахгүй байх нь бий. Хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээг зөв зохистой хүргэснээр ихэнх тохиолдолд өвчтөн зовиур шаналгаагүй амьдрах, амьдрах хугацааг уртасгах

боломжтой байна.⁷⁷ Иймээс хүндээр өвдөж, асаргаа шаардлагатай болсон өвчтөн мэргэжлийн баг, байгууллагаас хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ авах боломжтой байх нь өвчтөнг хүнд өвчин, түүнтэй холбоотой сэтгэл зүйн зовиур шаналгаанаас байж болох дээд хэмжээнд ангижруулаад зогсохгүй, гэр бүлийн гишүүдийн эрхийг хамгаалахад чухал ач холбогдолтой.

Шигтгээ 4

“... Хорт хавдрын улмаас би ажил хийх боломжгүй болж цалин орлогогүй болсон. Эхнэр дүү хоёр маань намайг байнга сахиж, асрах шаардлагатай болсноор ажил хийж чадахгүй байна. Асрамжийн мөнгө хэт бага тул гэр бүл, 3 хүүхэд маань байнгын санхүүгийн гачигдалтай, эм тарианы зардалд сар бүр 300 000-аас дээш төгрөг зарцуулж байна.”

“Найдвар” хоспист эмчлүүлж буй өвчтөн Ж

Шигтгээ 5

“... Хөдөөнөөс онош тодруулахаар эхнэр хүүтэйгээ хотод ирсэн. Хорт хавдар гэж оношлогдон, олон янзын эмчилгээг нэлээд удаан хугацаанд хийлгэсэн ч бие улам муудаж, сүүлдээ буцаж нутаг руугаа явж чадахааргүй болтлоо дордсон учраас хүүхдүүд маань зарим малаа зарж, намайг асарч сувилахаар хотод шилжиж ирсэн.”

“Найдвар” хоспист эмчлүүлж буй өвчтөн А

Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээний хэрэгцээ шаардлага, тулгамдсан асуудлууд

Манай улсад хөнгөвчлөх эмчилгээг ихэвчлэн эмнэлгийн нөхцөлд үндсэн оношт тулгуурласан хөнгөвчлөх мэс заслын, туяаны, химийн эмчилгээ, зовиур, өвдөлтийг дарахад чиглэсэн шинж тэмдгийн хөнгөвчлөх эмчилгээ хийж ирсэн байна. 1970 онд Эрүүлийг Хамгаалах Яамны сайдын тушаалаар нэг их эмч, хоёр бага эмчтэй хөнгөвчлөх эмчилгээний бригадыг байгуулж, гэрээр эмчилгээ, үйлчилгээ үзүүлдэг байжээ. 1975 онд Цацраг туяа (одоогийн Хавдар Судлалын Үндэсний Төв) эмнэлэг дээр 1 их эмч, 4 бага эмч, 10 ортой хөнгөвчлөх эмчилгээний тасаг бий болж, 1986 оноос Улаанбаатар хотын дүүргүүдэд хавдар судлалын

⁷⁷ Манай улсад 2010 оны байдлаар хорт хавдартай хэмээн оношлогдсон хүмүүсийн 79.1 хувь нь өвчнийхөө III, IV үе шатанд орсон үедээ оношлогдож хорт хавдрын улмаас нас барсан хүмүүсийн 61.4 хувь нь анх оношлогдсоноосоо хойш 1 жил хүртэлх хугацаанд амьдардаг. Эдгээр хүмүүс цус алдах, дотор муухайрах, огиж бөөлжих, гэдэс дүүрэх, суулгах, түгжрэх, амьсгаадах, амьсгал давчидах, ханиах, хэвтэрийн цооролт, хавдрын эдгэрэшгүй шархны улмаас эдгээр өвдөлтийн шоконд орж ихээхэн зовж шаналж нас бардаг байна. Тэгвэл хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээ хөгжсөн улс орнуудад хорт хавдрын үсэрхийлэл илэрснээс хойш өвчтөний амьдрах хугацаа дунджаар 2.5-аас 4 жил байдаг ажээ. Энэ талаар “Эрүүл мэндийн үзүүлэлт 2010”, Д.Одонтуяагийн “Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээний чанарыг дээшлүүлж, амьдралын чанарыг дээшлүүлэе” онол практикийн бага хуралд хэлэлцүүлсэн “Монголын хөнгөвчлөх эмчилгээний нийгэмлэгийн ололт амжилт, цаашдын зорилт”(2010 он) илтгэлээс дэлгэрүүлж үзнэ үү.

кабинет байгуулан, зарим нэг тусламж, үйлчилгээг гэрээр үзүүлдэг байжээ. 2000 онд хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээний 10 ортой тасаг Соросын сангийн тусламжтайгаар Хавдар Судлалын Үндэсний Төвд байгуулж, 2005 оноос улсын төсвийн санхүүжилтээр иргэдэд үнэ төлбөргүй үйлчилж байна. Одоогийн байдлаар тус төв 16 ортойгоор үйл ажиллагаа явуулж байна.

Хувийн хэвшлийн тухайд хавдрын болон хавдрын бус шалтгаанаар хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ хэрэгцээтэй хүмүүст “Ногоон гэр”, “Ивээл”, “Ариун”, “Омега” зэрэг хосписууд⁷⁸ христийн шашны шугамаар үнэ төлбөргүй, “Найдвар”, “Алтан хөшиг”, “Шинэ босго” зэрэг хосписууд төлбөртэйгээр хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээг үзүүлсээр иржээ. Мөн 2011 онд “Ачтан” хувийн эмнэлэгт 15 ортой хөнгөвчлөх тусламж, эмчилгээний тасаг нээж, мөн Чингэлтэй дүүргийн Эрүүл Мэндийн Нэгдэл 5 ортой, Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх Ерөнхий Газрын харьяа эмнэлэг 4 ортой хөнгөвчлөх эмчилгээний өрөөгөөр (палат) үйлчилж байна.

Сүүлийн жилүүдэд хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ үзүүлдэг төвүүд цөөн тоогоор байгуулж байгаа хэдий ч тэдгээр хүмүүсийн хэрэгцээг хангаж чадахгүй байна. Дэлхийн улс орнууд хүн амын насны бүтэц, өвчлөлийн байдал зэрэг хүчин зүйлүүдийг харгалзан хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээний орны хэрэгцээгээ тодорхойлдог байна. Тухайлбал, Исланд, Норвеги, Нидерланд, Люксембург, Польш зэрэг улсуудад 100 000 хүн тутамд 5 ор⁷⁹, Австралид 100 000 хүн тутамд 6,7 ор⁸⁰, Шинэ Зеландад 100 000 хүн тутамд 10 ор байхаар тодорхойлжээ. Дэлхийн улс орнуудын жишигтэй харьцуулан үзвэл манай улсад 100 000 хүнд хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээний ор 5-8, Улаанбаатар хотод 50-80 ор, улсын хэмжээнд 150-210 хөнгөвчлөх эмчилгээний ор хэрэгцээтэй байна. Гэвч одоогийн байдлаар улсын төсөв, хувийн хэвшлийн санхүүжилттэй орны тоо улсын хэмжээнд нийт 40 байгаа нь шаардлагатай хэмжээнээс 81 хувиар дутуу байгаа юм.⁸¹

⁷⁸ Хөнгөвчлөх эмчилгээний Хоспис гэдэг нь “Хүнд өвчин эмгэгийн улмаас амьдралын төгсгөлийн шатанд орсон, илааршуулах эмчилгээ авах ямар ч найдваргүй болж өвчин нь хурдан даамжирч байгаа золгүй хүмүүсийн амьдралын чанарыг нь дээшлүүлэх үүднээс биеийн ба сэтгэлийн зовиур шаналгааг хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээ үзүүдэг өвөрмөц, бие даасан нэгж, байгууллага юм”. Хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээ үзүүлдэг байгууллага, нэгжид Хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээний цогц байгууллага-Хоспис, Гэрээр үйлчилдэг хоспис, Өдрийн хоспис, Хөнгөвчлөх эмчилгээний эмнэлэг, Төрөлжсөн нарийн мэргэжлийн эмнэлгийн доторх хөнгөвчлөх эмчилгээний тасаг, палат, Хоспис-амбулатори орно. (“Эрүүл мэндийг хамгаалах технологи-Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх байгууллагын бүтэц, үйл ажиллагаа” Монгол Улсын стандарт MNS 5455-1:2005)

⁷⁹ “Facts and indicators on palliative care development in 52 countries of the WHO European region: results of an EAPC task force”, page 4.

⁸⁰ Palliative care in Western Australia., Final report December 2005, page 2.

⁸¹ “Эрүүл мэндийн тусламжийн хоёр дахь шатанд ...амьдралын төгсгөлийн шатандаа буй өвчтөн хэвтэж эмчлүүлэхийг хүсэж байгаа тохиолдолд аймаг, дүүргийн эмнэлэгт хөнгөвчлөх эмчилгээний 2-5 ор тус тусламж үйлчилгээг үзүүлнэ. ...Эрүүл мэндийн тусламжийн гурав дахь шатанд Хавдар Судлалын Үндэсний Төвийн хөнгөвчлөх эмчилгээний тасаг 15-20 ортой нарийн мэргэжлийн хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээг үзүүлэх болно. Мөн Сүрьеэгийн Клиник Эмнэлэг, Халдварт Өвчин Судлалын Үндэсний Төв, Клиникийн төв эмнэлгүүдэд 1-3 ортой хөнгөвчлөх эмчилгээний палат ажиллуулах” стандартыг 2005 онд тогтоосон. (“Эрүүл мэндийг хамгаалах технологи-Хөнгөвчлөх

Нөгөө талаас хөгжингүй улс орнуудын иргэдтэй харьцуулахад монгол хүний архаг, хүнд өвчнөөр өвдөх магадлал өндөр байгааг харгалзаж үзвэл⁸² манай улсад хөнгөвчлөх эмчилгээний ор 210-аас ч илүү байх шаардлагатай байна. Улсын төсвийн хөрөнгөөр үзүүлж буй хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээг зөвхөн хавдраас үүдэлтэй зовиурт чиглэж байгаа бөгөөд харвалт, эмэнд дасалтай сүрьеэ, зүрхний шигдээс, амьсгалын замын архаг бөглөрөлт өвчин, элэгний хатуурал, бөөрний архаг дутагдал, системийн өвчний төгсгөлийн шат, хүнд гэмтэл (тархи, нуруу нугас, дунд чөмөг), төрөлхийн гаж хөгжил, саа, саажилттай хүмүүс, насны доройтол болон бусад бүхий л эрхтэн тогтолцооны өвчний төгсгөлийн шатанд буй өвчтөнүүдэд чиглэсэн үйлчилгээ дутагдаж байна. Түүнчлэн хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ хөдөө орон нутагт огт байхгүйгээс олон мянган хүний эрх зөрчигдөж байна.

Монгол Улсын Засгийн газар хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээг дэмжих, хөгжүүлэх талаар зарим арга хэмжээ авч байна. Тухайлбал, Халдварт бус өвчнөөс сэргийлэх, хянах үндэсний хөтөлбөрт⁸³ *“халдварт бус өвчний төгсгөлийн шатанд өвдөлт, бусад шинж тэмдгийг хөнгөвчлөн зовиур шаналгаагүй байлгахад чиглэсэн хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээний чадавх, нөөцийг нэмэгдүүлэх”* зорилт тавьсан байна. Энэхүү хөтөлбөрийн хүрээнд хэрэгжих Хорт хавдраас сэргийлэх, хянах дэд хөтөлбөрт⁸⁴ *“Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагын өвдөлт намдаах эмчилгээ болон хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээний стратегийг хэрэгжүүлэн хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээг цогц байдлаар хөгжүүлэх, өвдөлт намдаах эмчилгээг сайжруулан хүртээмжтэй болгох зорилгоор хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээний тусгай хөтөлбөрийг хэрэгжүүлнэ”*, мөн тус хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөний 5 дахь хэсэгт Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээний талаар 2008-2013 онд авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ тусгажээ.

Эрүүл мэндийн сайдын 2009 оны 180 дугаар тушаалаар баталсан “Даатгалын сангаас санхүүжих тусламж үйлчилгээний төлбөрийн арга, зардлыг хэмжээг тооцох журам”-д *“...Даатгалын сангаас санхүүжүүлэх тусламж үйлчилгээний хувьсах зардын хэмжээг тогтоох тусламж үйлчилгээний төрөлд*

тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх байгууллагын бүтэц, үйл ажиллагаа” Монгол Улсын стандарт MNS 5455-1:2005 дэлгэрүүлж үзнэ үү)

⁸² 2010 оны нийт 17 276 нас баралтыг хүйсээр нь авч үзвэл эрэгтэй 10 325, эмэгтэй 6 951 байсан байна. 2010 оны байдлаар хүн амын нас баралтын гол 5 шалтгаанд: 1. Зүрх-судасны тогтолцооны өвчин (10 000 хүн амд 23,61 хувь), 2. Хавдар (10 000 хүн амд 13,02 хувь), 3. Өвчлөл ба нас баралтын гадны шалтгаан (10 000 хүн амд 10,11 хувь), 4. Хоол боловсруулах тогтолцооны өвчин (10 000 хүн амд 5,30 хувь), 5. Амьсгалын тогтолцооны өвчин (10 000 хүн амд 2,72 хувь) орж байна. Хүн амын нас баралтын түвшин 10 000 эрэгтэй хүн амд 76,78 хувь, 10 000 эмэгтэй хүн амд 49,17 хувь ногдож байна. Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагаас 2008 онд гаргасан тооцооллоор 2030 оны нас баралтын хэтийн төлөвийг дэлхийн хүн амын нас баралтын гол 5 шалтгаан нь зүрхний ишемийн өвчин, тархины судасны өвчин, уушгины архаг бөглөрөлт өвчин, амьсгалын доод замын халдварууд, замын осол гэмтэл байх тооцоо гарчээ. (2010 оны Эрүүл мэндийн үзүүлэлтээс дэлгэрүүлж үзнэ үү)

⁸³ “Халдварт бус өвчнөөс сэргийлэх, хянах үндэсний хөтөлбөр”, Засгийн газрын 246 дугаар тогтоол, 2005.12.14.

⁸⁴ “Хорт хавдраас сэргийлэх, хянах дэд хөтөлбөр”, Эрүүл Мэндийн сайдын 210 дугаар тушаал, 2008.9.18.

хөнгөвчлөх, үйлчилгээг” хамруулж, “Эмнэлэг, рашаан сувилалын орны дээд хязгаарыг батлах тухай” Эрүүл Мэндийн сайдын тушаалд “Аймаг, сум, дүүргийн нэгдсэн эмнэлэг, эрүүл мэндийн нэгдлийн нийт орны 6-аас доошгүй хувь нь өдрийн эмчилгээнд, 1-ээс доошгүй хувь нь хөнгөвчлөх эмчилгээний зориулалтаар ашиглана”⁸⁵ гэж заажээ. 2011 онд Эрүүл Мэндийн сайд, Сангийн сайд, Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн сайдын хамтарсан тушаалаар “Даатгуулагчид үзүүлэх тусламж үйлчилгээний хувьсах зардлын хэмжээг төрийн өмчийн эрүүл мэндийн байгууллагад хөнгөвчлөх үйлчилгээ 90 000⁸⁶ төгрөг байхаар тогтоожээ.

Үүний зэрэгцээ “Төлбөрийг нь төрөөс хариуцан амбулатори, поликлиникээр эм олгох өвчин эмгэгийн жагсаалтад”⁸⁷ хорт хавдрын III, IV үе шат (хөнгөвчлөх эмчилгээ), сүрьеэ, сэтгэцийн болон удаан хугацаанд нөхөн сэргээх эмчилгээ шаардагдах зарим эмчилгээний зайлшгүй шаардлагатай эмийг⁸⁸ үнэ төлбөргүй олгож байхаар заасан. Хэдийгээр төрөөс хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээг өрхийн болон дүүргийн эмнэлгээр дамжуулан, эрүүл мэндийн даатгалын сангаас санхүүжүүлж, иргэдэд үнэ төлбөргүй хүргэх, Монгол Улсад хамгийн түгээмэл өвчлөлийн нэг болох хорт хавдарын⁸⁹ зовиурыг хөнгөвчлөхөд шаардлагатай эмийг үнэ төлбөргүй олгох хууль тогтоомжийг баталсан боловч төдийлөн үр дүнтэйгээр хэрэгжиж чадахгүй байна. Энэ нь нэг талаас өрхийн болон дүүргийн эмнэлгийн ажлын ачаалал их байгаагаас иргэдэд хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх боломжгүй, нөгөө талаас тэдгээр эмнэлгийн удирдлагын алдаатай бодлого, эмч мэргэжилтнүүдийн хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх арга зүй дутмаг байдагтай холбоотой байна.

⁸⁵ “Эмнэлэг, рашаан сувилалын орны дээд хязгаарыг батлах тухай” Эрүүл Мэндийн сайдын 17 дугаар тушаал, 2011.01.14.

⁸⁶ “Даатгуулагчид үзүүлэх тусламж үйлчилгээний хувьсах зардлын даатгалын сангаас олгох хэмжээг тогтоох тухай” Эрүүл Мэндийн сайд, Сангийн сайд, Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн сайдын хамтарсан 438/273/146 дугаар тушаал, 2011.12.30.

⁸⁷ “Төр хариуцах тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх журам”, Эрүүл Мэндийн сайдын 393 дугаар тушаал, 2006.12.05.

⁸⁸ Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ үзүүлж буй байгууллагууд нь амьдралын төгсгөлийн шатанд үзүүлэх хөнгөвчлөх эмчилгээний нэн шаардлагатай 60 нэр төрлийн эм, хэрэгслээр хангагдсан байх шаардлагатай байдаг. Монгол Улсад хэрэглэхийг зөвшөөрсөн бусад эмийг туслах ба орлуулан хэрэглэх эмийн журмын дагуу хэрэглэж болдог бөгөөд өвчтөний хүсэлт, зөвшөөрлийг харгалзан уламжлалт анагаахын эмийг туслах эм болгон хэрэглэж болно (Нэн шаардлагатай эмийн жагсаалтыг “Эрүүл мэндийг хамгаалах технологи-Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх байгууллагын бүтэц, үйл ажиллагаа” Монгол Улсын стандарт MNS 5455-1:2005 хавсралт 2-оос дэлгэрүүлж үзнэ үү).

⁸⁹ 2010 онд Монгол Улсад хүн амын нас баралтын шалтгааны 37,7 хувийг зүрх-судасны тогтолцооны өвчин, 20,8 хувийг хавдар, 16,1 хувийг өвчлөл ба нас баралтын гадны шалтгаан эзэлж байгаа бөгөөд нийт нас баралтын шалтгааны 75 хувь ногдож байна. Хорт хавдар өвчний шалтгаант нас баралт нь 1990 оноос хойш хүн амын нас баралтын 2 дахь гол шалтгаан болсоор байгаа бөгөөд 2010 оны байдлаар хорт хавдарын шалтгаант нас баралтын түвшин 10 000 эрэгтэй хүн амд 14,99 хувь, 10 000 эмэгтэй хүн амд 11,14 хувь ногдож, эрэгтэйчүүдийн дунд элэг, ходоод, уушиг, улаан хоолой, түрүү булчирхайн хорт хавдар, эмэгтэйчүүдийн дунд элэг, ходоод, улаан хоолой, умайн хүзүү, уушигны хорт хавдар гол шалтгаан болж байна.

Шигтгээ 6

“...Манай хороонд хорт хавдартай 10 гаруй хүн бий. Манай эмнэлэг тэдэнд опийн⁹⁰ эмийг жороор олгохгүй байгаа. Жор нь ч байхгүй. Тийм шаардлага ч тавиагүй. Олон ажилтай, тайлан тооцоо их гаргадаг тул түүнийг хөөцөлдөж байгаагүй.”

Өрхийн эмч Ө

Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээ үзүүлэхэд шаардлагатай эм хэрэгсэл огт хангалтгүй байгаа нь анхаарвал зохих асуудал болж байна. Мөн өвчин намдаах эмийн төрөл цөөн, хангамж, хүрэлцээ муу зэргээс хамааран үнэ нь ихэсч, байнга авч хэрэглэхэд өвчтөн болон тэдний ар гэрийнхэнд санхүүгийн бэрхшээл үүсэх, өрхийн эмч нар хүчтэй өвчин намдаах эмийн жор бичиж өгөхгүй байх, өвчин намдаах эмийн төрөл цөөн, дунд болон хүчтэй өвдөлтийг намдаах опийн бүлгийн эмийн хүртээмж, хангамж муу, үнэтэй, зарим үед тасарч олдохгүй байх зэргээс тогмол авч хэрэглэж чаддаггүй байна. Хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээнд өвдөлт намдаах эмийг Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагын зөвлөмжийн дагуу тодорхой шатлалаар, цаг баримтлан, уух хэлбэрээр өвчтөний байдал болон тухайн нөхцөлд нь тохируулан хэрэглэх ёстой. Аймаг, дүүргийн хавдрын эмч нар өвдөлт намдаах эмийг хөнгөвчлөх эмчилгээний заалтаар өвчтөнд хэрэгтэй хэмжээгээр нь үнэ төлбөргүй өгөх, мөн сумын ба өрхийн эмч нар опийн эмийн жор бичих эрхтэй болсон төдийгүй өвчтөнд өвдөлт намдаах эмийн жорын маягт, жор бичилт стандартыг⁹¹ баталж, өвчтөнд өвдөлт намдаах эмийг хэрэгцээнд нь нийцсэн тунгаар 7 хоногоор нэг жорын маягтад бичих боломжтой болсон хэдий ч хүчтэй өвдөлт намдаах эмийн жорын маягт нь үнэтэй, жор бичилт хяналт шалгалт, тайлан тооцоо ихтэй учир сум, өрхийн эмнэлэг, эмч нар төдийлөн бичихгүй байна.

Шигтгээ 7

Жил бүрийн эцэст морфины нөөц цагаасаа өмнө дуусдаг учраас 10-12 сард өвчтөнд өвдөлт намдаах тунгаар биш нэр төдий амсуулах тунгаар өгч, өвчтөнийг зовоосоор байна. “Ивээл” хосписын захирал, гадаадын иргэн Х.Ш өвдөлттэй өвчтөн нь өвчин намдаах эм байхгүйгээс хэрхэн зовж шаналж байгааг нь хараад уйлж байсан.

Монголын Хөнгөвчлөх Тусламж Үйлчилгээ Нийгэмлэгийн гишүүдтэй хийсэн ярилцлагаас...

Хүүхдэд зориулсан хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээг бий болгож хөгжүүлэхэд Засгийн газар онцгойлон анхаарах шаардлагатай байна. Харамсалтай нь Хавдар

⁹⁰ Опийн гаралтай бэлдмэлүүд (opiate) кодеин, морфин зэрэг намуу цэцэгнээс гаргаж авдаг бодисууд, опийн эмүүд (opioid) төвийн болон захын мэдрэлийн тогтолцооны тусгай опийн рецепторт очиж нөлөөлдөг байгалийн ба нийлмэл гаралтай эмүүд, үүнд кодеин, морфин, оксикодон, фентанил зэрэг хамаарна.

⁹¹ “Эрүүл мэндийг хамгаалах технологи–Эмийн жор маягт, жор бичилт” стандарт MNS 5376: 2004: 174

Судлалын Үндэсний Төв болон Эх Нялхасын Эрдэм Шинжилгээний Төвд хөнгөвчлөх эмчилгээний нэгж байхгүйгээс тэдгээр эмнэлгүүдэд олон сар, жилээр хэвтэж эмчлүүлж буй хүнд өвчтэй хүүхдүүд амьдралынхаа эцсийн мөчийг хүртэл зохистой тусламж, үйлчилгээ авч чадалгүйгээр, зовж шаналсаар амьсгал хурааж байна.

Шигтгээ 8

...Эх Нялхасын Эрүүл Мэндийн Төвд цусны, мэдрэлийн, зүрх судасны өвчтэй, төрөлхийн гажигтай олон хүүхэд өвчиндөө шаналж, уйлсаар хорвоог орхиж байна. Жишээлбэл, цусны хорт хавдраар өвчилсөн хүүхэд маш амархан цус алддаг. Зарим тохиолдолд огцом хөдөлмөгц цус их хэмжээгээр алддаг учраас ийм байдалд хүргэхгүйн тулд энэ өвчнөөр өвдсөн хүүхдүүдийг ихэнхдээ орон дээр нь хэвтүүлдэг. Гэтэл ийм хүүхэд зохих хөнгөвчлөх, үйлчилгээний тусламжтай орон дээр хэвтэж байгаад биш тоглож, наадаж амьдралын сүүлийн өдрүүдээ өнгөрүүлэх боломжтой.

Монголын Хөнгөвчлөх Тусламж Үйлчилгээ Нийгэмлэгийн гишүүдтэй хийсэн ярилцлагаас...

Хүнд өвчтэй хүнд хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээ үзүүлж буй өнөөгийн тогтолцоог хянан үзэж, монгол хүний бие махбод, сэтгэл зүйн онцлог, гэр бүлийн нийгэм, эдийн засгийн байдалд нийцсэн, хүртээмжтэй, үр нөлөөтэй, чанартай хөнгөвчлөх тусламж, үйлчилгээг бий болгож хөгжүүлэхэд чиглэгдсэн цогц, нарийвчилсан төлөвлөгөө боловсруулж, хэрэгжүүлэх нэн шаардлагатай болжээ.

Сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүсийн эрх

Сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүсийн эрх зүйн зохицуулалт

Сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүсийн эрхээ бүрэн дүүрэн эдлэх, аливаа ялгаварлан гадуурхахаас ангид байх нийгэм, эдийн засаг, эрх зүйн орчин бүрдүүлэх нь Монгол Улсын олон улсын гэрээгээр хүлээсэн төрийн үүрэг юм. Монгол Улсын Үндсэн хуульд “Хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсролоор нь ялгаварлан гадуурхаж үл болно”⁹², олон улсын гэрээнд хүний эрх, эрх чөлөөг эдлүүлэхдээ “хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн онцлог байдлыг хүндэтгэх, тэднийг хүний ялгаатай байдал, хүн төрөлхтөний нэг хэсэг гэж хүлээн авах”⁹³ гэж заасан. Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцид “Оролцогч улсууд өөрийнхөө

⁹² Үндсэн хуулийн Арван дөрөвдүгээр зүйлийн 2 дахь заалт

⁹³ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий Ассамблейн 2006 оны A/61/611 дүгээр тогтоолоор баталсан Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай конвенц, конвенцийн нэмэлт протоколд

боломжид түшиглэн хөгжлийн бэрхшээлтэй болон оюуны хомсдолтой хүүхдийн нэр төрийг хүндэтгэн нийгмийн амьдралд идэвхтэй оролцох боломжтой орчинд бүрэн дүүрэн, зохистой амьдрах нөхцлийг бүрдүүлэх, хөгжлийн бэрхшээлтэй болон оюуны хомсдолтой хүүхдийг асран хамгаалахад бололцооныхоо хэрээр туслалцаа үзүүлэх, онцгой анхаарал халамж тавих үүрэгтэй” гэжээ. Монгол Улсын олон улсын гэрээнээс гадна Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас баталсан зөвлөмжийн баримт бичгүүдэд сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүсийн эрхийг хамгаалах асуудлыг баталгаажуулж өгсөн.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас 1971 онд батлан гаргасан “Сэтгэцийн өвчтэй хүмүүсийн эрхийн тунхаглал”-д “сэтгэцийн өвчтэй хүмүүс бусад хүний эдэлдэг эрхийг дээд хэмжээгээр эдлэх ба бусдын ивээл хамгаалалтад байх, амьжиргааны хэвийн нөхцөлд амьдрах, өөрт нь үзүүлж буй эмчилгээ, үйлчилгээний талаар саналаа илэрхийлэх хийгээд өвчний хүндрэлийн улмаас тэдгээр хүмүүсийн эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах тохиолдолд аливаа хууль бус үйлдлээс хамгаалагдах эрхтэй” хэмээн заажээ.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхийн Ассамблейн 1991 оны 46/119 дугаар тогтоолоор баталсан “Сэтгэцийн эмгэгтэй хүнийг хамгаалах, уг өвчний эмчилгээ, үйлчилгээг сайжруулахад баримтлах зарчмууд”-д сэтгэцийн эмгэгтэй хүн гэдгийг “Сэтгэцийн эрүүл мэндийн тусламжийг авч байгаа, сэтгэцийн эрүүл мэндийн байгууллагад хэвтсэн бүх хүнийг хэлнэ” гээд тэдгээр хүмүүсийн үндсэн эрх чөлөө, эдлэх эрхүүдийг тодорхойлж өгчээ. Энэхүү зарчмуудад зааснаар хүн бүр хамгийн дээд зэргийн сэтгэцийн эмчилгээ, үйлчилгээг хүртэх эрхтэй ба сэтгэцийн өвчтэй хүмүүс нь хүн ёсоор, нэр төрөө хүндэтгүүлэн харьцах эрхтэй. Ер нь сэтгэцийн эмгэгтэй хүн иргэний, улс төрийн эрхээ бусдын адил эдэлж, ямар нэгэн ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байж, эдийн засгийн, бэлгийн болон бусад хэлбэрийн мөлжлөг, бие махбодын хүчирхийлэл, хүнлэг бус хэрцгий хандахаас хамгаалуулах эрхтэй болохыг баталгаажуулсан. Түүнчлэн, сэтгэцийн эмгэгийн улмаас хүн эрх зүйн чадамжгүй болсон тохиолдолд түүнийг зөвхөн шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрээр тогтоох ёстойг дэлхий нийтийн зарчим болгожээ.

Манай улсын хэмжээнд хүн амын сэтгэцийн эрүүл мэндийг хамгаалах зорилгоор Эрүүл мэндийн тухай хууль (2011 он), Сэтгэцийн эрүүл мэндийн тухай хууль (2000 он), Эрүүл Мэнд, Нийгмийн Хамгааллын сайдын 2000 оны 210 дугаар тушаалаар баталсан “Сэтгэцийн эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний тухай журам” болон Засгийн газраас баталсан Сэтгэцийн эрүүл мэнд үндэсний 1 дэх хөтөлбөр (2002-2007 он), 2 дахь хөтөлбөр (2010-2019 он)-ийг батлан гаргаж, үе шаттайгаар хэрэгжүүлж байгаа хэдий ч сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүсийг эмчлэх үйл ажиллагаанд хүний эрхийг хангах асуудал анхаарал татсаар байна.

Монгол Улс 2009 онд нэгдэн орсон. Энэхүү Конвенцийн 3 дугаар зүйлд заасан нийтлэг зарчмуудыг тодорхойлсон d хэсэг дэх заалт.

Сэтгэцийн эмгэг ба хүний эрхийн тулгамдсан асуудал

Сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүсийн эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх, эрхээ эдлэх боломжийг нэмэгдүүлэх үүднээс 2007 оноос хойш Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвтэй хамтран ажиллаж⁹⁴, тус төвд хэвтэж эмчлүүлж буй хүмүүсийн эрхийн хэрэгжилтэд тогтмол хяналт тавьж, шаардлагатай арга хэмжээг авч ирлээ.

Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвд хэвтэн эмчлүүлж буй хүмүүсийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийн хүрээнд эрүүл ахуй, хамгааллын дэглэмийг стандартын дагуу мөрдүүлэх, эмчлүүлэгчдийн хоол, эмчилгээний чанарт дотоод хяналт шалгалтыг тогтмолжуулах, хурц хэлбэрийн сүрьеэ өвчтэй хүмүүсийг тусгаарлан эмчлэх, Магадлан тогтоох комиссыг томилон ажиллуулах, эмнэлгийн ажилчдын эмчлүүлэгчидтэй харилцах харилцаа, ёс зүйг сайжруулах чиглэлээр сургалт зохион байгуулж, зарим арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн байна. Өнгөрсөн хугацаанд Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, Улсын Бүртгэлийн Ерөнхий Газар, Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвтэй хамтран тус төвд байнга хэвтэн эмчлүүлэгч, бичиг баримтгүй 45 хүнийг иргэний бичиг баримттай болгосноор эдгээр хүмүүс нийгмийн халамжийн тэтгэвэр тэтгэмж авах, бусад байдлаар эрхээ эдлэх боломж бүрдлээ. Гэвч сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүсийн эрхийн асуудлыг улс орны хэмжээнд цогцоор нь авч үзэх, энэ талаарх төрийн бодлого тодорхойлох зайлшгүй шаардлагатай байна.

Сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүсийн эрх зүйн чадамжийн талаарх ойлголт нь өнөөдрийн тогтсон эрх зүйн чадамжгүй байдлын ерөнхий тодорхойлолтоос өргөн болсон байна. Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагын тодорхойлсноор сэтгэцийн эрүүл мэнд гэж “хувь хүн өөрийн чадвар, чадавхиа мэдэж, ердийн амьдралын сэтгэл зүйн орчинд ямар нэг бэрхшээлгүй байж, үр дүнтэй бүтээлчээр ажил хөдөлмөр эрхлэж, нийгэмд хувь нэмрээ оруулах боломжтой төлөв байдал” юм.⁹⁵ Хүний сэтгэцийн эрүүл мэндийг сэтгэцийн хувьд *эрүүл, сэтгэцийн тулгамдсан асуудалтай, сэтгэцийн эмгэгтэй* гэж гурван бүлэгт ангилж байна. Сэтгэцийн эмгэгт сэтгэл хөдлөл, зан үйл, бодол санаа, сурах, ялгах эмгэгүүд багтах бөгөөд эдгээр эмгэгүүд их хүндэрсэн тохиолдолд сэтгэцийн өвчинд оруулдаг бол сэтгэцийн тулгамдсан асуудалд архи, тамхи, мансууруулах бодист донтох, зөнөх, нойргүйдэх, сэтгэл гутрах, айж түгших, мартамхай болох, амиа хорлох зэргийг хамруулж байна. Сэтгэцийн эмгэгийн шинж байдлаас хамаарч улс орнуудад төрийн бодлого, хүний эрхийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт ялгаатай байдаг.

⁹⁴ Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвд хэвтэж эмчлүүлж буй өвчтөнүүдийн эрхийн хэрэгжилтийн талаарх Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх илтгэл (2007 он) 2 дугаар бүлэг, 55 дахь тал.

⁹⁵ Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагын “Сэтгэцийн эрүүл мэндийг дэмжих нь: ойлголт, шинэ нотолгоо, практик” тайлан (2005 он) 2 дахь тал.

Дэлхийн хүн ам өсөн нэмэгдэхийн хэрээр хүний сэтгэцийн эмгэг ихсэх хандлагатай болж байна. Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллагаас 2005 онд дэлхий дахинд бүртгэгдсэн нийт өвчлөлийн 10 хувийг сэтгэц зан үйлийн эмгэгүүд эзэлж байгаа нь 2020 он гэхэд 15 хувь хүртэл нэмэгдэх магадлалтай, дэлхийн дөрвөн хүн тутмын нэг нь амьдралынхаа хугацаанд сэтгэцийн ямар нэгэн эмгэгт нэрвэгдэж байна гэсэн тооцоо гаргажээ.⁹⁶ Монгол Улсын тухайд 2010 оны байдлаар сэтгэцийн эмгэгтэй 152 151 хүн бүртгэгдэж, үүнээс сэтгэц, зан үйлийн эмгэгтэй 31 118, оюуны хомсдолтой 11 101, архинд донтох эмгэгтэй 109 799, мансууруулах болон сэтгэц идэвхит эм, бодис хэрэглэх донтой 133 хүн байгаа гэсэн статистик мэдээ байна.⁹⁷

Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвөөс Монгол Улсын хүн амын сэтгэцийн эрүүл мэндийн байдалд хийсэн судалгаанаас үзэхэд сэтгэц, зан үйлийн эмгэгийн бүртгэгдсэн нийт өвчлөл 10 000 хүн амд 2000 онд 77,4 байсан бол 2008 онд 103,85, оюуны хомсдлын өвчлөл 2000 онд 28,2 байсан бол 2008 онд 39,9, амиа хорлолтын байдал 100 000 хүн амд 2003 онд 17,4 байсан бол 2008 онд 25 болж өсчээ.⁹⁸ Хүний хөдөлмөрийн чадвар алдалтад хүргэдэг 10 өвчний 5 нь (сэтгэл гутрал, архаг солиорох эмгэг, сэтгэл цочирдлын хоёр туйлт эмгэг, архины хэрэглээтэй холбоотой эмгэгүүд, ялимгүй зовлонт байдлын эмгэгүүд) сэтгэцийн эмгэг болж байна гэж судлаачид дүгнэжээ.⁹⁹ Сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүсийн тоо улсын хэмжээнд улам бүр өсөн нэмэгдэж байгаад төрөөс онцгой анхаарах шаардлагатай болж байна.

Мааньт дахь Сэтгэцийн Өвчтэй Хүмүүсийн Улсын Асрамжийн Газрыг 2003 онд татан буулгаж, 2006 онд Наркологийн Үндэсний Төвийг Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвтэй нэгтгэснээс тус төв нь асрамжийн газрын үйл ажиллагааг давхар явуулж байна. Мөн байнгын хэвтэн эмчлүүлэгчийн тоо, ажлын ачаалал эрс нэмэгдэж, өвчтөнүүдийн эрх байнга зөрчигдөж байгаа учраас Хүний эрхийн Үндэсний Комисс 2007, 2011 ондуудад сэтгэцийн өвчтэй хүмүүст зориулсан улсын асрамжийн газар байгуулах саналыг Улсын Их Хурал, Засгийн газар болон холбогдох яамдад тавьсан боловч одоог хүртэл шийдвэрлэгдээгүй байна. Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвд нийт 462 өвчтөн хэвтэн эмчлүүлж байгаагийн 121 өвчтөн буюу 26,2 хувь нь асран хамгаалах, харгалзан дэмжих хүнгүй, ар гэр нь асран тэтгэхээс зайлсхийсэн, 1 жилээс дээш 18 жил хүртэл хугацаагаар хэвтэн эмчлүүлж буй сэтгэцийн архаг өвчтөнүүд байна.¹⁰⁰ Энэ байдал нь тус төвийн ачаалал, эмчилгээ, үйлчилгээнд хүндрэл, бэрхшээл үүсгэсээр байна.

⁹⁶ Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвөөс Монгол Улс дахь хүн амын сэтгэцийн эрүүл мэндийн байдалд хийсэн судалгаа (2008 он)

⁹⁷ Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвийн дүн бүртгэл, статистикийн мэдээ (2010 он)

⁹⁸ Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвийн дүн бүртгэл, статистикийн мэдээ (2008 он)

⁹⁹ Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвөөс хийсэн Монгол Улс дахь хүн амын сэтгэцийн эрүүл мэндийн байдлын судалгаа (2008 он)

¹⁰⁰ Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвийн 2012 оны 2 дугаар сарын тайлан мэдээнээс

Хөдөө, орон нутагт үйл ажиллагаа явуулж буй асрамжийн газар, ахмад настны асрамжийн үйлчилгээний төвүүдэд ахмад настан, хүүхэд, сэтгэцийн эмгэгтэй, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс нэг дор асруулж байна. Тухайлбал Төв аймгийн Батсүмбэр сум дахь ахмад настны улсын асрамжийн газарт 96 хүн асруулж байгаагийн 26 хүн буюу 27,1 хувь нь сэтгэцийн эмгэгтэй хүн, түүний дотор насанд хүрээгүй хүүхэд нэг байна.¹⁰¹ Сэтгэцийн өвчтэй хүмүүс бусад асруулагчдын эрх чөлөөнд нь халдах, амгалан тайван байдлыг алдагдуулах, орчин тойрондоо аюул, хор хохирол учруулсан тохиолдол цөөнгүй гарсан байна. Мөн мэргэжлийн эмчгүй, анхан шатны эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэх боломжгүй, сэтгэцэд нөлөөлөх эм, бэлдмэл, түүнийг хэрэглэх зөвшөөрөл ч байдаггүй байна.

Засгийн газрын 2009 оны 303 дугаар тогтоолоор баталсан “Сэтгэцийн эрүүл мэнд” үндэсний хоёр дахь хөтөлбөр (2010-2019 он)-ийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний 4.1.6-д “эрх зүйн чадамжгүй, асран хамгаалагч шаардлагатай боловч асран хамгаалагчгүй сэтгэцийн эмгэгтэй өвчтөнүүдэд зориулсан асрамжийн газар байгуулах асуудлыг судлан шийдвэрлэх” тухай заасан. Энэ ажлыг Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн Яам хариуцан Эрүүл Мэндийн Яам, Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төв, Дэлхийн Эрүүл Мэндийн байгууллагатай хамтран 2011-2012 онд хэрэгжүүлэхээр тусгажээ. Үүний дагуу Нийгмийн Хамгаалал Хөдөлмөрийн Яамны дэргэд Эрүүл Мэндийн Яам, Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төв, Хүүхдийн Төлөө Газар, Хөдөлмөр Халамж Үйлчилгээний Газрыг оролцуулан хамтарсан ажлын хэсэг байгуулж, зөвхөн сэтгэцийн эмгэгтэй асран хамгаалах, харгалзан дэмжих хүнгүй, хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй бүтэн өнчин хүүхдүүдэд зориулсан төрөлжсөн асрамжийн газар байгуулахаар болсон ч одоогоор хийсэн зүйл байхгүй байна.

Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос шийдвэр гаргуулахаар дараах зөвлөмжийг Улсын Их Хуралд хүргүүлж байна.

1. Цагдан хорих болон хорих байрны стандартыг баталж улсын хэмжээнд мөрдүүлэх;
2. Ялтнаар аль болох хөдөлмөр эрхлүүлэх боломжийг бүрдүүлэх шаардлагын үүднээс гяндангаас бусад хорих ангиудад ажлын байр бий болгох асуудлыг судалж, дэс дараатай шийдвэрлэх;
3. Хөдөлмөрийн хамт олон үйлдвэрчний эвлэлд эвлэлдэн нэгдэж эрх ашгаа хамгаалуулах, үйлдвэрчний эвлэл хөдөлмөрчдийн эрх ашгийг тууштай хамгаалдаг байх нөхцөл боломжийг бүрдүүлсэн, олон улсын нийтлэг жишигт

¹⁰¹ Төв аймгийн Батсүмбэр сум дахь ахмад настны улсын асрамжийн газрын 2012 оны 3 дугаар сарын тайлан мэдээнээс

нийцүүлсэн байдлаар Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай БНМАУ-ын хуулийг шинэчлэн батлах;

4. Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, Байгаль Орчин, Аялал Жуулчлалын Яам, Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн Яам, Мэргэжлийн Хяналтын Ерөнхий Газар, Гадаадын Хөрөнгө Оруулалтын Газар, Гадаадын Иргэн, Харьяатын Асуудал Эрхлэх Газар, Цагдаагийн Ерөнхий Газар, Гаалийн Ерөнхий Газар, Авто Тээврийн Газар, Авто Замын Газрын төлөөлөл оролцсон ажлын хэсгийг Өмнөговь аймгийн Цогтцэций, Ханбогд сумдад томилон ажиллуулж, уул уурхайн үйлдвэрлэлтэй холбоотойгоор хүний эрх ноцтой зөрчигдөж байгаа зарим асуудлыг газар дээр нь шийдвэрлүүлэх, цаашид авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний талаар санал боловсруулж, холбогдох шийдвэр гаргуулах;
5. Хорт хавдар болон бусад өвчний улмаас хөнгөвчлөх тусламж үйлчилгээ зайлшгүй байгаа өвчтөнд уг үйлчилгээг үзүүлж байгаа төрийн болон хувийн хэвшлийн эмнэлгүүдийг эрүүл мэндийн даатгалын сангаас эсхүл төсвөөс зардлыг нь санхүүжүүлдэг эрх зүйн орчинг бий болгох;
6. Сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүст зориулсан асрамжийн газар байгуулах асуудлыг нэн даруй шийдвэрлэх.

ХҮНИЙ ЭРХ, ЭРХ ЧӨЛӨӨНИЙ БАЙДЛЫН ТАЛААРХ 11 ДЭХ ИЛТГЭЛИЙН ХАВСРАЛТ

НЭГ. Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын 10 дахь илтгэлд тусгасан санал зөвлөмжийн биелэлтийн судалгаа

1. Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын илтгэлд тусгагдсан санал, зөвлөмжүүдээс хэрэгжээгүй болон хагас биелэлттэй байгаа санал, зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээг яаралтай авах;

Энэ зөвлөмжийн дагуу Засгийн газар Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын илтгэлүүдэд дурдсан биелээгүй санал, зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх нарийвчилсан төлөвлөгөө гаргаагүй, тодорхой ажил хийгээгүй байна.

2. Хүний эрхийн конвенцийн биелэлтийн талаарх Засгийн газрын илтгэлд өгсөн зөвлөмж, Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын хүний эрх, эрх чөлөөний илтгэлд дурдсан зөвлөмжийн хэрэгжилтийг хангуулахад шаардагдах хөрөнгийн эх үүсвэрийг жил бүр Төсвийн тухай хуульд бололцоогоороо тусгаж байх;

Шаардагдах хөрөнгийн эх үүсвэрийг Төсвийн тухай хуульд тусгаагүй.

3. Бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх шийдвэрийг шүүх гаргахдаа Улсын Дээд Шүүхийн хуульд харшилсан тайлбарын заалтыг хэрэглэсээр байгаа практикийг таслан зогсоох. Ер нь Улсын Дээд Шүүхийн тайлбар хуульд харшилбал хуулийг дагаж мөрдөх Үндсэн хуулийн заалт байгаа боловч эрх зүйн маргааныг эцэслэн шийдвэрлэдэг бүх шатны шүүх зөвхөн тайлбараа баримталдаг практик тогтсон учраас энэ талаар Улсын Их Хурал эрх зүйн шинэ журам тогтоох шаардлагатай байна.

Улсын Их Хурал 2012 оны 3 дугаар сарын 7-ны өдөр Шүүхийн тухай хуулийг шинэчлэн баталсан байна.¹⁰² Энэ хуулийн 17 дугаар зүйлийн 17.3.1 дэх хэсэгт Улсын Дээд Шүүх Үндсэн хуулиас бусад хуулийг зөв хэрэглэх талаар албан ёсны тайлбарыг тодорхой хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх замаар гаргахаар тусгаж, зөвлөмжийн энэ заалт бүрэн хэрэгжсэн гэж үзэж байна.

4. “Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг конвенц”-ийн хэрэгжилтийн талаарх Монгол Улсын анхдугаар илтгэлийг 2010 онд Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хорооны 45 дугаар хуралдаанаар хэлэлцэн гаргасан “Ял завших явдлыг зогсоож, эрүүдэн шүүх, зүй бусаар харьцах явдал

¹⁰² Төрийн мэдээлэл, №11 (728), 594 дэх тал.

гаргасан төрийн албан хаагчийг буруушааж, ийм үйлдэл хийсэн хэнийг ч бай мөрдөн шалгаж, шаардлагатай бол яллах, шүүх, үйлдсэн гэмт хэргийнх нь хүнд, хөнгөнд нь таарсан ял ногдуулж байхыг Оролцогч улсаас хүсч байна. Оролцогч улс нь эрүүдэн шүүх, зүй бусаар харьцах явдал гаргагчдыг ял завшихаас сэргийлэх үүднээс үр дүнтэй, хараат бус мөрдөн шалгах механизм байгуулах хэрэгтэй байна. Эрүүгийн хуулийн 44 дүгээр зүйлийн 44.1 дэх хэсэгт “Заавал биелүүлэх тушаал, захирамжийг биелүүлэхдээ энэ хуулиар хамгаалагдсан ашиг сонирхолд гэм хор учруулсан бол гэмт хэрэгт тооцохгүй” гэж заасныг нэн даруй хүчингүй болгох шаардлагатай. Дээд шатны албан тушаалтны тушаал Эрүүдэн шүүх аливаа үйлдлийг зөвтгөх шалтаг болохгүй гэсэн агуулгаар Оролцогч улс хууль тогтоомжоо өөрчлөх нь зүйтэй” гэсэн зөвлөмжийг ойрын хугацаанд хэрэгжүүлэх;

Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөлд Эрүүгийн хуулийн 44 дүгээр зүйлийн 44.1 дэх хэсгийг хүчингүй болгох талаар санал тусгаагүй байна.¹⁰³

5. Үндсэн Хуулийн Цэц 2011 оны 1 дүгээр сард Монгол Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай хуулийн 50 дугаар зүйлийн 50.7 дахь хэсэгт “Санал хураалтын дүнгийн талаар маргаан гарвал санал хураалт явуулсан өдрөөс хойш тойргийн хороо 14 хоногийн дотор эцэслэн шийдвэрлэнэ” гэснийг “эцэслэн” гэж заасан нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн арван зургадугаар зүйлийн 14 дэх заалтад “Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсэн гэж үзвэл уул эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах, ... шударга шүүхээр шүүлгэх, ...” гэж заасныг зөрчсөн байна гэж үзээд Монгол Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай хуулийн 50 дугаар зүйлийн 50.7 дахь хэсгийн заалтаас “эцэслэн” гэснийг тогтоол гарган хүчингүй болгожээ. Монгол Улсын Их Хурлын 2008 оны сонгууль, нэг жилийн дараа болсон нөхөн сонгуулийн дүнгийн талаар нэлээд маргаан гарч зарим иргэд өргөдөл гаргаж байсан боловч хуулийн дээрх заалтаас шалтгаалан Үндсэн Хуулийн Цэц болон аль ч шатны шүүх нэг ч хэргийг харьяалан шийдвэрлээгүй байна. Сонгуулийн маргаан шүүхэд эцэслэн шийдвэрлэдэг журмыг сонгуулийн хуулиудад тусгах;

Улсын Их Хурлын 2011 оны 12 дугаар сарын 15-ны өдөр баталсан Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын 48 дугаар зүйлийн 48.10 дахь хэсэгт “Санал хураалтын дүнгийн талаар маргаан гарвал тойргийн хороо санал авсан өдрөөс хойш 14 хоногийн дотор шийдвэрлэнэ”, 56 дугаар зүйлийн 56.1.6 дахь хэсэгт “хэсэгт явуулсан санал хураалтын дүнг тойргийн хороо хүлээн авснаас хойш түүнтэй холбогдуулан гаргасан гомдол, маргааныг тойргийн хороо хянан шийдвэрлэнэ”, 57 дугаар зүйлийн 57.1.2 дэх хэсэгт “санал хураалтын дүнг

¹⁰³ www.parliament.mn Хууль эрх зүй – хууль, тогтоолын төсөл, Үзсэн 2012 оны 04 дүгээр сарын 03-ны өдөр

гаргасан тойргийн хорооны шийдвэр хууль зөрчсөн тухай гомдол, маргааныг Сонгуулийн ерөнхий хороо хянан шийдвэрлэнэ”, мөн хуулийн 58 дугаар зүйлийн 58.1 дэх хэсэгт “Хуульд өөрөөр заагаагүй бол сонгуулийн зохион байгуулалтын асуудлаар гаргасан хэсгийн болон салбар хорооны шийдвэрийн талаар тойргийн хороонд, тойргийн хорооны шийдвэрийн талаар Сонгуулийн Ерөнхий Хороонд тус тус гомдол гаргаж болох бөгөөд зохих шатны хороо гомдлыг хүлээж авснаас хойш ажлын гурван өдрийн дотор хянан шийдвэрлэж, гомдол гаргагчид бичгээр хариу мэдэгдэнэ”¹⁰⁴ гэж тус тус заасан байх ба маргааныг шүүхэд эцэслэн шийдвэрлэдэг журмыг хуульд тусгаагүй байна.

6. Хуулиар тогтоосон наснаас бага насны хүүхдээр хурдан морь унуулсан, даатгалд хамруулаагүй, хамгаалалтын хувцас хэрэгсэл өмсүүлээгүй бол буруутай этгээдийг захиргааны журмаар торгууль ногдуулдаг, дээрх шаардлагыг хангаагүйн улмаас хүүхдийн биед гэмтэл учруулсан, амь нас нь хохирсон бол гэм буруутай этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэдэг эрх зүйн зохицуулалт бий болгох;

Үндэсний их баяр наадмын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах талаар холбогдох байгууллагууд ажиллаж байгаа боловч тодорхой үр дүнд хүрээгүй байна.

7. Замын цагдаагийн газрын урд байрлах Төмөр замын 406 дугаар километрийн авто гармын ойролцоо орон сууцны хороолол, үйлчилгээний олон барилга байгууламж баригдаж, Толгойт орчимд байрлах 396 дугаар километрийн авто гармаар нийслэлээс баруун тийш явдаг авто зам гардгаас нэвтрэн өнгөрөх авто машины урсгал, ачаалал ихэсч, жолооч, зорчигчдыг удаан хугацаагаар байнга хүлээлгэн чирээгүүлж, замын түгжрэл үүсгэн, төмөр зам, авто замын хөдөлгөөний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж, улмаар иргэдийн амь нас, эрүүл мэндэд аюул учирч болзошгүй байдал бий болсон учраас эдгээр гарам дээр 2 түвшинд огтлолцох автомашины гүүр барих асуудлыг нэн даруй шийдвэрлэх;

Иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор “Улаанбаатар Төмөр Зам” Монгол-Оросын хувь нийлүүлсэн нийгэмлэг, Нийслэлийн Засаг Даргын Тамгын Газартай хамтран Толгойт орчим байрлах 396 дугаар гарам дээр 2 түвшинд огтлолцох автомашины гарцыг шинэчлэн барьж, ачаалал даах чадварыг нэмэгдүүлсэн бөгөөд Замын цагдаагийн газрын урд байрлах төмөр замын 406 дугаар гарам дээр автомашины гарц барих ажлын судалгаа хийгдэж байна.

ХОЁР. Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос гаргасан нийт зөвлөмжийн хэрэгжилтийн судалгаа.

¹⁰⁴ Улсын Их Хурлаас 2011 оны 12 дугаар сарын 15-ны өдөр баталсан Монгол Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай Хууль (шинэчилсэн найруулга) www.legalinfo.mn Үзсэн 2012 оны 2 дугаар сарын 15-ны өдөр.

Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын 10 дахь илтгэлээр хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх өмнөх 9 илтгэлийн 143 санал зөвлөмжийн хэрэгжилтийг тооцож үзэхэд санал, зөвлөмжийн 41 нь буюу 28,6 хувь нь бүрэн, 45 нь буюу 31,4 хувь нь хагас хэрэгжиж, 57 нь буюу 39,6 хувь нь хэрэгжээгүй гэсэн тооцоо гаргасан боловч энэ удаагийн илтгэлд дахин тооцоо судалгаа гаргаж чадаагүй болно.

ГУРАВ. Хууль зүйн байнгын хорооны 2011 оны 9 дүгээр тогтоолын зарим заалтын хэрэгжилтийн судалгаа.

Тогтоолын 1 дэх заалтын 1, 5, 6, 7 дахь дэд хэсгүүдэд Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын 10 дахь илтгэлийн санал зөвлөмжийг тусгасан байна.

2. Улсын Их Хурлын Хууль Зүйн Байнгын Хорооны 2010 оны 13 дугаар тогтоолд заасан Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн тусгай хэрэгцээнд нийцсэн дэд бүтэц, сургалтын орчин, өөрсдөө бие даан амьдрах нөхцлийг бий болгох, иргэдийг хөгжлийн бэрхшээлтэй болгоход хүргэж байгаа шалтгаан нөхцлийг арилгах талаар шуурхай, үр дүнтэй арга хэмжээ авах.

Стандартчилал, Хэмжил Зүйн Үндэсний Төвөөс 2009 онд "Явган хүн, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан замыг төлөвлөх заавар MNS 6056:2009" болон "Иргэний барилгын төлөвлөлтөнд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний шаардлагыг тооцсон орон зай, орчин MNS 6055:2009 стандартуудыг батлан гаргажээ. Үүнд:

1. "Явган хүн, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан замыг төлөвлөх заавар" MNS6056:2009. Тус стандарт нь явган хүн, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан явган хүний замыг хэрхэн төлөвлөх талаар барилгын болон замын инженер, зургийн байгууллага, төлөөлөгч, зохион бүтээгч нарт зөвлөмж болгоход зориулсан байна.
2. "Иргэний барилгын төлөвлөлтөд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний шаардлагыг тооцсон орон зай, орчин" MNS6055:2009. Тус стандарт нь иргэний зориулалттай барилгын орчин, дотоод орон зайд хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан төлөвлөлтийн зарим шаардлагыг тогтооход хамаарна.

Дээрх стандартууд 2010 оны 02 дугаар сарын 01-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болсон боловч хэрэгжүүлэх талаар ажил хийгээгүй байна.

"Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн сайдын 2011 оны 4 дүгээр сарын 26-ны өдрийн "Хорооны бүрэлдэхүүн, ажиллах журмыг батлах тухай тушаал"-аар Хөгжлийн Бэрхшээлтэй Иргэдийн Үндэсний Хороог байгуулсан байна. Үндэсний хороо нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн нийгмийн хамгааллыг сайжруулах,

хөгжлийг хангах асуудлыг үндэсний хэмжээнд зохицуулах, нэгдсэн удирдлагаар хангах, хяналт тавих, үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах чиг үүрэгтэй.

Хорооны бүрэлдэхүүнд Засгийн газрыг төлөөлж 5, ажил олгогчийг төлөөлж 5, үйлдвэрчний эвлэлийг төлөөлж 5, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрх ашгийг хамгаалдаг төрийн бус байгууллагыг төлөөлж 5, мөн хүний эрхийн байгууллагын төлөөллийг оролцуулан нийт 21 хүний бүрэлдэхүүнтэй үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих төслийн хүрээнд 2011 онд 340¹⁰⁵ төсөлд 464 сая төгрөгийн санхүүжилт хийж, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд ба тэдгээрийн гэр бүлийн гишүүдийн орлогыг нэмэгдүүлжээ.

Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хуулийн 12 дугаар зүйлийн 12.1 дэх хэсэгт заасны дагуу 6 аж ахуйн нэгж, байгууллагын дэргэдэх үйлдвэрлэлийн тусгай цехийн үйл ажиллагаанд зориулж Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангаас 160 сая төгрөгийн санхүүгийн дэмжлэг үзүүлж, 45 хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг ажлын байртай болгосноос гадна хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн сургалт, зөвлөгөө өгөх үйл ажиллагаанд 175,3 сая төгрөгийг зарцуулсан байна.¹⁰⁶

3. Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын үйл ажиллагааг хэвийн явуулахад зайлшгүй шаардагдаж буй 50,631,300 /тавин сая, зургаан зуун гучин нэгэн мянга гурван зуун/ төгрөгийн нэмэлт санхүүжилт, иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор 2 түвшинд огтолцох автомашины гүүр барих хөрөнгийг болон Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын илтгэлд дурдсан бусад санал, зөвлөмжийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах санхүүжилтийг тооцон 2012 оны улсын төсвийн төсөлд тусгах.

Монгол Улсын 2011 оны нэгдсэн төсвийн тухай хуулийн тодотгол он дуусаж байхад батлагдсан учраас Хүний эрхийн Үндэсний Комисст 40,6 сая төгрөгийн нэмэлт санхүүжилт олгож, улирч буй онд зөвхөн өргүй гарах нөхцлийг л хангасан болно. Харин Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын 2012 оны төсөв үйл ажиллагаагаа харьцангуй хэвийн явуулах боломжтой болсон юм.

4. Эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаанд эрүүдэн шүүх, хэрэг тулган хүлээлгэх, хууль бусаар мэдүүлэг авахаас урьдчилан сэргийлэх, эдгээр хууль бус үйлдлүүдийг таслан зогсоох зорилгоор Урьдчилан цагдан хорих 0461 дүгээр анги болон Улсын Мөрдөн Байцаах Газар, аймаг, дүүргийн цагдаагийн газар, хэлтсийн мөрдөн

¹⁰⁵ Засгийн Газрын Хэрэг Эрхлэх Газрын 2011 оны 11 дүгээр сарын 17-ны өдрийн ХЭГ/2135 дугаар албан бичигт Нийгмийн Хамгаалал, Хөдөлмөрийн Яамнаас өгсөн 2011 оны 11 дүгээр сарын 24-ний өдрийн З/2572 дугаар хариу албан бичиг

¹⁰⁶ Гадаад Харилцааны Яамны цахим хуудас www.mfat.gov.mn Үзсэн 2012 оны 2 дугаар сарын 18-ны өдөр

байцаах албадын байцаалтын өрөөг дүрс, дуу бичлэгийн техник, тоног төхөөрөмж, компьютерээр хангахад шаардагдах санхүүжилтийг 2012 оны улсын төсвийн төсөлд тусгах, холбогдох журам, стандартыг баталж хэрэгжилтэд хяналт тавих.

Хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагааг шуурхай болгох, Эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаанд эрүүдэн шүүх, хэрэг тулган хүлээлгэх, хууль бусаар мэдүүлэг авахаас урьдчилан сэргийлэх, эдгээр үйлдлийг таслан зогсоох зорилгоор техник, тоног төхөөрөмжөөр хангах төсөл боловсруулж, Цагдаагийн Ерөнхий Газар Швейцарийн Хөгжлийн Агентлагийн хандиваар 38,186,880 (гучин найман сая нэг зуун наян зургаан мянга найман зуун наян) төгрөгийн техник тоног төхөөрөмжөөр хангагдсан байна. Улсын Мөрдөн Байцаах Газар, аймаг, дүүргийн цагдаагийн газар, хэлтсийн мөрдөн байцаах албадын байцаалтын өрөөг дүрс, бичлэгийн техник, тоног төхөөрөмжөөр хангахад шаардагдах санхүүжилтийг Цагдаагийн Ерөнхий Газрын 2012 оны төсөвт тусгаагүй байна.¹⁰⁷

8. Улсын Их Хуралд ажлаа шууд хариуцан тайлагнадаг байгууллагын бие даасан байдал, үүрэг хариуцлагыг өндөржүүлж, харилцан хамтын ажиллагааг нарийвчлан зохицуулах, Улсын Их Хурлын хяналтын чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг байгууллагын тодорхой эрх мэдлийг нэмэгдүүлэх, Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдаанаар тэдгээр байгууллагын тайлан, мэдээллийг хэлэлцэх дэгийг боловсронгуй болгох талаар судалж, холбогдох хуулийн төслийг боловсруулах.

Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулахтай шууд холбоотой тул Улсын Их Хурлын дотоод асуудлыг өөрчлөх талаар Засгийн газраас санал боловсруулах боломжгүй байна.¹⁰⁸

9. “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр батлах тухай” Улсын Их Хурлын 2003 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдрийн 41 дүгээр тогтоолыг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах санхүүжилтийг тооцон 2012 оны улсын төсвийн төсөлд тусгаж, биелэлтийг эрчимжүүлэх.

Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийг 2012 онд хэрэгжүүлэхэд шаардагдах 58,547,088 (тавин найман сая таван зуун дөчин долоон мянга наян найм) төгрөгийн төсвийг 2012 оны улсын төсөвт тусгуулсан байна.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Засгийн Газрын Хэрэг Эрхлэх Газрын 2011 оны 11 дүгээр сарын 17-ны өдрийн ХЭГ/2135 дугаар албан албан бичигт Хууль Зүй, Дотоод Хэргийн Яамнаас өгсөн 2011 оны 11 дүгээр сарын 24-ний өдрийн 3/3363 дугаар хариу албан бичиг

¹⁰⁸ Мөн тэнд

¹⁰⁹ Мөн тэнд

10. Энэ тогтоолын 1 дэх заалтын 5, 6, 7, 8 дахь заалтад заасан хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төслийг Улсын Их Хурлын 2011 оны намрын ээлжит чуулган эхлэхээс өмнө Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх.

Дээрх тогтоолын 1 дэх заалтын 5 дахь хэсэг хэрэгжиж, харин 6, 7, 8 дахь хэсэгт заасан хууль, УИХ-ын бусад шийдвэрийн төслийг УИХ-д өргөн мэдүүлээгүй байна.